

ВСТУП

Упродовж майже тисячу літ сьогоднішнє Закарпаття входило до складу Угорщини, Австро-Угорської імперії, Чехословацької республіки, знову Угорщини, Радянського Союзу і, нарешті, – України. Географічне становище та історичні процеси, що впродовж віків відбувалися у країнах центральної та східної Європи, відвели Закарпаттю роль своєрідного містка між Сходом і Заходом, наклали відбиток на мову, освіту, культуру та віросповідання місцевого населення. На Закарпатті схрестилися різні культурні, політичні та релігійні впливи. Однак, незважаючи на все це, народ Підкарпатської Русі не втратив своєї слов'янської орієнтації. Цьому процесу сприяли насамперед релігія, культура, освіта та зв'язки із східнослов'янським світом. Розвиток освіти на теренах Закарпаття тісно пов'язаний з тими складними історичними, політичними, економічними та соціальними умовами, дію яких зазнавав край у складі багатьох держав.

Тема становлення і розвитку освіти в Закарпатті привертала увагу багатьох дослідників та вчених. Проте до цього часу ще не дана належна оцінка окремим визначним діячам освітньої галузі, ще не повністю вивчено цей процес у краї, зокрема не розкрито ролі гімназійної освіти. Чомусь тривалий час окремими дослідниками освітнього процесу стверджувалось, що територія нинішнього Закарпаття – це край суцільної неписьменності, низької культури і бідності. Так, бідність переважної більшості населення краю, особливо його гірської частини, була справді великою. Та акцент на ній, мабуть, свідомо робився тогочасною панівною верхівкою, адже бідного і неосвіченого легше тримати в покорі, легше керувати ним. Однак чи то забувалося, чи то так хотілося можновладцям, щоб не показувати того, що серед вихідців із Підкарпатської Русі навіть у далекі часи були особистості високоосвічені, які розвивали культуру, творили освіту і науку не тільки на теренах свого краю, але й у багатьох країнах світу.

Найвідомішими серед них були: Михайло Балудянський – перший ректор Санкт-Петербурзького університету, Іван Орлай – директор Ніжинського ліцею, вихователь Миколи Гоголя; Петро Лодій – педагог, філософ, юрист, літератор, викладач філософії в університетах Львова, Кракова, Санкт-Петербурга; Іван Земанчик – професор фізики і математики, викладач Львівського університету; Михайло Щавицький – церковний діяч, філософ, з 1781 року віце-ректор Барбареуму (вищої церковної школи) у Відні, 1784-1787 рр. – перший ректор української генеральної семінарії у Львові, з 1787 року – директор духовного ліцею в Мукачеві; Юрій Гуца-Венелін – вчений-славіст, будитель болгарського народу; Михайло Лучкай – церковний діяч, філолог, історик, автор фундаментальної історичної праці «Історія Карпатських русинів» та інші.

Автори цієї книги поставили перед собою завдання якомога повніше розкрити сподвижницьку працю прогресивних релігійних діячів, науковців,

працівників культури та інтелігенції Закарпаття у боротьбі за розвиток освіти, зокрема за створення і поширення середніх навчальних закладів-гімназій. Слід зазначити, що школи цього типу стали розвиватися на Закарпатті нарівні з багатьма країнами Європи. Однією з найдавніших гімназій Східної Європи є Ужгородська гімназія, яка у 2013 році відзначатиме своє 400-річчя з дня заснування, зі стін якої вийшли сотні талановитих діячів різних галузей науки, освіти, культури, мистецтва.

На території Підкарпатської Русі перший середній навчальний заклад було створено в Гуменному (нині Словаччина) у 1613 році, а у 1640 його переведено в Ужгород. Згодом навчальні заклади цього типу почали відкриватися в Мукачеві (1872 р.), Берегові (1895 р.), Хусті (1921 р.).

Інформація про гімназійну освіту в Підкарпатській Русі і, зокрема, Ужгородську гімназію тривалий час подавалася здебільшого у щорічних звітах гімназії, які офіційно почали видаватися з певними перервами вже з 1781-82 навчального року. Звітний матеріал, як правило, готувався керівниками гімназій. Найповніше про історію, розвиток та функціонування Ужгородської гімназії впродовж 300 літ подано у річному звіті за 1912-1913 роки, де описана історія Ужгородської королівської католицької гімназії за період з 1613 по 1913 рік. Матеріал про розвиток навчально-виховного закладу поданий на 444 сторінках угорською мовою. Про трьохсотрічну історію цього навчального закладу змістовний матеріал опубліковано також у журналі «Місяцеслов» за 1913 рік.

Наявні архівні документи засвідчують, що дослідженням питань розвитку і функціонування гімназій на Закарпатті в різний історичний період займалися науковці, історики, випускники цих навчальних закладів. Серед відомих дослідників слід назвати колишніх гімназистів А.Волошина, П.Сову, І.Грабаря, А.Ігната, В.Худанича, І.Берцика, В.Неверкли, В.Маркуся, Ю.Ганчина, І.Манзулича, М.Поповича, а також науковців В.Гомонная, П.Чучку, Г.Павленка, Е.Балагурі та інших.

Певний матеріал щодо історії розвитку Ужгородської гімназії різного періоду й існування опрацьовано колишнім випускником І.І. Берциком, який підготував і видав такі окремі матеріали: «Ужгородська гімназія у фотознімках», «Пам'ятна папка гімназисту» (до 390-річчя гімназії), «Довідник ради клубу гімназистів», «Повідомлення про колишню Ужгородську гімназію». На окрему увагу заслуговує книга «Ужгородська гімназія» (історія, матеріали, спогади), упорядником якої є професор П.П.Чучка. Цінний матеріал з історії розвитку та функціонування Ужгородської гімназії міститься у спогадах випускників цих навчальних закладів.

Окремі проблеми розвитку й функціонування Ужгородської гімназії фрагментарно подавались також у тодішніх засобах масової інформації. Однак до цього часу немає праці, яка б максимально висвітлювала становлення, розвиток, функціонування, навчально-виховний процес Ужгородської гімназії, її вплив на життя міста і краю в цілому. Варто пам'ятати, що гімназію було відкрито в ті часи, коли в Ужгороді проживало не більше 1,3 тисячі чоловік і

відігравав він роль провінційного міста у великій імперії. Відкрита гімназія стала потужним чинником зростання міста, для її будівництва було створено перший цегляний завод, в ці роки розпочато мощення вулиць, на основі гімназії почали формуватися перші спортивні професійні команди та будуватися спортивні майданчики.

Автори книги у хронологічній послідовності намагалися якнайповніше розкрити історію розвитку гімназійної освіти, особливості навчально-виховного процесу і дати характеристику діяльності педагогів та відомих освітянських діячів, які внесли вагомий вклад у розвиток освіти на Закарпатті.

РОЗДІЛ І. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ

Розвиток писемності та освіти на території Закарпаття, як і будь-якого іншого регіону України, тісно пов'язаний з історією краю, але має і певні властиві особливості, притаманні лише цій території. Займаючи важливе географічне положення на південних схилах Українських Карпат, Закарпаття, яке в різні часи називалося «Карпатська Русь», «Угорська Русь», «Підкарпатська Русь», «Карпатська Україна», «Закарпатська Україна», з давніх часів була своєрідним «містком зв'язків» між Північною і Південною, Східною і Західною Європою. Саме на цій території перетиналися торговельні шляхи, саме тут стикалися політичні та економічні інтереси, концепції європейської і особливо східноєвропейської історії, релігії та політики.

Минуле Закарпаття тісно пов'язане з історією розвитку та культурою східних слов'ян. Археологічні джерела засвідчують, що уже в стародавні часи населення Карпатського регіону мало високу матеріальну й духовну культуру, генетично спільну з культурою племен, котрі жили в долинах між Дніпром і Дунаєм, де в першому тисячолітті нашої ери відбувався інтенсивний процес формування східного слов'янства. Сприятливі кліматичні умови, багатство фауни і флори, великі поклади корисних копалин, географічні розташування пояснюють ранню появу людини в цих краях, а в подальшому – досить швидко зростання чисельності населення та прискорений його розвиток в соціальному, культурному і матеріальному вимірах.

1.1. Генезис освіти

Прийнято вважати, що основи специфічної системи навчання і виховання стали зароджуватися ще за 35-40 тис. років до нашої ери. Звичайно, про наявність якихось педагогічних узагальнень теоретичного характеру, а тим більше про осмислену педагогічну парадигму немає потреби говорити. Узагальнюючи археологічні відомості про цей період та екстраполюючи щодо нього ряд етнографічних даних, дослідники припускають наявність певного усвідомлено-соціального (а не природного) у пізнавально-освітній діяльності первісних людей. Тогочасні знання, формуючись як відображення безпосередніх форм життєдіяльності, соціальної практики, поступово акумулювалися на рівні примітивної буденної свідомості у вигляді традицій. Тому навчання та виховання первісної людини можна назвати тотально традиційним – і за формами, і за методами, і за спрямованістю. Традиція – єдина педагогічна реальність первісного суспільства, що впливає безпосередньо з соціальної практики і створює специфічне соціально-педагогічне середовище та арсенал засобів пізнавально-освітньої діяльності первісних людей.

На межі палеоліту та мезоліту (9-10 тис. років до н.е.) в освітньо-виховних процесах первісного суспільства відбуваються численні зміни, які призводять до формування якісно нових парадигмальних освітніх характеристик суспільства.

Саме з цим періодом розвитку пов'язують становлення освітньої діяльності як виокремлено специфічної сфери соціального буття, що має системні характеристики. Відтак вже без будь-яких застережень можна говорити як про певну систему освіти родоплемінного суспільства.

У перших державах Давнього Сходу був завершений процес становлення освітньої системи як самостійної сфери життєдіяльності, її природу на кілька тисячоліть визначили характерні риси цивілізованого суспільства традиційного (доіндустріального) типу: пріоритетність державних інституцій, більш або менш жорстка соціальна стратифікація, домінування релігії як світоглядно-нормативної основи життя суспільства. Вся система навчання та виховання орієнтується на підготовку не людини і навіть не спеціаліста, а члена тієї чи іншої соціальної групи. Згідно з давньосхідними теоріями освіти, стабільність та процвітання суспільства прямо залежать від того, наскільки реалізується освіта та виховання згідно з соціально-становим призначенням людей. Конфуцій підкреслював: «Володар має бути володарем, сановник – сановником, батько – батьком, син – сином».

Античний світ – Давня Греція, еллінський світ, Давній Рим – став колискою європейської і значною мірою близькосхідної культури. Тут сформувалися ті соціокультурні орієнтири, які можна вважати абсолютними цінностями для Європи і всього світу. Саме в античний час у тому чи іншому вигляді були вироблені практично всі основні освітні ідеї, які в подальшому лише ускладнювалися, модифікувалися та оновлювалися. Освіта і виховання були націлені не на соціальне «перевиховання» людини, а на розкриття всього позитивного, що в ній є, на її гармонізацію як з природою, так і з соціальним середовищем.

Фундаментальною світоглядною основою античної системи освіти був тандем «природа + виховання», розвиток усіх сутнісних природних сил людини, позитивних з точки зору соціальних потреб. Останні визначалися в першу чергу як потреби громадянства і держави, і основним напрямом освіти та виховання став державно-громадянський – саме так в соціально-філософському розумінні можна охарактеризувати і античну освітню парадигму. Філософсько-освітня парадигма античного світу була прямо протилежна давньосхідній: процес навчання та виховання був націлений на підготовку громадянина, а не представника стану чи професійної корпорації, і вся справа освіти знаходилася в руках держави і громади і не залежала від приватної ініціативи.

Візантія стала своєрідним містком між античним світом та середньовіччям, у період свого розквіту досить ефективно поєднуючи найкращі риси обох історичних форм розвитку європейської цивілізації. Для нашої країни саме Візантія стала зразком і джерелом розвитку європейської культури цивілізованого (за європейськими мірками – державно-християнського) суспільства. «Візантійська освіченість», грецьке православне християнство на багато століть визначили напрям соціокультурного розвитку його систему цінностей, значною мірою – місце в європейській цивілізації. Світоглядною особливістю візантійської освіти було те, що християнська система цінностей

суттєво змінила античний ідеал людини та її чеснот. Античний гуманоцентризм і християнська любов, античне прагнення до пізнання світової гармонії і християнське прагнення пізнання Бога в багатьох випадках взаємодоповнювали одне одного і були якщо і не тотожними, то симбіотичними. Візантія, на відміну від середньовіччя, демонструє реальну можливість відносно безконфліктного синтезу життєстверджуючого античного та «над-життєвого» християнського світогляду якраз на підґрунті любові до істини та людини.

У світоглядному відношенні освітня парадигма середньовіччя була майже тотально релігійною, причому без якихось суттєвих відхилень у бік світських знань чи системи цінностей в жодному з компонентів освіти. Релігія жорстко регламентувала цілі, ціннісні орієнтири, зміст, форму, методи освіти, практично поглинувши освіту та виховання як форму соціальної діяльності. Тому освітню парадигму середньовіччя можна розглядати як догматично-релігійну, хоча її характеризують і інші особливості.

Філософсько-світоглядна основа освіти в умовах середньовіччя визначалася релігійно-етичними теоріями. У результаті освіта розглядалася як свого роду функція релігії, тобто основне її завдання було в тому, щоб розповсюджувати, розвивати, тлумачити релігійні істини. Головна мета виховання також визначалася релігією і присвячувалася не стільки людині, скільки її душі.

Становість освіти та виховання обумовили дуже високий рівень їх соціальної диференціації. Навчання було універсальною педагогічною теорією і практикою і в найбільш широкому розумінні трактувалося як передача досвіду від одного до іншого покоління, стану чи корпорації. Тому в суспільстві немовби існувала не одна, а дуже багато освітніх систем, що практично не пересікалися. Найбільш широка соціальна верства – селяни – практично не знали освіти. Міське населення «третього стану», переважно ремісники і торгівці, отримували освіту в рамках цехового навчання, а також у школах. Феодали отримували переважно приватну освіту індивідуального характеру – від найманих учителів або в привілейованих навчальних закладах. Духовенство отримувало освіту в спеціальних школах, окремо від мирян. Таким чином, жорстка соціальна стратифікація була вже закладена в системі освіти, і характер, і рівень знань чітко відповідав соціальному статусу того, хто їх отримував. Середньовіччя було також епохою тотальної дискримінації жінок. «За законами благопристойності, – відмічав В.Ключевський, -... вважалося осудливим навіть вести з жінкою розмову... жінка була постійною невільницею з дитинства до домовини». Вважалося, що для жінок освіта шкідлива. Освіту отримували, як правило, лише представниці вищих верств суспільства, переважно домашню. І в Європі, і на Сході була мала кількість шкіл для жінок, де вони вчилися окремо від чоловіків. Програми навчання для жінок були дуже звужені.

В основі освітньої парадигми Відродження лежить центральна світоглядна ідея гуманізму, що людина – це головна цінність. Ця ідея була різкою альтернативою середньовічно-клерикальному світогляду, де людина

була тільки об'єктом «божественного провидіння». Відповідно змінився і світоглядний ідеал людини: на місце усередненого віруючого, що заклопотаний спасінням своєї душі і пасивно очікує милості від Бога, приходять активний творець, який розраховує лише на себе, свої здібності, свої сили, свій розум, а тому має розвивати їх у всій різносторонності, яку дозволяють природа і суспільство. Особливо слід підкреслити діяльну сторону гуманістичного ідеалу Відродження, яка виступає в системі цінностей значно рельєфніше, ніж в античні часи. Ідеалом виступає не просто всебічно розвинена людина, але й людина, яка здатна на самостійні дії, яка проявляє постійну активність та ініціативу, яка своїми практичними діями корисна суспільству і забезпечує власні інтереси.

Педагогічні ідеї епохи Відродження відображали значні зміни в соціальних функціях освіти. Сфера освіти стала важливою формою соціокультурних та ціннісних змін у суспільстві, складовою частиною широкого гуманоцентричного культурного руху, а відтак відіграла значну роль у зламі гальмуючого розвитку суспільства середньовічних структур. Започатковувалася зміна інструментальної ролі освіти в суспільстві: із знаряддя утиску людини в інтересах церковно-корпоративних кланів вона перетворювалася на засіб розвитку основної рушійної сили поступального руху суспільства – сутнісних сил людини.

Сфера освіти стала ареною чи не найзапеклішого ідеологічно-світоглядного протистояння різних соціальних сил і виконувала функцію артикуляції та практичного впровадження найрізноманітніших соціальних інтересів. Кожна з протистояючих сторін намагалася отримати перевагу саме за рахунок забезпечення домінуючого впливу в шкільній освіті.

Особливістю функціонального імперативу освітньої парадигми епохи Відродження було й те, що навчальні заклади відігравали важливу роль у пробудженні національної самосвідомості та становленні національних держав у Європі. Впровадження навчання національною мовою, друкування нею підручників, релігійної літератури, звернення до національної історії були важливими чинниками формування національної самосвідомості і соціокультурного підґрунтя національних рухів. Церква поступово втрачала монополію на організацію освіти. Багато шкіл створювали державні структури, міське самоврядування, громади. В містах такі школи (їх називали латинськими) взагалі виходили з-під церковного управління, підкоряючись місцевим та державним структурам влади.

Місце священика в школі поступово починають займати вчителі. Правда, здебільшого це стосується початкової школи (найбільш масової), що організовувалася територіальними громадами. Вчителі таких шкіл стають менш залежними від церкви, оскільки отримують платню від громади.

Гуманістичні ідеали Відродження носили переважно абстрактно-утопічний характер, у той час як епоха Просвітництва стала часом активних соціальних дій, спрямованих на їх реалізацію. Основою цих дій і лейтмотивом творчих пошуків стало переконання, що саме знання і відповідним чином

організована для їх отримання система освіти та виховання допоможуть змінити суспільство на краще, створити і всебічно розвинену людину, і гідне її соціальне оточення.

Найбільш талановито та пристрасно ця точка зору обґрунтовувалася і захищалася видатним французьким філософом Ж.-Ж.Руссо. Відштовхуючись від ідеї про природну свободу, рівність людей. Руссо доводив, що людина народжується доброю, щасливою і рівноправною, має всі задатки для гармонійного розвитку, морального самовдосконалення, становлення особистості і свободи вибору.

Корисність навчання педагога-просвітителя розуміли не стільки в утилітарно-практичному значенні, скільки як спосіб задоволення потреб суспільства та гармонійного розвитку людини. Оскільки ідеологія Просвітництва орієнтувалася на свідоме формування і людини, і соціальних відносин, то в корисності освіти був ще один аспект – здатність ефективно впливати на перебіг подій у суспільстві в потрібному напрямку. Просвітителям вдалося синтезувати гуманоцентричні ідеали Відродження та все більш відчутні запити суспільства на практичні знання у вигляді конкретних критеріїв оцінки освітньої діяльності, перетворивши загальні принципи «благо суспільства», «гармонійний розвиток», «реальна освіта» в конкретні освітні дії, програми, методики.

Вершиною епохи Просвітництва в цілому можна вважати перехід від системи педагогічних ідей до практичної педагогічної системи навчання та виховання. Піонером тут, без сумніву, є Я.-А.Коменський, який першим трансформував загальні принципи природовідповідності навчання та виховання (теоретико-методологічної основи освітньої парадигми Просвітництва) у розгорнуту систему організації навчально-виховного процесу, що охоплювала всі його сторони – від постановки цілей до контролю результатів. Педагогічний процес Коменський вибудував як складову частину розвитку природи, на основі пізнання природних закономірностей становлення і розвитку особи. Русійною ж силою будь-якого процесу є саморозвиток: «Все відбувається завдяки саморозвитку, насилля є чужим природі речей». Завдяки таким поглядам педагогічна система Коменського набуває рис органічної єдності й містить у собі джерело взаємозв'язку всіх компонентів і одночасно свого саморозвитку – активність дитини. Коменський не визнавав механічного зв'язку окремих компонентів педагогічного процесу і вороже ставився до різких переходів, не зв'язаних внутрішньою логікою. Свою «Велику дидактику» він вибудував, наслідуючи природу, і характеризував як природний метод освіти.

В епоху Просвітництва за освітою закріплюється функція основного генератора та транслятора національної культури, а також її репродукування шляхом соціалізації нових поколінь. У школах утверджується навчання рідною мовою, а сама спрямованість навчально-виховного процесу підпорядковується національно-державним інтересам. Освіта стає фундаментальним фактором національної самоідентифікації особи і націогенезу етнічної спільноти. Наразі починають формуватися специфічні особливості національних освітніх систем.

Розширення функцій освіти і необхідність формування загальнонаціональної системи освіти призвели до значних змін у суб'єктності та структурі освітньої діяльності. У XIX ст. в рамках класичної освітньої парадигми відбувається радикальне розширення втручання держави в освітню сферу, в першу чергу нарівні шкільної освіти. Пов'язане воно передусім з необхідністю проведення загальнодержавної освітньої політики, без якої не могло розвиватися індустріальне суспільство. Утвердження держави, як домінуючого суб'єкта освітньої діяльності, знайшло своє вираження у створенні національних систем шкільної освіти та створенні відповідного державного шкільного законодавства.

Упродовж XIX ст. сформувалися дві основні системи державного управління освітніми процесами. Жорстко централізована система найбільш наочно репрезентована Прусією та Францією. У Прусії з 1794 року всі навчальні заклади взагалі вважалися державними. У Франції цього не було, але як і в Прусії, всі вчителі початкових шкіл вважалися державними службовцями і призначалися урядовими структурами. Ініціатива всіх шкільних працівників була дуже обмеженою, оскільки основні рішення приймалися на державному рівні і були обов'язковими для виконання. За дотриманням існуючих норм і стандартів слідувала досить розгалужена система державної шкільної інспекції, загальне керівництво здійснювало міністерство освіти.

У США і Англії формувалася не централістсько-державна, а державно-громадська, автономістська система шкільної освіти. При ній державні структури лише координували загальнонаціональну шкільну політику, самі ж школи функціонували на основі самодіяльності територіальних громад. Безпосереднє управління школами здійснювали вибрані громадою ради, шкільні комітети, а також значною мірою – місцеві структури самоврядування. Впродовж XIX ст. в англосаксонських країнах закладались традиції шкільного самоврядування з відсутністю жорсткої державної стандартизації освіти, а відтак широким різноманіттям організаційних форм, програм, шкіл.

Посткласичну освітню парадигму, що характеризує розвиток освіти протягом всього XX століття, важко охарактеризувати з точки зору змісту освіти, оскільки саме в XX столітті в цій сфері відбулися дуже радикальні зміни. Початок XX ст. відрізняється від кінця XIX ст. за характеристиками освітніх систем значно більше, ніж, скажімо, кінець XIX ст. від початку XVIII ст. Тому узагальнена характеристика посткласичної освітньої парадигми має спиратися не стільки на аналіз конкретних форм і методів освітнього процесу, надзвичайно різноманітних і часом взаємовиключних, скільки на глобальні тенденції розвитку системи освіти, що й визначають її роль у загальноісторичному процесі.

І в цьому відношенні посткласична освітня парадигма в найбільш загальному вигляді може бути охарактеризована як погранична. З одного боку, вона за багатьма напрямками завершує ту глобальну духовно-освітню революцію, що розпочалася з епохи Відродження, і знаменує практичне виконання більшості освітніх завдань, що ставилися в ту епоху, у крайньому

випадку, у розвинених державах. З іншого боку, в рамках посткласичної освітньої парадигми формується новий проблемний порядок денний для глобальних освітніх змін і відповідно — нової глобальної духовно-освітньої парадигмальної революції ХХІ ст.

Найбільш знаковою характеристикою філософсько-методологічної складової посткласичної освітньої парадигми слід вважати своєрідне «зрощування» філософських та педагогічних систем. В основі цього процесу лежать кілька глобальних тенденцій розвитку освітніх систем. Насамперед, це суттєве розширення ролі і значущості освіти в індустріальному (а потім – постіндустріальному) суспільстві, зокрема як чинника соціалізації та світоглядної орієнтації особистості. Розширення світоглядних функцій освіти зробило необхідним включення тих чи інших філософських принципів безпосередньо до педагогічної теорії та практики.

Гуманоцентризм став основою широкомасштабних педагогічних експериментів. Практично весь новаторський рух в освітній сфері в рамках посткласичної освітньої парадигми проходив під гаслами звернення школи до особистості дитини, врахування її нахилів, індивідуальних особливостей, бережного ставлення до особистості учня, подолання педагогічного авторитаризму.

Висвітлюючи сутність, основну мету і завдання освіти, вчені і практики акцентують увагу на різних змістових і структурних ознаках цього суспільно-історичного явища. Значення, в якому поняття «освіта» вживається зараз, усталилося наприкінці ХVІІІ ст. особливо під впливом Гете, Песталоцці та неогуманістів, і означало тоді загальний духовний процес формування людини на протидію виховним методам прихильників просвітителів. Поняття «освіта» ввів у науковий обіг 1780 році один з основоположників теорії навчання Й.Г.Песталоцці (1746-1827 рр.). Французький вчений М.Ж.Талейран (1754-1838_ рр.) стверджував, що «... освіта є більш-менш розробленим мистецтвом виявляти в людині всю її цінність як для неї самої, так і для людства». Освіта «навчає людину втішатися своїми правами, поважати і легко виконувати свої обов'язки, – одне слово, бути щасливою і корисною й підготувати таким чином вирішення питання, мабуть, найбільш складного серед усіх питань організації суспільства, – питання, що полягає в найкращому визначенні індивідів». Мету освіти М.Ж.Талейран убачав у вдосконаленні людини протягом усіх вікових періодів її життя і в «безкінечному служінні освіти й досвіду людства благу кожного і благу суспільства».

Освіта, за М.Ж.Талейраном, – особлива держава, про сферу впливу якої достеменно не знає жодна людина, і «навіть національна влада не може визначити її межі». Освіта охоплює все – з найпростіших елементів різного знання й аж до вершинних початків державного права і моралі; від простих ігор дитини й до театральних вистав і величних національних свят. Тобто все те, «що впливає на душу й може збагатити її тими чи іншими уявленнями, корисними чи згубними, залишити той чи інший слід, – усе це стосується цієї галузі».

Російський вчений П.Г.Редкін ще на початку ХІХ століття, характеризуючи сутність освіти, виділяв три її основні складові:

1. «Загальнолюдська освіта, або освіта людини, тобто освіта, загальна для неї з іншими людьми, що має на меті досягнення для всіх людей одного й того ж призначення через розвиток в неї людяності, яку називають зазвичай гуманітетом.

2. Загальна громадянська освіта, або освіта людини як громадянина, яка має на меті досягнення одного й того ж призначення для всіх громадян усіх суспільств без розрізнення чи навіть для всіх громадян одного лише певного суспільства.

3. Освіта окрема, або спеціальна, тобто освіта для тієї особливої діяльності, яка визначається особливим – внутрішнім і зовнішнім – покликанням людини, отже, готуванням її до такого покликання, як і особливого її призначення».

Напередодні реформи 1861 р. коли в Російській імперії поширився дух свободи і вільнодумства, поняття «освіта» стає загальноновживаним. До цього спонукало відкриття великої кількості навчальних закладів різного спрямування – і загальноосвітніх, і спеціальних, зокрема комерційних, сільськогосподарських, фельдшерських, військових та інших шкіл. Відкриваються університети та інститути в Києві, Харкові, Одесі, Львові, а також жіночі навчальні заклади. У державі створюється система освіти. Отже, поняття «освіта» за своїм змістом більше пов'язується з «систематичним навчанням», з передачею знань, з вивченням природничих наук, техніки, математики, набуттям професійних умінь та навичок. Утверджується цінність навчання і знань серед усіх соціальних прошарків суспільства. Здобуття освіти, поширення її стає життєво важливим.

Відомий український педагог, діяч народної освіти в Україні М.І.Пирогов (1810-1881 рр.) слідом за П.Г.Редкіним вживав поняття «загальна людська освіта», «практична освіта» (реальна освіта), що засвідчувало поширення освіти як явища у всьому суспільстві. «Загальна освіта», на переконання М.І.Пирогова, могла підготувати людину до сприйняття і засвоєння моральних і наукових істин. Тобто «всі, хто готується бути корисними громадянами. мають спочатку навчитися бути людьми».

Під поняттям «освіта» К.Д.Ушинський (1823-1871 рр.) розуміє поширення знань, елементарне навчання грамоти, долучення до соціально-культурних надбань рідного народу і всього людства.

У 70-80-і роки ХІХ ст. зростає кількість бажаючих здобути освіту. В суспільній свідомості постає ідея, що школа покликана задовольнити соціальні та економічні потреби громадян у кваліфікованих трудових ресурсах. Виховні й навчальні функції школи доповнюються тестувальною, дистрибутивною і селекційною функціями, які раніше виконували церква, сім'я та стан. У педагогічному процесі все більшої значущості набувають інтелектуально-інформаційний (теорія освіти) та оперативно-діяльнісний (теорія навчання) компоненти порівняно з соціально-ціннісним компонентом (теорія виховання).

Тобто на теренах педагогічного процесу Російської імперії виховання переміщується з першого плану у XVIII ст. і другого в першій половині XIX ст. на третій.

На початку XX ст. розширюється спектр уживання поняття «освіта». Так, український педагог і освітній діяч Я.Ф.Чепіга (1875-1938 рр.) змістовно збагачує це поняття, доповнюючи його сутнісною ознакою «національна освіта». Учений, пояснюючи нове поняття, зазначав: «Національне виховання і освіта виникають з інстинктивного змагання нації до своєї самоохорони, до зберігання фізичного і морального здоров'я. Змагання зберегти творчі сили свого національного генія є перший найважливіший стимул до життя народу; без нього він обернеться на занепад, асимілювання і навіть зникнення».

До 50-х років XX ст. радянська педагогіка тлумачила освіту як сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для практичної діяльності, без огляду на співвідношення її з розвитком і вихованням. У 60-ті роки освіту починають трактувати як процес і результат навчально-виховної роботи, розвитку світогляду, ідейно-політичних поглядів і моральності, а також творчих задатків і здібностей. Унаслідок цього освітній результат набував образу індивідуальної своєрідності.

Сучасні тлумачення дефініції *освіта* найбільш повно на Україні здійснив В.І. Луговий. Учений всебічно проаналізував це поняття, широко використовуване в довідковій літературі, підручниках, нормативно-правовій і навіть художній літературі. З'ясувавши виникнення, походження і становлення поняття «освіта», В.І.Луговий обґрунтував понятійно-категорійну співвідносність понять «освіта» – «навчання» – «виховання» – «соціалізація» – «розвиток особистості». А відтак дійшов висновку, що освіта в її загальному розумінні – це «сукупний процес і результат цілеспрямованого організованого інформаційного окультурення людини, освоєння нею культурного досвіду». Таке трактування поняття корелює із визначенням Міжнародної стандартної класифікації освіти, яка акцентує увагу на тому, що освіта – це цілеспрямована й організована діяльність для задоволення навчальних потреб. За означенням, прийнятим XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, під освітою розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.

Зміст поняття «освіта» в його суспільно-історичному розвитку вміщує навчання грамоти, виховання (фізичне і моральне), передачу нових знань, розвиток здібностей, освоєння нових знань, умінь і навичок, прилучення до культурних надбань. Особливості освіти як явища виводять її в центр осмислення подальших перспектив розвитку, оскільки саме вона є найважливішим і найвагомішим чинником розвитку суспільства і держави. Вона забезпечує прогрес економіки, політики, екології природи й екології душі. Освіта й суспільство неподільні. Вони становлять одну систему, і справжні масштаби цієї системи поки що недостатньо усвідомлюються. Але зрозуміло, що будь-які глобальні проблеми, з якими стикається суспільство, соціум,

цивілізація в цілому, невідворотно позначаються на стані освітньої галузі, а отже, й на людині, її формуванні, розвитку, соціалізації.

Сьогодні під поняттям «освіта» розуміють:

- спосіб життя людей, які прагнуть розуміти (пізнавати) світ і своє місце в ньому, які рухаються у майбутнє, бажають жити і творити матеріальні і духовні цінності, виховувати дітей і розвивати культуру, намагаються стати Людьми у дійсно гуманістичному розумінні цього високого покликання;

- формування інтелекту, *почуття* і волі/становлення цілісної, гармонійної особистості, настанова жити в мирі і злагоді, співробітництві і взаємоповазі з іншими людьми;

- навчання професії, вмінню і бажанню працювати; виховання трудового світогляду, радості праці, працелюбства як принципу й способу самореалізації особистості;

- формування любові до життя в найбільш осяжному розумінні слова, здатності захищати життя у будь-яких його формах;

- виховання здорового способу життя, формування екологічної свідомості і культури суспільства і особистості;

- все те, що створює особистість, що робить людину Людиною.

1.2. Історичні передумови становлення освіти на Закарпатті

Нинішня територія Закарпаття була заселена з давніх-давен. Найдавніше поселення первісних людей не тільки на території Закарпаття, але й всієї України, відкрито на березі ріки Тиси, біля села Королево Виноградівського району і датується понад 1,3 млн. років тому назад (неандертальська епоха). Відомі в області і декілька пізньопалеолітичних стоянок людей (40-30 тис. років до нашої ери). Чисельні стоянки племен і поодинокі знахідки нового Кам'яного віку виявлені в багатьох місцях області – від кордону із Словаччиною до верхів'я Білої Тиси. Особливе місце в Закарпатті посідають археологічні пам'ятки матеріальної культури бронзового віку (II-I тисячоліття до нашої ери), які свідчать про високий розвиток бронзоліварного виробництва на цій території в ті часи.

Археологічні дослідження вказують на те, що в ці часи недалеко від міста Мукачева (гора Ловачка) існував залізобудівний центр, який історична наука відносить до найпередовіших ремісничих центрів тогочасної Європи.

Серед археологічних пам'яток першої половини I тисячоліття н.е. на Закарпатті широко відомі карпатські кургани, які залишили предки слов'янських племен білих хорватів. Історична наука стверджує, що в другій половині VI століття н.е. в Прикарпатті створився східнослов'янський політичний союз, до якого входили і слов'янські племена, які жили на південному заході за Карпатським хребтом.

Важливою подією в історії Закарпаття було входження його в IX-XI століттях в активну сферу впливу могутньої Східно-Слов'янської держави – Київської Русі, яка в той час мала високу матеріальну і духовну культуру. Про

вплив на історичне Закарпаття в цей період Київської Русі яскраво свідчить усна народна творчість і народні пісні, звичаї, легенди, святкові обряди тощо.

Відірване в кінці XI століття від основного коріння – східного слов'янства, Закарпаття до середини XX століття входило до складу різних країн – Угорщини, Галицько-Волинського князівства, Австрії, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини – але завжди вважало себе часткою східного слов'янства. Про це, свідчить багато історичних фактів, насамперед, аналіз особливостей розвитку релігії, культури, освіти, економічних відносин, і зокрема, використання етнонімів «Русь», «русини» в назвах та побуті народу, який проживав під Карпатами.

Увесь історичний шлях розвитку Закарпаття – від найдавніших часів і до наших днів – історики закономірно поділяють на кілька періодів: стародавні часи (до IX століття), феодальна доба (з IX до середини XIX століття); період розвитку капіталізму (друга половина XIX - початок XX століття); період між двома світовими війнами; повоєнний період, коли Закарпаття возз'єдналося із Україною та Закарпаття в складі незалежної України (після 1991 року).

На розвиток культури і, зокрема писемності в Закарпатті, як і в Київській Русі та в країнах всієї східної Європи, велике значення мало прийняття християнства. Вчені ще в першій половині XIX століття аргументовано довели, що християнство, а з ним і кириличне письмо, поширилися в Карпатській Русі на ціле століття раніше, ніж на інших територіях сучасної України. Це пов'язано з просвітницькою діяльністю учнів великих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, котрі наприкінці 80-х років IX століття змушені були покинути Велику Моравію. За участю учнів та послідовників Кирила і Мефодія на території сучасного Закарпаття стали створюватися перші християнські церкви, монастирі, які одночасно стають осередками поширення слов'янської культури і писемності, церковної та світської літератури. Твори старослов'янської писемності, що проникли в Карпатську Русь, переписувалися грамотними монахами в монастирях та священиками і дяками в церквах і набували подальшого поширення серед населення краю. Старослов'янська мова в ті часи вважалася однією із міждержавних мов в Європі.

Християнство в контексті впливу на розвиток писемності та освіти слід розглядати як згусток інтелектуальних напрацювань попередніх поколінь, одну з основ європейської культури, життєвого досвіду та моральних надбань людства та врешті-решт суспільно структуровану інституцію, яка в силу своїх можливостей і потреб часу працювала на освіченість народу, на його культурно-інтелектуальний розвиток. Християнство, серед неперехідних цінностей буття, крім віри в Бога, проповідує й віру в могутню спроможність людського розуму, а отже, націлює людину на спілкування, співпрацю, на розуміння необхідності вчитися і вчити. З точки зору християнської релігії кожному поколінню людей необхідно розв'язувати властиві часу проблеми буття, тому вона завжди сприяла накопиченню та передачі раніше здобутих знань наступним поколінням. Християнство у всі часи спиралося не на слова і жести, а на рукописні тексти, тобто воно завжди сприяло розвитку писемності

та освіченості своєї пастви. Перші кафедральні школи в центральній Європі почали створюватися вже в V-VI століттях.

До наших днів дійшли найдавніші пам'ятки писемності Закарпаття – це уривки із «Остромирового євангелія» 1056-1057 років, Мукачівських та Імстичівських євангелій і міней XII століття, які написані староруською мовою.

Варто підкреслити і той факт, що поряд із поширенням слов'янської писемності та початком розвитку освіти при монастирях і церквах у Закарпатті поступово утверджувалася і латинська писемність. Зумовлено це було тим, що з кінця XI століття над всією Карпатською Руссю встановилася влада угорських феодалів і на території краю почав інтенсивно, особливо в південних та західних регіонах, поширюватися католицизм. Католики швидкими темпами стали створювати свої релігійні центри в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Севлюші, Хусті, а з часом і у великих сільських поселеннях. Латинь на той час була офіційною мовою угорського королівства – на латині видавалися королівські грамоти феодалам і священикам на володіння землею, фортецями, містами, оформлялися акти про утворення і діяльність комітатів. Та, незважаючи на зусилля влади і католицького кліру, домінуючими в Закарпатті в ці століття залишалися православна релігія, слов'янська писемність і культура, пов'язані з корінними жителями південних Карпат – русинами. Католицизм, а разом з ним і латинська писемність поширювалися в основному в містах і містечках, серед місцевої знаті та у владних інституціях.

Носіями культури й освіти упродовж багатьох століть були освічені представники місцевого духовенства, яке дбало про розвиток письменства, а згодом і шкільництва в Закарпатті. У X-XIII століттях в Закарпатті почали будуватися церкви, відкривалися монастирі, які з часом ставали не лише релігійними, але й освітянськими та культурними центрами.

Збереглися відомості про те, що уже перший угорський король Стефан Баторій (997-1038 рр.) у своїх грамотах вимагав, щоб при кожній церковній парафії були створені школи. Можна стверджувати, що саме в ці часи система шкільної освіти почала зароджуватися і в нашому краї. За твердженням тогочасних хронік, на яких побудовані відомі праці угорського історика Р.Бекефі («Історія народної освіти в Угорщині до 1540-х років». – Будапешт, 1906 і «Історія приходських шкіл в Угорщині до 1549 року». - Будапешт, 1910 р.), школи на території нинішнього Закарпаття існували при приходських церквах вже за «доби королів Арпадовичів», яка тривала до 1301 року. В цьому році помер Ендре III останній король із роду Арпадовичів. У 1309 році Синод у Буді постановляє «... поряд із церковними кліриками у школі мають навчатися і бідні сільські діти. Священики мають наставляти християнський народ про те, що благородною є справа відправляти синів до школи». В ці часи поряд із церковними починають виникати і міські школи, які тісно співпрацювали із церквою.

Перша офіційна згадка про створення школи в Ужгороді належить до 1384 року – у резиденції ужгородського графа Другета була відкрита школа чернечого Ордена святого Павла. В ці роки в Ужгороді вже діяла і міська

школа, збереглися відомості, що в вчителем тут працював Янош. У XV-XVI століттях школи почали відкриватися й у великих селах.

У цей період в тогочасних розвинених європейських країнах вже склалася і успішно функціонувала система вищої освіти. Першим вищим навчальним закладом в Європі вважають Константинопольський, заснований у 425 році, статус університету отримав у 848 році. У XI столітті був відкритий Болонський університет, у кінці XII ст. – Парижський, у 1117 році – Оксфордський, наприкінці XIII ст. – Кембріджський. У XIV ст. університети було відкрито у Празі (1348 р.), Кракові (1364 р.), Вені (1365 р.). У XV столітті вже понад півсотні університетів готували для країн Центральної і Західної Європи фахівців з вищою освітою, саме тут в університетах формувалася культурна й наукова еліта європейських націй. Перші університети Західної і Центральної Європи діяли під опікою католицької церкви і, як правило, мали статус шкіл при кафедральних соборах. Першим вищим навчальним закладом у Східній Європі стала Острозька академія (1576 р.). Про організацію вищого навчального закладу для карпатських русинів в ті часи взагалі не йшлося. Тільки у 1848 році на Першому Слов'янському з'їзді у Празі офіційно було порушено питання про відкриття в Ужгороді університету, який було відкрито аж через довгі сто років.

У 70-і роки XIX століття певну освітню роль почали відігравати і створювані в краї педагогічні товариства. Зокрема, в 1869 році було створено Товариство учителів в м.Берегово, в 1873 році – в Шариші. В ці роки працювало «Народоучительское товариство Угоцького комітату», яке об'єднувало як українських, так і словацьких учителів, незалежно від їх релігійної приналежності. Важливу просвітницьку роль відіграло і створене О.Духновичем у 1850 році в Пряшеві культурно-освітнє товариство «Литературное заведение Пряшевское», котре ставило собі за мету нести в народ освіту і боротися за рідну мову в школах.

З середини XIX століття угорський уряд планомірно став проводити політику мадяризації слов'янських народів, котрі проживають на території Австро-Угорщини (словаки, серби, румуни, русини) і відходить від проголошених раніше принципів навчання дітей материнською мовою. В школах починають запроваджувати навчання угорською мовою.

Характерними особливостями розвитку освіти в Закарпатті до XX століття було те, що всі освітні заклади, вся народна освіта існувала і розвивалася під впливом релігії та в тісній співдружності із діяльністю священослужителів (єпископів, священників, півце-вчителів). Саме священослужителі виступали меценатами, організаторами і виконавцями народної освіти в краї. Від рівня їх освіченості, матеріального стану та розуміння освітніх задач залежав стан шкільництва в тому чи іншому регіоні краю. До початку XX століття державних шкіл в Закарпатті не було. Всі народні школи були церковно-парафіальними і їх управління здійснювалося через Мукачівську єпархію. Основними фігурантами цього управлінського процесу були інспектори єпархії, які закріплювалися за округами. В числі перших

інспекторів слід назвати Ференца Галаса – інспектора Березької жупи, Ласло Оцела – інспектора Ужоцької жупи. Ще одна специфічна особливість цього часу полягала в тому, що значна кількість учителів, окрім релігійної та педагогічної діяльності, активно займалася широкою громадською і культурною діяльністю, вели велику просвітницьку роботу, займалися образотворчим мистецтвом, музикою, організацією хорів тощо. Історія засвідчила багато фактів, коли вчителі за зібрані громадою, або свої власні кошти будували, чи наймали приміщення для народних шкіл. Зарплату вчителям встановлювала і виплачувала єпархія, часом кошти збирала громада, або вони накопичувалися через пожертвування.

Утворення Чехословацької республіки у жовтні 1918 року, включення до її складу Закарпаття у вересні 1919 року створили якісно нові умови для розвитку культури й освіти в краї. За своєю природою чеська і словацька культури є набагато ближчими до культури карпатських русинів, ніж виділена в окрему європейську гілку угорська культура. Слов'янська ідея віками зближувала культуру чехів, словаків і закарпатців-русинів. У силу своїх можливостей чехословацький уряд виділяв у 20-30-і роки ХХ століття певні кошти на розвиток шкільництва в Підкарпатській Русі – будувалися школи, відкривалися нові освітні періодичні видання, готувалися вчителі, інтенсивно розвивалася соціальна сфера у закарпатських містах. Великий вплив на розвиток освітньої галузі в краї мав і той факт, що Прага в міжвоєнний період стала визнаним центром російської та української еміграції. На постійне місце життя в Чехословацьку республіку, в тім числі і в міста та великі села Підкарпатської Русі, в силу різних причин, переїхало багато вчених, митців, педагогів з Росії та України, які активно включилися в місцеве культурне життя.

Входження Закарпаття до складу Чехословаччини значно розширило можливості контактів діячів культури та освіти краю з культурно-освітнім світом Центральної та Західної Європи, в тім числі і Радянської України. Це збагачувало загальну культуру, позитивно впливало на висхідний соціально-економічний розвиток освіти в Підкарпатській Русі.

1.3. Найдавніший період розвитку писемності та освіти

Навчання і виховання в дохристиянський період характеризувалося своїми специфічними засобами й прийомами. Здійснювалося воно на основі народних традицій, набутих попередніми поколіннями, через передачу досвіду, традицій, обрядів, ритуалів, вірувань моральних принципів. Особливістю того часу було залучення дітей в ранньому віці до посильної праці – збирання ягід, грибів, випасання худоби, заготівля дров тощо. Велика увага при цьому приділялася вихованню в дітей поваги до праці, землі і хліба.

З розвитком продуктивних сил, появою нових знарядь праці, ремесла відокремлюються від сільського господарства. Виникає потреба в узагальненні набутих життєвим досвідом знань і передачі їх молодшому поколінню. На городищах VII-X ст. археологи відкривають ливарні виробництва, горна та

кузні, гончарні круги і печі для виготовлення зброї, знарядь праці та глиняного посуду. Зрозуміло, що виробничий досвід ремісників передавався від майстра до учня, від батька до сина, від покоління до покоління. Цей процес вимагав нових підходів до розвитку освіти і навчання молоді.

Найвищим досягненням раннього феодального суспільства було створення буквенно-звукової графіки письма. Саме вона стала однією із основ виникнення шкільного навчання.

Архівні джерела та історична наука стверджують що, писемність на теренах сучасного Закарпаття стала поширюватися з другої половини IX століття. Саме в цей час на цій території почали закладатися основи слов'янської культури. Носіями культури й освіти упродовж багатьох століть були прогресивні представники духовенства, яке дбало про розвиток письменства, а згодом і шкільництва в Закарпатті. В X-XI століттях у Закарпатті почали відкриватися перші монастирі, які з часом ставали не лише релігійними, але й освітянськими та культурними центрами. XII століття характерне поширенням католицизму в Закарпатті, що сприяло створенню духовних центрів при чернечих орденах, де учні засвоювали так званий тривіум (граматику, риторіку, логіку). Тривіум давав базові знання нижчому церковному кліру.

Першим освітнім закладом краю вважається духовно-освітній центр, створений при Мукачівському монастирі наприкінці XIV століття (перші письмові відомості датуються 1360 роком). Мукачівський монастир на Чернечій горі швидко став активним поширювачем слов'янської культури, писемності і світських знань в краї. При монастирі існувала, як її пізніше назвали, елементарна школа, яка навчала читати й писати не тільки релігійних служителів, але й місцеву знать та молодь. Саме при Мукачівському монастирі були започатковані перші літописи краю, зокрема, «Летопись», в якому віддзеркалені не лише життя та діяльність церкви в регіоні, але й значна кількість місцевих історичних подій. Таку ж саму роль у східній частині тодішнього Закарпаття відігравав Грушівський монастир. При цьому монастирі діяли богословська і народна школа, тут навчалися попи, дяки і частина місцевої знаті, переписувалися церковні книги. При монастирі було зібрано власну бібліотеку, яка налічувала значну кількість церковнослов'янських та світських книг.

Розвиток писемності, шкільництва й культури в Закарпатті, як і в Угорщині загалом, в цей період ускладнювався рядом обставин. У середині XIII ст. через Закарпаття і значну частину Угорщини пройшли монголо-татари, які руйнували міста і села, монастирі і церкви, масово знищували людей, культурні цінності, все пустошили вогнем і мечем. Описуючи події тих років, М.Лучкай зазначав, все, що можна було вбити, спалити чи зруйнувати, не уникло жорстокості варварів. Тому всі церкви, монастирі та резиденції єпископів були зрівняні із землею, з бібліотек «зникли рукописи та книги». Найбільше потерпіли ті території, куди діставалися монголо-татари – від Верецького перевалу до м. Вацу і річки Шайо – це Верхнє і Середнє Потисся.

Міста Мукачево і Ужгород монголо-татари на чолі з ханом Батисем (близько 4 тис. чоловік) в березні-квітні 1241 року перетворили в суцільні руїни. Повністю були зруйновані Берегово, фортеця Боржава (Вари), всі села низинних районів Березької жупи. Потерпіли перші осередки культури та освіти – церкви, монастирі. Загинуло чимало монахів і попів, які були єдиними носіями писемності й культури. Згоріло і пропало чимало пам'яток писемності. Відомий історик В.Л.Микитась, який вивчав цю добу, писав про те, що саме через спустошення Закарпаття монголо-татарами до наших днів дійшло дуже мало пам'яток давньоруської писемності.

Крім того, в другій половині XIII-XIV століття загострилися відносини угорських королів з правителями Галицько-Волинської Русі. Постійні війни з метою захоплення Карпатської Русі, базою розгортання яких були в основному Північна Угорщина та Прикарпаття, безперечно, призводили до руйнування міст і сіл, знищення пам'яток культури. Те ж саме можна сказати і про наслідки політичної смути на початку XIV ст., коли до влади в Угорщині прийшла нова династія Анжу, і король Карл Роберт лише з допомогою військової сили і насилля утверджував своє панування в Словаччині та в Підкарпатській Русі. Тільки в 1317 році король Карл Роберт розгромив основні сили закарпатських повстанців (під проводом П.Петуні). Королівська армія жорстоко розправилася з повстанцями. Всі великі поселення були обкладені непосильними податками. Маєтки всіх учасників опору були передані прихильникам короля. Володіння П.Петуні були передані французькому графу І.Другету. Саме з цього часу на Закарпатті розпочалася ера графів Другетів. Освіта в ті часи на теренах краю розвивалася вкрай повільно. Правлячим угорським вельможам було не до освіти периферійного русинського краю

Відродження й подальший розвиток писемності і культури Закарпаття в XIV-XVI ст. пов'язані з діяльністю трьох центрів духовного життя того часу - заснованим князем Ф. Корятовичем монастирем на Чернечій горі поблизу Мукачева, Грушівським та Краснобрідським (Східна Словаччина) монастирями. Цьому процесу також сприяло активне поширення друкованих видань Швайпльта Фіоля (Краків), Георгія Скорини (Білорусія) і особливо Івана Федорова (Росія) на території краю.

Монастир на Чернечій горі, в Мукачеві, був збудований в кінці XIV – на початку XV ст. з ініціативи князя Ф.Корятовича. Деякі дослідники вважають, що Мукачівський монастир був збудований значно раніше, а за часів Ф.Корятовича лише розширений і перебудований. Незаперечно одне – разом з князем Корятовичем прийшло в Закарпаття чимало попів і монахів, які, крім релігійних справ, займалися переписуванням церковної літератури, вели записи про значні події церковного і світського життя. Частина з них принесла з собою рукописну церковну літературу і поширювала в Закарпатті традиції давньоруської культури. Як правитель утвореного в кінці XIV ст. Мукачівського князівства, до якого входили Мукачівська і Маковецька домінії, Ф.Корятович багато уваги приділяв духовному розвитку населення, і в першу чергу знаті і духівництва. Він сприяв зосередженню в монастирі вчених

монахів, літератури, розвитку монастирської школи, де навчались попи і дяки. Значну увагу розвитку культурних процесів у монастирі приділяла дружина князя, Ольга. Деякі дослідники стверджують, що в бібліотеці Мукачівського монастиря на початку XV ст. нараховувалося близько шести тисяч примірників рукописних книг. Окремі з них були унікальними.

Упродовж більше як двох століть Мукачівський монастир, навколо якого згуртувалися значна кількість освічених людей, де діяли бібліотека, школа, був важливим осередком слов'янської культури, і в першу чергу – духовної. Тут готували не лише попів і дяків, але досить інтенсивно вели та вдосконалювали господарські справи: вирощували хліб, виноград, розводили продуктивних тварин, займались ремеслом. Сформовані тут паростки як духовної, так і матеріальної культури монастиря поширювалися серед населення навколишніх сіл. Переселенці з Поділля сприяли зміцненню зв'язків Закарпаття з Галичиною і Наддніпрянською Україною, стали значною підтримкою місцевого православного руського населення краю. У народних переказах князь Ф.Корятович залишився як володар території, який дбав про її розвиток, став захисником православного населення, поборником культурних прав русинів Карпатської Русі.

Якщо Мукачівський монастир був центром духовної культури в центральних і західних районах Закарпаття, то Грушівський монастир відіграв таку ж роль у східних районах Закарпаття. Час заснування монастиря невідомий. Одні вважають його найдавнішим у краї (кінець IX- початок X ст.), інші відносять час його заснування до середини XIV ст. Зокрема закарпатський історик Ю.Жаткович у своїй праці «Нариси історії Грушівського монастиря на Угорській Русі» (Львів, 1906 р.) стверджує, що монахи цього монастиря скаржилися королю Угорщини Бейлі IV (1215-1270 рр.) про шкоду, яку нанесли їм татари у 1242 році. Достовірно відомо, що в XV ст. Грушівський монастир мав чималі володіння: три села – Грушево, Криву і Тересву з полями, лісами, водою (як говориться у грамоті, «з усіма прижитками») та один млин. Збереглася грамота румунських воєводів від 1404 року (одна із перших офіційних пам'яток русинської писемності), яка підтверджує дарування землі та інших матеріальних цінностей Грушівському монастирю. Осередком освіти у монастирі були бібліотеки церковнослов'янської літератури та богословська і народна школи, де навчались попи, дяки і частина знаті, переписувалися слов'янські книги.

Грушівський монастир, покровителями якого були місцеві магнати Балиця і Драгія, користувався досить широкими правами самоврядування. У 1390 році за їх пропозицією патріарх Константинополя Антоній дав монастирю грамоту на «ставропігійське право». Монастир підкорявся не місцевому єпископу, а прямо Константинополю, одержав право будувати церкви в комітатах Карпатської Русі, посвячувати священників, контролювати роботу церковних приходів. Монахи монастиря обирали собі ігумена без затвердження єпископом. Щоправда, князь Семиграддя С.Баторій підпорядкував у 1556 році Грушівський монастир Мукачівській єпархії.

Великий вплив на розвиток освіти і освіченість народу європейських країн мав винахід Гутенберга (1400-1468 рр.) високотехнологічного книгодрукування і сворення ним у Майнці потужного видавничого центру. Книгодрукування стало забезпечувати навчальний процес у масових народних школах необхідною літературою. Панує думка щодо існування друкарні у Грушівському монастирі в середині XV ст. Одні твердять, що друкарнею видавалася як церковна література, так і деякі твори світського характеру, і видавав ці книги протягом деякого часу визначний слов'янський першодрукар Ш.Фіоль, який прибув сюди, рятуючись від переслідування Краківського католицького єпископа. Така думка може бути тим вірогіднішою, що є доведеним перебування Ш.Фіоля у Пряшеві, де він продовжував видавати кирилицею книги і навчив друкарській справі А.Торрисянського. Оскільки в Закарпатті збереглося багато видань Ш.Фіоля, то ймовірно, що деякий час він міг перебувати у такому культурно-освітньому центрі, як Грушівський монастир. І. Кондратович вважає, що в друкарні Грушівського монастиря були видані такі пам'ятні видання, як «Румунское євангеліє» і «Молитвослов». З іншої літератури вчений називає видання «Букваря» на старослов'янській мові, книги «Пентекостаріон» і «Антиминс». Варто зазначити, що багато дослідників тієї доби такої точки зору не поділяють.

Щоправда, конкретних документів про існування друкарні та виданих у ній книг не збереглося. Тому ряд вчених твердять, що питання про друкарню в Грушівському монастирі потрібно додатково ґрунтовно вивчити. Окремі дослідники-краєзнавці наших днів намагаються довести існування друкарні в Грушеві, на основі ряду видань XV.-XVI ст., які є в їхньому розпорядженні, однак без зазначення місця друкування. Спеціалісти з книгодрукування, які вивчали цю ситуацію у наукових закладах Києва і Москви, на підставі аналізу шрифту, паперу, техніки видання допускають можливість їх виготовлення саме в друкарнях Карпатського регіону, і насамперед у Грушеві. Навіть якщо й відкинути сам факт існування друкарні, то, і за всіх інших обставин, Грушівський монастир відіграв значну роль у поширенні духовної культури і слов'янської писемності у східних районах Закарпаття. Зруйнували монастир протестанти Мараморощини у 1670 році.

Краснобрідський монастир (с.Красний Брід, недалеко від м.Лабірці, нині Словаччина) славився великою бібліотекою, мав широкі культурні зв'язки з Україною і Росією. При монастирі з XIV століття діяла богословська і філософська школа, яка стала визнаним центром підготовки духовних, а частково й освітніх кадрів для Східної Європи. Просвітницька діяльність цієї школи значно посилилася в кінці XVII – на початку XVIII століття. В Краснобрідській школі навчалася чимало вихідців із західних районів Підкарпатської Русі. Особливо славилася Краснобрідська школа, підготовкою учнів в області історії та філософії. Краснобрідський монастир перестав існувати в 1914 році, коли разом з бібліотекою згорів.

У наступні століття (XV-XVI) невеликі монастирі відкрилися у Білій Церкві, Углі, Вільхівцях, Малому Березному та в ряді інших місць. Освічені

монахи переписували тут церковно-слов'янську літературу, навчали грамоті представників знаті, вели записи своєї діяльності та фіксували значні історичні події.

Завдяки діяльності монастирів, а також розширенню зв'язків з Україною і перш за все з Галичиною, де утворилися важливі загальноукраїнські культурні центри Львів та Острог, у Закарпатті у XIV-XVII ст. набуває подальшого розвитку писемність і освіта. До наших днів дійшло значно більше письмових пам'яток цього періоду. Серед них у першу чергу слід назвати знайдене в с.Королеві Виноградівського району «Королівське євангеліє», датоване 1401 роком, яке за мовою та оформленням нагадує відомі науці «Московське євангеліє», «Пересопницьке євангеліє» середини XVI ст. (м.Пересопниця на Волині). Переписувач збагатив церковнослов'янську мову багатьма словами, властивими українській мові, яка тоді почала формуватися.

У 1589 році в Ужгороді вже працювала парафіальна школа реформаторів, де вчителів утримували церковна громада, а також батьки. У 1671 році існувала початкова школа в Мукачеві. Перша сільська школа на теренах історичного Закарпаття, як свідчать архівні джерела, була відкрита у 1593 році у с. Спорач на Спіші (нині Словаччина). Офіційно відкривати сільські школи при церквах дозволили в 1660 році. Серед сільських шкіл, які діяли при церквах в ці часи, є згадки про їх наявність у Бедевлі, Великих Лучках, Чорному Потоці, Чорнотисові. Школи ці продовжували знаходитися під контролем священників, церковних управ.

До кращих здобутків давньої писемної культури Закарпаття відносяться написані на пергаменті «Мукачівський псалтир», «Ужгородський полустих» (друга половина XIV ст.). Одні дослідники вважають, що псалтир був переписаний в Молдавії, інші – що в одному з монастирів Галичини, а В.Микитась доводить, що саме в Грушівському монастирі. На користь цієї думки свідчать не лише особливості мови, але й оформлення: книга прикрашена гарними кольоровими орнаментами і заставками. За змістом полустих нагадує правила проживання в Києво-Печерській лаврі або в іншому великому монастирі України. Книга потрапила в Закарпаття, очевидно, під час переселення Ф.Корятівича, і з метою розмноження переписана в Мукачівському чи Грушівському монастирях, ставши навчальним посібником для монахів. Переписувач збагатив текст елементами тогочасної живої народної мови.

До XV ст. належать і окремі пам'ятки писемності, зокрема дарчі грамоти угорських правителів місцевої знаті. Якщо королі писали грамоти латинською, то в Закарпатті збереглися окремі, написані слов'янською мовою. Переписуючи такі грамоти, монахи вносили в них елементи народної мови. До наших днів дійшла значна кількість різноманітних міней, тріодів, прологів, богословсько-полемічних трактатів на зразок «Посланіє ко св. Отцам горы Афонской от православных веры Россійской и земли угорської христіан» та інших творів.

Історичні документи свідчать, що на території Підкарпатської Русі здавна діяли і «ділателі книжні» або «грамотники книжні» – писарі-вчителі.

Вони переходили із села до села, переписували та обновлювали старі книги, завезені з Москви, Києва, Львова чи інших міст Європи і при цьому вчили грамоті всіх, хто цього бажав. Збереглися відомості XVI століття про діяльність грамотників-писарів Андрія, Ігнатко, Поповича та інших. Таких вчителів в Україні називали мандрівними вчителями.

До цінних пам'яток писемності належать також староруські рукописні книги XVI-XVII ст. Серед них такі, як «Ужгородська празднична Мінея» (XVI ст.), «Поляно-Кобилянська Тріодь (1561 р.), «Няговське євангеліє» (XVI ст.). Одне з євангелій, знайдене в Ужгороді, умовно називається Московським, оскільки придбане було в Москві чи недалеко від неї. У кінці XIX ст. знайдені в Закарпатті й опубліковані з коментарями такі книги: «Учительські євангелії»: Скотарське (XVI ст.), Ізьке, Данилівське (XVII ст.), Сокирницький збірник (XVII ст.), Углянський збірник «Ключ» (кінець XVII ст.). Написані вони також давньоруською мовою із значними доповненнями з тогочасної розмовної мови русинів.

У книгосховищах області зберігається значна кількість дофедорівських стародруків, серед яких є і надзвичайно цінні. Уже в кінці XV ст. у Закарпаття проникали книги, видані у Кракові Ш.Фіолем, – «Осмогласник», «Часословець», «Тріодь цвітная» тощо, у Празі – білоруським друкарем Г.Скориною («Библия руска»); венеціанські видання братів Божидача і Вікентія Вуковичів («Соборник», «Молитвенник» та ін.). Один із перших записів народної пісні «Стефан-воєвода» був зроблений на Закарпатті і пізніше вміщений у відомій «Чеській граматиці» Яна Благослова, написаній у 1517 році. Популярною в Закарпатті була «Острозька біблія», надрукована першодрукарем Іваном Федоровим у місті Острозі у 1581 році, яка поклала початок широкому розповсюдженню в краї східноукраїнських, західноукраїнських та російських друкованих видань. Ця книга пізніше стала власністю відомого закарпатського полеміста другої половини XVII ст. Михайла Андрели. Потрібно зауважити, що в ті часи книги друкувалися невеликими тиражами, та й підготовлених людей для їх читання було ще дуже мало, однак їх вплив на освіченість і культурний розвиток тогочасної еліти дуже великий.

Особливо багато друкованих книг потрапляє в Закарпаття після заснування друкарень у Львівському братстві, Києво-Печерській лаврі, у Почаєві, Чернігові та в інших великих українських містах. У середині XVII ст. Київ став визнаним загальноукраїнським культурним центром. Навколо Київського братства, а пізніше Києво-Печерської друкарні і Києво-Могилянської колегії згуртувалися найвизначніші культурні діячі України, частина з яких проводила просвітницьку роботу і в Закарпатті (вчителювали, переписували книги і т.п.). Після воз'єднання України з Росією у 1654 році в Закарпатті починають поширюватися і російські видання, зміцнюються культурні зв'язки з Росією.

Становлення і розвиток освіти в умовах феодалізму – процес складний і довготривалий, до того ж недостатньо вивчений. Достовірних даних, де і коли

виникли перші школи у Закарпатті, немає. Однак, виходячи із загальних закономірностей, властивих феодалізму, коли монополія на освіту й інтелектуальне життя знаходилась в руках церкви та вищого духовенства, перші школи у Закарпатті, як і в сусідив Чехії, Словаччині, Угорщині, а також у Київській Русі, Галицько-Волинському князівстві виникали при церквах і монастирях.

Поширення християнства у Закарпатті з IX ст. вимагало підготовки священників, дяків, які б вміли читати, переписувачів книг. Той факт, що в Закарпатті уже в XI-XII ст. було чимало освічених людей, яких запрошували інші країни, в тому числі і Київська Русь, є яскравим свідченням існування тут освітніх центрів при перших монастирях і капітулах.

На думку дослідників, найкращі школи існували при Мукачівському, Грушівському і Краснобрідському монастирях. Сьогодні їх можна вважати тогочасними школами вищого типу, бо готували вони не лише попів і дяків, але й вище духовництво для православної церкви. В той же час, навчання в більшості шкіл носило примітивний характер, учителі-монахи мали мізерні знання і часто перебували в становищі, подібному до кріпосного селянства. Відомий дослідник культури тогочасного Закарпаття О.Л.Петров відмічає, що «на Закарпатской Русі, при господстве крепостного права и произвола инородцев и иноверцев-помещиков... иные духовные лица прямо принадлежали к крепостному состоянию, другие, считавшиеся свободными, жили на податных дворянских землях, третьи – так или иначе приобретенных в собственность, но все они облагались, наравне с крестьянами, произвольными податями, подвергались телесным наказаниям, тюремному заключению; случалось, что дети их обращались в рабство и продавались».

Починаючи з XII століття, на теренах сучасного Закарпаття інтенсивно став запроваджуватися католицизм. Поширення католицизму, сприяло створенню шкіл при католицьких духовних центрах, особливо при чернечих орденах, де учні засвоювали так званий тривіум (граматику, риторику, логіку), що означало нижчий ступінь церковної освіти. Тривіум давав елементарні знання і навички користуватися ними в усній розмовній мові. Освіта поширювалася досить повільно, і навіть в XIII-XIV ст. чимало вищого духовництва, зокрема в Східній Словаччині та в Закарпатті, не вміло читати, а лише переписувало книги. Кращою з латиномовних шкіл слід вважати створену в кінці XIV ст. (1384 р.) в Ужгороді школу при чернечому ордені святого Павла, в якій готували керівні кадри для католицької церкви.

У церковних і монастирських школах католиків, навчалися і німецькі переселенці першої хвилі, кількість яких у XIV-XVI ст. на території краю, внаслідок офіційної політики тогочасної австрійської влади, значно зросла. Свої школи німці почали створювати лише під час другої хвилі поселення в краї – кінець XVIII століття. Збереглися відомості про відкриття в 1778 році першої общинної недільної німецької школи в Німецькій Мокрій, де вчителював писар Леопольд Лідл.

Новим у розвитку освіти в Закарпатті, як і в усій Угорщині, є поява в XV-XVI ст. парафіяльних шкіл в містах і містечках, в окремих великих селах, де зосереджувалася значна кількість ремісників, торгівців, періодично організовувалися та проводилися ярмарки і базари. Парафіяльні школи знаходилися під наглядом церковних управ і це було новим кроком у порівнянні зі школами при монастирях. Серед парафіяльних шкіл слід в першу чергу назвати початкову школу, відкриту у 1401 році, в Ужгороді. Пізніше такі ж школи були відкриті в Мукачеві (1452 р.), у Берегові (1467 р.), Севлюші та Хусті, в ряді містечок Мараморощини – Тячеві, Сігеті, Солотвині тощо. Школи ці продовжували знаходитися під контролем священиків, церковних управ.

Про роботу парафіяльних шкіл того часу достовірних відомостей немає. Вважається, що навчання в них проводили наймані, переважно мандрівні вчителі, частина з яких приїжджала з Галичини, Словаччини чи навіть Чехії. Згодом у містах з'явилося по кілька парафіяльних шкіл. В Ужгороді нова школа згадується в середині 80-х років XVI ст., а в Мукачеві – у 1627 році. У школі, що знаходилася на Цегольнянській вулиці, в Ужгороді, в середині XVII ст. працював найманий «руський учитель» М.Мамайдович, який, як можна припускати думки, навчав дітей рідною мовою. У цей же час виникали школи і в ряді сіл – Бедевлі, Чорному Потоці, Великій Копані, Чинадієві, Великих Лучках, Чорнотисові та ін. Після поширення в Закарпатті протестантства у XVI-XVII ст. в містах і селах почали виникати реформатські школи. Особливо це було характерним для південних районів Закарпаття та окремих населених пунктів Мараморощини, де проживало чимало німецьких переселенців – солекопів, лісових майстрів, ремісників. Усього в 80-х роках XVII ст. на території нинішнього Закарпаття діяло щонайменше 40 шкіл.

Школа в Закарпатті, як і в Угорщині загалом, зростала не лише кількісно, але й якісно. Хоч вивчення молитов, історії церкви залишалося основним завданням школи, але поступово коло предметів, які вивчали учні, збільшувалося, вводилися елементи знань про рідний край, форми і методи господарювання, взаємовідносини між людьми, зростав інтерес до природничих знань та народної педагогіки. Підтвердженням цього є поширення в Закарпатті у першій половині XVIII ст. збірки «Няговскія поученія», яка пропонувала в системі шкільної освіти навчати дітей таких прийомів: «Не упивайся ніколи, ани найбурше, коли постиш, чом много злого дела у п'янстві. И не греши у переці родителям своим и каждому, кто есть буршій... Не держи ненависть, та й гнів, та й вражду, та лихую дяку... И не бий, не убивай, та й не сороми; не будь ненавистлив, не чини злое, не кради, не розбивай, не чалуй, перепущай дорого ни у продажи, ни у купли».

Подальший розвиток освіти на Закарпатті пов'язаний із зародженням і розвитком гімназійної освіти в Європі. У 1613 році з ініціативи графа Другета в м.Гуменному була організована гімназія «на славу Божу і благо святої церкви», передана згодом Ужгороду. В Установчій грамоті графа Другета відзначається: «Зважаючи на те, що в Гуменному більшість жителів становлять словаки і руські, а не угорська дворянська молодь, перевозжу колегію в Ужгород». Варто

зауважити, що цей учбовий заклад належав єзуїтам і був призначений для навчання дітей угорського дворянства. Лише за часів єпископа А.Бачинського гімназія стала доступна і для «богобойної русинської молоді». Новий заклад готував кадри для католицької та уніатської церков. Частина її випускників продовжувала навчатися в духовних семінаріях. Це були діти місцевої знаті – духівництва, дворянства, чиновників, офіцерів армії.

II. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ

Історію становлення й розвитку гімназійної освіти вивчали відомі дореволюційні вчені І.Альошенцев, В.Григор'єв, М.Чехов, С.Рожественський, Е.Шмідт та інші. За радянських часів гімназійну освіту досліджували М.Константинов, Ш.Ганеліна, М.Гриценко, М.Заволока та інші. З цієї тематики в останні роки виконано ряд дисертаційних досліджень (О.Бабіна, В.Борисова, Т.Лутаєва, І.Курляк, Г.Машталер, І.Погоріла та інші).

Приведені в цьому розділі матеріали спираються насамперед на ці ґрунтовні дослідження з цієї тематики.

Слово «гімназія» грецького походження (γυμνάσιον, gymnasium) означало навчально-виховний заклад у Стародавній Греції. Первинно, у давньогрецьких містах і провінціях, переважно у містах-державках Малої Азії, де грецька культура мала великий вплив, термін вживався на позначення «місця для фізичних (гімнастичних) вправ». У тогочасних гімназіях вели свої повчальні та виховні бесіди релігійні діячі, філософи, політики, ритори, вчені тощо. Кожне грецьке місто мало одну або й декілька гімназій. Найдавнішими з них були: Дромос у Спарті, три афінські гімназії (Академія, Лікейон, Кіносарг), де викладали Платон і Аристотель; Кранейон у Коринфі, гімназії в Неаполі, Ефесі, Нікеї та інших містах. До гімназій вступали після палестри (гімназійна школа, в якій навчалися хлопчики з 12 до 16 років), а юнаки 16-18 років, окрім гімнастики, вивчали політику, філософію, літературу. Гімназії стають суто освітніми закладами приблизно з кінця п'ятого століття. Ні в Давньому Римі, ні в ранньосередньовічній Європі освітніх закладів, подібних до гімназій, у цей час не було.

2.1. Становлення та розвиток гімназійної освіти в Європі

Гімназія як європейський загальноосвітній навчальний заклад бере початок з XVI століття. Безпосередніми попередниками гімназій були школи при монастирях та світські школи при університетах, що з'являються з початку XIII ст. переважно в Німеччині та Італії. У таких школах-гімназіях основним предметом була латина і викладався курс тривіальних наук (trivium), куди входили граматики, логіка (діалектика) і риторика.

Пізніше, особливо в часи епохи Відродження і під час великих Реформацій, освіта набуває класичних зразків – як у змісті навчання, так і в його формах. Зокрема, виникла ціла низка нових освітніх, гуманістичних за спрямованістю навчання шкіл – так звані латинські школи, що включали ліцеї, гімназії, вчені школи тощо.

Гімназія Іоахімсталь, заснована 1607 року

Перша латинська школа виникла в Лондоні у 1510 році, у Німеччині подібний заклад було відкрито Меланхтоном у 1526 році в Нюрнберзі. У 1538 році німецький педагог, просвітителі і кальвіністський полеміст Йоган Штурм заснував у Страсбурзі гуманістичну (світську) гімназію, принципи організації і навчання в якій у цілому збереглися аж до кінця XIX століття. Її програма включала, крім вивчення класичних давніх мов (грецька і латина), також лекції зі старожитних справ (історії), староєврейської мови та риторики.

У XVI-XVII століттях гімназії активно відкриваються в багатьох країнах Європи. Особливого розвитку гімназійний рух отримав на німецьких землях (і державних утвореннях, куди вони входили), в Італії, [Польщі](#), де формувалася своя гімназійна система (перші гімназії були відкриті у [Гданську](#) (1558 р.) і [Торуні](#) (1568 р.) які було зруйновано після [Другого Поділу Речі Посполитої](#) (1793 р.), та з 2-ї чверті [XVIII ст.](#) у [Російській імперії](#). На початку [XIX ст.](#) гімназії вже існували в [Австро-Угорщині](#), [Російській імперії](#), [Пруссії](#), [Сербії](#) та [Болгарії](#).

У [Франції](#) їм відповідали ліцеї та коледжі ([фр.](#) *Lycées, collèges*), в [Англії](#) і [США](#) – школи і коледжі граматики, вищі школи ([англ.](#) *Grammar-Schools, Grammar-Colleges, High Schools* тощо, в [Іспанії](#) – інститути і коледжі ([ісп.](#) *Institutes, colegios*, в Італії – ліцеї/лічеї ([іт.](#) *licei*), в [Швейцарії](#) – кантональні школи ([нім.](#) *Cantonschulen*) тощо.

У Росії перші гімназії було відкрито у XVIII ст. при Академії наук і мистецтв у Санкт-Петербурзі (1725 р.), Московському університеті (1755 р.) і Казані (1758 р.). Тільки в 1804 році Міністерство освіти Росії зобов'язало місцеву владу відкривати гімназії у всіх губернських містах. На початку XIX

століття в Російській імперії було утворено Міністерство народної освіти, затверджені навчальні округи, і гімназії почали відкриватися по всій імперії. У розвитку гімназій у Росії велику роль відіграли Статут гімназій, затверджений 1828 року, та Комітет облаштування навчальних закладів, створений у 1826 році.

Крім класичних чоловічих гімназій, у 1876 році в Москві було відкрито і жіночу класичну гімназію. На початку 1809 р. в Росії було всього 32 гімназії, діяли вони далеко не в усіх губернських містах.

Першими чоловічими гімназіями в Україні стали Полтавська й Одеська (1804 р.), Чернігівська, Новгород-Сіверська, Харківська і Катеринославська (1805 р.), Київська (1809 р.). Жіночі гімназії в Україні стали відкриватися лише в 60-х роках ХІХ ст. Термін навчання в гімназіях з 1804 року – 4 роки, з 1828 – 7 років, а з 1871 – 8 років.

Статутом 1864 року встановлено три типи гімназій: класичні з викладанням двох давніх мов, класичні з викладанням латинської мови і реальні без викладання давніх мов (з 1871 року вони реорганізовані в реальні училища). Випускники класичних гімназій могли вступати на навчання в університет, а з реальних – тільки у вищий технічний навчальний заклад.

На початку 1914 року в Україні вже діяло близько 340 чоловічих і жіночих гімназій та 41 реальне училище. Після революції 1917 розгорнулася боротьба за дерусифікацію шкіл, зокрема й гімназій. Тимчасовий Уряд дав дозвіл на відкриття лише 2 українських гімназій, а намагання Генерального Секретаріату Освіти українізувати гімназії були безуспішні через опір консервативно налаштованих педагогів. У ці роки громадські інституції стали відкривати українські гімназії власними силами: в Києві – ім. Шевченка, Кирило-Методіївську і 3 інші, в Полтаві – ім. Котляревського, Харкові – ім. Грінченка, Одесі – ім. Драгоманова, Чернігові, Катеринославі, Кам'янці, Херсоні, в ряді повітових міст і навіть у великих селах. На кінець 1918 року було створено майже 150 україномовних гімназій. У старих російськомовних гімназіях почалося викладання української мови й українознавства. В 1919 р. на Україні діяло 836 гімназій (161 державна, 409 громадських, 268 приватних), з них – 474 хлоп'ячих і 362 дівочих. З 1920 року гімназії перетворюють у «трудові школи 1-2 ступеня», згодом їх змінили на семирічки з профшколою, а з половини 30-х років – десятирічка. З початку 40-х рр. програма десятирічки стала наближатися до гімназійної, хоча латинська мова була запроваджена лише в дуже небагатьох школах.

У Галичині перед її приєднанням до Австрії (1772 р.) існували духовні (5- і 6- класні) середні школи з латинською мовою навчання. З 1774 р. австрійський уряд став перетворювати духовні гімназії на державні й згодом відкривати нові, спершу 5-, з 1818 р. 6-річні. До гімназій мали доступ передусім діти шляхти й урядовців, рідше – багатших міщан, селянські діти – лише з дозволу дідича. Гімназії підпорядковувалися «учительським колегіям», згодом – «студійним комісіям» (Studienkommission), з 1848 р. Міністерству освіти у Відні, з 1855 року – консисторіям, з 1868 року – Крайовій шкільній раді. У 1849 р. гімназії

реорганізовано у 8-класні і створено реальні школи. Німецька мова залишалася основною до 1867 р., коли крайовим законом, всупереч протестам українців, було запроваджено польську мову; навчання української мови стало умовно-обов'язковим (вчився той, хто подав заяву). Викладати українською мовою було дозволено лише в 4 нижчих класах, з 1874 р. – в усіх класах. Відкривати українські гімназії й навіть паралельні українські класи було дуже важко, бо, на відміну від інших регіонів Австро-Угорщини, треба було мати на це згоду сойму. Змагання за українську гімназію увінчалися деяким успіхом лише в кінці XIX ст., коли були відкриті українські паралельні класи, а згодом – гімназії в Перемишлі (1887 р.), Коломиї (1893 р.), Тернополі (1898 р.), самостійні гімназії – в Станіславі (1905 р.), Львові філія Академічної гімназії (1906 р.). При польських гімназіях в Бережанах і Стрию відкрито лише українські паралельні класи (1907 р.). У 1909-10 р. в Галичині було 36 державних гімназій – 29 польських, 6 українських і 1 німецька. При цьому 1 польська припадала на 60 400 поляків, 1 українська – на 546 600 українців. На початку XX ст. за браком українських державних гімназій стали відкривати приватні, переважно за сприяння [Руського педагогічного товариства](#), з 1910 р. за ініціативою [Крайового шкільного союзу](#), який став опікуватися гімназіями в Копичинцях і Яворові (1908 р.), Городенці й Рогатині (1909 р.), Буську (реальна) й Збаражі (1910 р.), Долині й Чорткові (1911 р.). В Перемишлі в 1903 році відкрито лицей Українського дівочого інституту, перетворений 1918 на реальну, згодом гуманістичну гімназію. За влади ЗУНР було відкрито 20 українських гімназій; частина польських гімназій була зукраїнізована, зокрема в містах з однією гімназією, деякі українські приватні гімназії були здержавлені. Пізніше польська влада визнала державними лише ті українські гімназії, які існували до 1.11.1918 р. У 1920 р. польська влада здійснила часткову реформу гімназій, створивши гуманітарні гімназії (без грецької мови). Українські державні гімназії залишилися класичними (лише при академічній гімназії до 1925 р. були гуманітарні паралельні класи); були відкриті українські приватні гуманістичні гімназії. За ініціативою громадської організації [«Рідна школа»](#), яка перебрала утримання гімназій, у 1920 р. відновилися передвоєнні приватні українські гімназії (за винятком двох), відкрито 6 нових; під її керівництвом в різних містах були організовані гімназійні курси (всього у 12 містах). Загалом у 1923 році в Галичині була 21 українська гімназія – 7 державних, 14 приватних – і українські паралельні класи при польській гімназії в Стрию. На Волині діяли лише українські приватні (коєдукаційні) гімназії – в Луцьку (з 1918 р.), Крем'янці й Рівному (з 1923 р.). Законом з 1924 року в українських гімназіях запроваджено польське урядування та викладання історії, географії й науки про Польщу учителями-поляками. В 1932 році було здійснено ґрунтовну реформу гімназій: створено однорідні 4-річні загальноосвітні гімназії (що відповідали 3-6 класам колишніх) і 2-річні ліцеї (колишні 7-8 класи) математики, фізики, природничі, гуманістичні, класичні й інші. В 1939 році у Галичині й на Волині було 27 гімназій (5 державних, 22 приватних) – 13 коєдукаційних, 7 хлоп'ячих, 7 дівочих, ліцеїв – 21 (5 державних, 16 приватних),

де навчались близько 6 тис. учнів (польських гімназій – 114, ліцеїв – 106). За німецької окупації (1939-1944 роки) було засновано українську гімназію в Холмі й Ярославі, в Галичині відкрито 10 українських гімназій із 7 017 учнями (4 880 хлопців, 2137 дівчат).

На Буковині перша гімназія (німецька) була відкрита в Чернівцях (1808 р., навчання української мови – з 1871 р.), друга німецька гімназія була відкрита 1896 року (з 1905 року вона стала повною) з паралельними українськими класами. Під час першої світової війни вона була цілком українською, а за румунської влади (до 1933 р.) українську мову викладали в ній як необов'язкову. З 1904 до 1919 діяла німецько-українська гімназія в Кіцмані. Лише українськими гімназіями були 2: класична державна у Вижниці (1908-1921 рр.) і приватна реальна у Вашківцях. Перед першою світовою війною у всіх гімназіях навчалось близько 1 200 українських учнів. У німецькій гімназії в Сереті викладали українську мову як необов'язкову. Румунська влада зрумунізувала всі гімназії.

На території Підкарпатської Русі була відкрита одна з перших у Східній Європі гімназій (Ужгородська, 1640 р., з 1613 року вона діяла в Гуменному). На початку ХХ століття на території нинішнього Закарпаття, яке тоді входило до складу Австро-Угорщини, вже функціонували гімназії в Ужгороді, Мукачеві і Берегові, а в 1921 році відкрито Хустську гімназію. Наприкінці 40-х років ХХ ст. на теренах краю діяло 5 русинських (українських), 3 чеські, 2 єврейські та одна угорська гімназія, в яких навчалось понад 4 тисячі учнів, а навчально-виховний процес здійснювали 102 професори.

Крім того, українські гімназії були відкриті за межами України: в Каліші (Польща, 1924-1934 рр.), реальна – в Празі (з 1925 р.), перенесена 1927 до Ржевнів, 1937 – до Моджан; у 1938-1939 р. вона мала 185 учнів. У 1947-1948 роках існувало 27 таборових українських гімназій у Німеччині й 2 – в Австрії.

2.2. Гімназії Російської імперії

У Росії перші три гімназії були відкриті в ХVIII столітті: при Академії наук і мистецтв у Санкт-Петербурзі (1726 р.), при Московському університеті (1755 р.) і в Казані (1756 р.) за зразком московської. Академічна Санкт-Петербурзька – спочатку існувала у складі двох відділень: підготовчого чи німецької школи з трьох класів і латинського – з двох класів. До курсу навчання входили: латинська і грецька мови, читання творів римських поетів, правила ораторського мистецтва і логіка.

Будова Петербурзької академії наук

Створення у 1802 р. Міністерства народної освіти поклало початок новому етапу розвитку шкільної освіти в Росії. Існувати самостійно гімназії починають з появою «Попередніх правил» (1803 р.) – першого законодавчого акту, який сприяв об'єднанню всіх ступенів – від початкової освіти до вищої – і накреслював єдину загальну для уряду систему шкіл. Згідно з цим документом, для навчання й виховання молоді планувалося мати чотири види закладів: парафіяльні і повітові училища, губернські училища або гімназії та університет.

На початку XIX ст. гімназія стала основним типом середньої загальноосвітньої школи у Росії. Словник В.Даля визначає гімназію як казенний цивільний навчальний заклад середнього ступеня, який займає місце між нижчими школами та університетами. Міністерство народної освіти у 1804 році видало Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам, яким передбачалося відкривати гімназію в кожному губернському місті. Гімназія, згідно зі Статутом, отримала статус самостійного навчального закладу, що має своє управління і штати. Статут проголошував гімназію всестановою, чотирирічною, призначеною для: «1) приготування к слушанию университетских наук; 2) преподавания сведений, необходимых для благовоспитанного человека; 3) приготування желающих к учительскому званию в уездных, приходских и других низших училищах». Навчальний план її містив початкові основи всіх наук. Він був створений за зразком французьких ліцеїв, які вважались середніми навчальними закладами класичної спрямованості.

У 1804 р. «во внимание к потребностям края» була відкрита комерційна гімназія в Одесі і «во внимание к пожертвованию Гжатского купечества» класи комерційних наук при Смоленській гімназії. Друга комерційна гімназія була відкрита у Таганрозі у 1886 р. (загалом у Росії їх було лише дві). У комерційних гімназіях вивчалися «фізичні і технологічні деталі, необхідні для місцевої промисловості». Вони надавали випускникам спеціальну професійну підготовку, тобто за курсом навчання ці заклади наближались до народних училищ. Головні народні училища «давали государству хорошо подготовленных служилых людей низшего и среднего гражданского состояния».

Казанська Перша Імператорська гімназія

м. Орел. Олексіївська чоловіча гімназія

Згідно з реформою 1811 р. курс навчання у гімназії став семирічним. Серед головних предметів – російська мова і математика. Уперше вводяться класичні мови: латинська і грецька, гімназія отримала назву «класичної». Головними предметами визнавалися грецька, латинська мови і математика, «первые, как надежнейшее основание учености и как лучший способ к возвышению и укреплению душевных сил юношей; последняя – как служащая в особенности к изощрению ясности в мыслях, их образованию, проницательности и силе размышления». Перед гімназією стояла мета підготувати своїх вихованців до вступу в університет.

У 1817 р., з метою покращення матеріального становища вчителів, вводиться плата за навчання (15 крб.) спочатку у Санкт-Петербурзі, а з 1819 р. у Харкові, Казані, Москві. У 1819 р. циркуляром Міністерства «Про викладання предметів у гімназіях, повітових і парафіяльних училищах» був уведений новий розклад навчальних предметів: виключені початковий курс філософії й «вигончених» наук, основи технології, науки, що стосуються торгівлі, основи механіки; вводиться обов'язкове викладання грецької мови.

У 1824 р. міністр освіти О.С.Шишков пропонує новий план народної освіти, в якому зазначалось, що «воспитание народное по всей империи нашей, несмотря на разность веры, ниже языков, должно быть русское. Все науки должны быть очищены от всяких принадлежащих к ним вредных умствований. Излишнее множество и великое разнообразие учебных предметов должно быть благоразумно и сосредоточено. Язык славянский, т.е. высокий и классический, российская словесность повсеместно должны быть вводимы и одобряемы, а язык греческий должен иметь преимущество перед латынским».

У 1827 р. вийшло розпорядження Міністерства народної освіти про посилення викладання російської мови, причому додаткові заняття полягали у написанні творів. Високі успіхи з російської словесності у свідоцтві про закінчення гімназії стали обов'язковими для вступу на державну службу. У Статуті (1828 р.) вперше наголошувалося на становості навчання, а також зазначалось, що метою гімназії, поряд з підготовкою до вступу до університету, передбачається «приличное по званію учащихся воспитание, т.е. приличное воспитание для детей дворян». З цього випливало, що діти різних станів не можуть виховуватися разом.

Очоловав гімназію директор, який, за Статутом (1828 р.), був «хазяїном гімназії і начальником усіх казенних училищ, які знаходилися в губернії». На допомогу директорові призначався інспектор для нагляду за порядком у класах і веденням господарства у пансіонах. Затверджувалося також звання почесного попечителя гімназії. У кожній гімназії була створена педагогічна рада, до функцій якої входило керівництво навчальною і виховною роботою закладу.

Гімназії стали семикласними; у перших трьох класах в усіх гімназіях, вивчалися однакові предмети а починаючи з четвертого класу, були гімназії з викладанням грецької мови і без неї. Середня освіта вважалася шкідливою для дітей нижчих станів, тому була збільшена плата за навчання.

З 1849 р. гімназії, починаючи з 4-го класу, існують у складі двох відділень: латинського та юридичного. Учням, які бажали продовжувати навчання в університеті, потрібно було досконало знати стародавні мови та історію, іншим – детальні відомості з математики для військової служби й російського законодавства – для цивільної. Згідно з цим з 4-го класу вводиться диференційоване навчання.

У 1854 р. були затверджені нові навчальні плани, відповідно до яких навчальні заклади поділялися на:

- гімназії з викладанням природничої історії й законодавства;
- гімназії з викладанням законодавства;
- гімназії з викладанням латинської і грецької мов.

Класичними гімназіями називалися лише гімназії третьої категорії, хоча викладання грецької мови було залишено у 9 гімназіях. За даними на 1857 р., у гімназіях Київського навчального округу навчалось: у Житомирській – 600 учнів, Київській – 215, Київській другій – 625, Полтавській – 399, Білоцерківській – 220, Подільській – 400, Ніжинській – 260, Чернігівській – 240, Новгород-Сіверській – 250 учнів.

З 1864 р. в Росії відкриваються реальні гімназії з посиленням викладанням фізико-математичних предметів, щоб готувати учнів до промислової діяльності. У 1864 р. всі повітові училища скасовуються і замінюються прогімназіями, які відповідають молодшим чотирьом класам гімназії (у гімназії залишаються чотири старші класи). Прогімназії служать підготовчим закладом для тих, хто бажає завершити середню освіту в гімназії, даючи більш повні і багатосторонні знання порівняно з народними училищами.

Корпус Московських вищих жіночих курсів

Учні, що закінчили класичну гімназію, мали право вступити до університету, а свідоцтво про закінчення реальної гімназії «принималось в соображение» при вступі до вищих спеціальних училищ. У 1856 р. міністр народної освіти О.С.Норов дійшов висновку, що існуючі до цього часу інститути і приватні пансіони як єдині форми суспільної школи для жінок не задовольняють потреби в освіті. Наступного року дозволялося мати у губернських і великих повітових містах відкриті жіночі училища для дівчат усіх станів а метою отримання належної освіти.

Маріїнська жіноча гімназія в Петербурзі

Перша жіноча гімназія в Росії відкрилася 19 квітня 1856 р. у Петербурзі і була названа Маріїнською на честь імператриці. Навчання включало такі предмети: Закон Божий, російська мова і словесність, французька і німецька мови, історія загальна і російська, географія, природознавство, математика і фізика, педагогіка, жіноче рукоділля, чистописання, малювання, співи.

У 1868 р. відкривається перша жіноча загальноосвітня гімназія в Одесі, яка готувала з обдарованих учениць учителів для Новоросійського краю та балканських країн. Дівчата після закінчення загального курсу навчання отримували звання домашніх учительок, а ті, хто за гарні успіхи був нагороджений медаллю або книжкою, – звання домашніх наставниць і право вступати на вищі педагогічні курси без іспитів.

За Статутом (1870 р.), у жіночих гімназіях створювався 6-й додатковий клас, після закінчення якого ученицям надавалася змога викладати елементарний курс російської історії, російської мови та арифметики у гімназіях і право вступати без іспитів на вищі педагогічні курси. У 6-й клас, педагогічний, приймали учениць, що бажали займатися педагогічною діяльністю. Після закінчення 7-го класу гімназії Міністерства народної освіти дівчата отримували звання вчительки початкових класів; після педагогічного класу – звання домашньої вчительки, а нагороджені медаллю – звання домашньої наставниці.

З кінця 1864 р. здійснюється поступова реформа гімназій, яка закінчується у 1871 р. В основу реформи було покладено: «1) безусловное преобладание классического типа школы; 2) точная регламентация учебных планов и программ; 3) установление тесной связи между образовательной и воспитательной функциями средней школы». Справді, навіть у невеликих містах класичним гімназіям при відкритті не виправдано надавалася перевага перед реальними. У навчальному плані виділяють основні предмети: стародавні мови й математику.

Виховання і навчання у гімназії уперше стають взаємопов'язаними. Директор та інспектор обов'язково викладають у гімназії; їхній вплив на учнів посилюється. У 1872 р. вводиться інститут класних наставників. Ними призначаються викладачі, які мають найбільшу кількість уроків у даному класі. Директор та інспектор також наділяються повноваженнями класних наставників; керівник обирає клас самостійно, інспекторові – надає директор. Виховання визначалося як єдність дисципліни і навчання; навчання і виховання учнів відбувалося разом, а не відокремлено. Гімназія виховувала своїх учнів через розумову і моральну освіту, формувала особистість, а не юристів, математиків, філологів.

У вихованні особистості в гімназії дотримувалися релігійно-морального напрямку як одного з головних джерел душевної рівноваги учня, його життєвої стійкості. Вважалося, що поза таким настроєм людині важко бути щасливою і «з твердістю переносити випробування життя». Дитину треба виховувати у «праці, терпінні і смиренні», а досягнення внутрішнього спокою – головна

умова справжнього гімназичного навчання, яке не повинне руйнувати здоров'я учнів.

Поведінка учнів регламентувалася правилами. У 1874 р. Вводяться «Правила для учнів гімназій і прогімназій». Привертає увагу той факт, що відповідно до них «вихованцям заборонялося відвідувати маскаради, клуби, шинки, кав'ярні, кондитерські, більярдні, а також різного роду публічні і для розваги місця; відвідування театру в навчальний час повинне бути якомога рідшим, щоб більше звертати увагу на навчання».

Згідно зі Статутом 1871 р., у гімназіях вивчалися: Закон Божий, російська мова із церковнослов'янською, латинська і грецька мови, філософська пропедевтика, законодавство, математика, фізика, історія, географія, німецька і французька мови, чистописання, малювання. Наприкінці ХІХ ст. було введено як обов'язковий предмет викладання гімнастики. У перші роки існування Статуту другу мову дозволялося вивчати за умови задовільної успішності учня.

Директор гімназії призначався попечителем навчального округу і затверджувався Міністерством народної освіти. Інспектор гімназії затверджувався на посаду, без представлення міністрові. Директор та інспектор обов'язково мали університетські дипломи й певний стаж роботи у системі освіти. Директорові підпорядковувалися всі педагоги і службовці гімназії. Директор був головою педагогічної ради і господарського комітету; добирав педагогів, приймав на роботу помічників класних наставників і бухгалтера, проводив атестацію всіх учителів, висував педагогів на державну нагороду й надавав допомогу із спеціальних гімназійних грошових сум, звільняв педагогів, які не могли викладати на належному рівні, призначав відпустку вчителям. Кожна посада у Росії відповідала певному чинові, посада директора відповідала 5-му, а інспектора – 6-му чинові. Якщо вони при вступі на роботу його не мали, то директор отримував відповідний чин після 9 років перебування на цій посаді, а інспектор – після 4 років.

Усі викладачі, як правило, мали університетську освіту. Проте для посади цього було недостатньо – вимагався документ про закінчення вчительських курсів.. Посаду вчителя отримували після стажування, яке тривало від 4 місяців до року. Педагогам дозволялося викладати декілька предметів (наприклад, історію і географію). При вступі на посаду вчителі присягалися на вірність службі.

Навчальний рік тривав з 16 серпня до 1 червня (близько 240 днів). Велика увага приділялась відпочинкові учнів: літні канікули тривали два місяці, зимові – два тижні. Проте день початку навчального року могла вирішувати педагогічна рада (були рекомендації починати заняття в один і той самий час у одному місті). 7 днів на рік дозволялося використовувати для проведення екскурсій, з метою надати учням додаткові дні відпочинку. Крім цього, діти відпочивали у святкові (державні і християнські) і недільні дні (35-40 на рік). При цьому неправославні відпочивали під час своїх релігійних свят.

За рішенням педагогічної ради навчальний день ділився на дві частини з перервою на дві-три години, щоб діти могли відпочити, пообідати вдома (рада

мала право не приймати цього); дозволялося відкривати групи продовженого дня.

Строк навчання у гімназії становив 6 років (з підготовчим класом – 9-10 років). Восьмий клас був введений у чоловічих гімназіях у 1875 р. До підготовчого класу гімназії приймалися діти 8-10 років; учні навчалися у ньому один чи два роки. Якщо дитина добре засвоїла програму підготовчого класу, вступ до 1-го класу був дозволений до виповнення десяти років. Як правило, у 1-й клас гімназії приймалися учні 10-12 років.

Загальний прийом до гімназії, як правило, здійснювався у серпні, у 1-й клас – у травні (проте педагогічна рада могла встановлювати інші терміни). Вступні іспити в перший клас проводились одночасно як для власних випускників підготовчого класу, так і для тих, хто не навчався у ньому. Учні, які навчалися у підготовчому класі гімназії чи реального училища, складали вступні іспити у будь-яку гімназію без обмежень (програми підготовчого класу як гімназії, так і реального училища були однаковими). У особливих випадках, коли на іспиті претендент отримував «2» з одного предмета, за рішенням педагогічної ради йому дозволялося восени скласти цей іспит повторно; в іншому разі необхідно було складати вступні іспити у повному обсязі. Практично кількість спроб вступу до певної гімназії була необмеженою.

У гімназію приймалися учні, які навчалися у приватному закладі чи отримали домашнє навчання. При цьому вони зобов'язані були надати свідоцтво про складання іспитів з предметів за весь час навчання. Навчальний рік поділявся на чотири чверті. У кінці кожної з них педагоги надавали директорові відомість про успішність учнів з кожного предмета.

Перехідні іспити проводились у всіх класах гімназії, крім 1-го і 2-го; вони здійснювалися згідно з планами Міністерства народної освіти, затвердженими педагогічною радою. Загальна оцінка з предмета (письмовий і усний іспити) виставлялася педагогічною радою; перехід відбувався за умови, якщо оцінки були не нижче «3».

Присудження нагород за успішне навчання і зразкову поведінку проводилося педагогічною радою на основі як річних оцінок, так і тих, які були отримані учнями на іспитах (перехідних). Нагороди вручалися учням на щорічному урочистому акті у кінці навчального року.

Учням, які бажали продовжити навчання в університеті або мати пільги при вступі на державну службу, потрібно було отримати атестат про закінчення гімназії (державної, приватної). Випускні іспити проводилися з метою пересвідчення у тому, що той, хто складає іспити, має «достатній ступінь розумового і морального розвитку, щоб з користю і успіхом присвятити себе подальшій науковій освіті». Для проведення іспитів була створена комісія на чолі з директором гімназії. До випускних іспитів не допускалися учні, які протягом 8-го класу виявили «значний ступінь моральної незрілості», а також ті, хто мав одну незадовільну оцінку з предмета за рік.

Перерахуємо предмети, з яких учні 8-го класу гімназії складали іспити: Закон Божий; мови – російська, латинська, грецька, німецька, французька;

математика; історія. З російської мови, стародавніх мов і математики іспити були письмові та усні. Для письмових іспитів були призначені: твір з російської мови, переклад з російської мови на стародавні, дві задачі з алгебри і геометрії. Існував регламент проведення письмових іспитів: твір – 5 годин, переклад – 4 години, математика – 5 годин. На кожен з цих предметів був визначений окремий день (з 10 годин ранку) протягом одного тижня.

Після закінчення письмових іспитів педагогічна рада затверджувала допуск випускників до складання усних іспитів. Учні, який виконав письмову роботу незадовільно, надавалося право скласти усні іспити, якщо річні оцінки свідчили про більш високий рівень його знань. Твір з російської мови, оцінений «2», незадовільний щодо орфографії, не надавав права скласти учневі усні іспити.

Усні іспити тривали 7 днів (за кількістю предметів: Закон Божий, російська, латинська, грецька, одна з нових мов, математика та історія з географією) і проводилися у присутності всіх членів екзаменаційної комісії. У «Правилах про іспити» було підкреслено, що при їх проведенні треба зважувати, що це випробування «не пам'яті, а здатності мислити, мати правильні судження, загальні розумові здібності», тому зверталася увага на знання суттєвого у предметі, а не окремих подробиць. Педагогічна рада обговорювала результати письмових і усних іспитів, виставляла загальну оцінку в атестат зрілості. Свідоцтво надавало їм права випускників прогімназій («поступление на государственную службу с производством в первый чин»).

У Росії молоді люди, які закінчили гімназію і мали атестат зрілості, користувалися повними привілеями. Медалісти мали право відразу ставати на службу і отримати перший «класний чин» – 14-й. Успішне закінчення гімназії також надавало переваги «при вступлении на государственную службу предпочтительно пред небывшими в гимназии с производством в первый классный чин по выслуге определенных сроков».

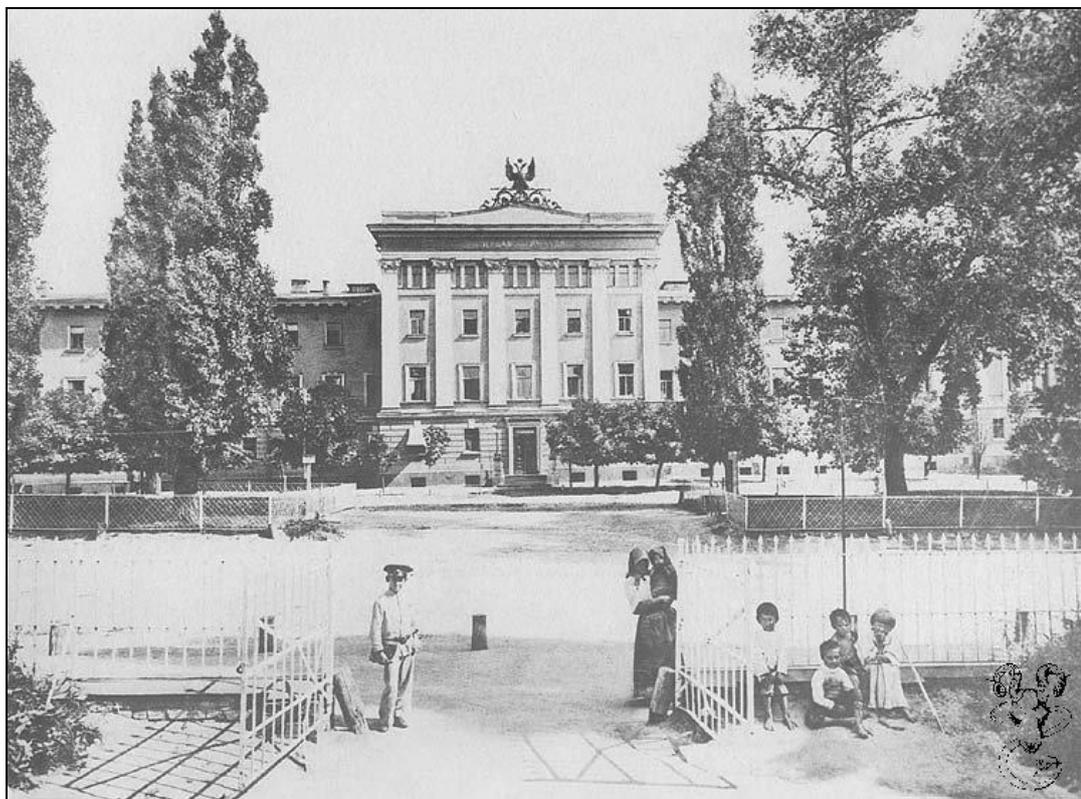
Успішне закінчення гімназії надавало права вступати до університету, педагогічного інституту (без іспитів) та інших вищих навчальних закладів, зайняти посаду вчителя у навчальних закладах імператриці Марії, вихователя у гімназіях і прогімназіях, учителя повітових і початкових училищ, вступити в Духовну академію (попередньо склавши ряд релігійних предметів). Дівчата після закінчення гімназії отримували атестат на звання домашньої вчительки, домашньої наставниці, вчительки початкових класів і право вступати на вищі жіночі курси без іспитів.

Наприкінці XIX століття загальна кількість гімназій і прогімназій в Росії зросла до 167, водночас кількість учнів у них досягла майже 63 тисяч.

2.3. Гімназійна освіта в Україні

Першими чоловічими гімназіями в Україні були Полтавська й Одеська (1804 р.), Чернігівська, Новгород-Сіверська, Харківська і Катеринославська (1805 р.), Київська (1809 р.), а жіночі гімназії в Україні були засновані в 60-х роках XIX ст.

Чернігівська чоловіча гімназія містилася в будинку, спорудженому на замовлення чернігівського генерал-губернатора Куракіна, з початку існування (1805 р.) до 1919 р. У гімназії викладалися російська мова і словесність, грецька і латинська мови, математика і фізика, французька і німецька мови, чистописання і малювання. З гімназією пов'язані імена багатьох видатних діячів культури й науки. Тут тривалі роки вчителював поет-байкар Леонід Глібов. Поряд з викладацькою діяльністю він видавав газету «Чернігівський листок» – перше в Україні періодичне видання рідною мовою. У гімназії вчилися відомий український драматург Іван Кочерга, письменник Гліб Успенський, український поет і педагог Михайло Вербицький, історик Лезаревський, один з основоположників хірургії в Україні Волкових та інші славні сини нашого народу.

Перша Київська гімназія

Серед перших доречно згадати Одеську комерційну гімназію (1804 р.), яка існувала до 1817 р. Вона складалася з парафіяльного і повітового училищ і власне гімназії. До гімназійної програми входили грецька та італійська мови, алгебра й арифметика, пристосовані до комерції, основи природничого права, загальна граматики, комерційна географія і бухгалтерський облік, наука комерція, теорія пізнання фабрик і товарів, історія комерції, морські і комерційні права. Гімназія була професійним навчальним закладом і готувала випускників до практичної діяльності.

Гімназію вищих наук імені князя І.А.Безбородька у Ніжині відкрито у 1820 р. Відкрив цю гімназію і перші роки був її директором наш земляк Василь

Кукольник. З 1821 по 1826 рік керував гімназією професор Іван Орлай – теж виходець із Підкарпатської Русі. Перший період існування гімназії в Ніжині ознаменувався тим, що в її стінах училися відомі письменники М.В.Гоголь, С.П.Гребінка, майбутні професори П.Д.Редінг, В.Ф.Домбровський. Ніжинська гімназія в 1822 р. була реорганізована в ліцей, який проіснував до 1833 року.

Першу гімназію у Києві створено з вищих класів головного народного училища. Вона виділялася серед подібних навчальних закладів тим, що її кращим вихованцям надавалися такі самі права, як і після закінчення курсів університету. Перед гімназією стояло завдання поповнювати своїми вихованцями ряди інтелігенції, що безкорисливо цінує знання і щиро віддана своєму народові.

Першим директором гімназії був Я.С.Мишковський. Він запросив до викладання талановитих педагогів, серед яких були історик М.Берлінський, математик М.Шульговський. Щоб учителі мали змогу раціональніше викладати предмети, директор пропонує створити гімназійну бібліотеку, визнаючи, що «хорошие учебные книги суть из числа существеннейших училищных пособий».

Директор розраховував, що родовите малоросійське дворянство і відомі київські купці віддаватимуть своїх дітей до гімназії. Обліковий склад гімназистів підтвердив його надії. Батьки не змогли не зацікавитися новим навчальним закладом, бо для цього були підстави. Програма курсу гімназії була різноманітна: педагоги використовували нові прийоми викладання, домагалися свідомого засвоєння учнями знань. Так, у 1810 р. вийшло розпорядження «чтобы ученики отнюдь не выучивали задаваемых уроков наизусть, а имели ясное и основательное понятие об их содержании».

Усі предмети викладалися за підручниками, виданими головним правлінням училищ, але багато вчителів створювали власні конспекти. У підручники були вплетені білі аркуші, на яких учень міг занотувати пояснення і зауваження вчителя. Через ці записи педагог контролював розуміння учнем навчального матеріалу. Він був зобов'язаний раз на тиждень переглядати записи, щоб переконатися, як школяр зрозумів його вказівки. Цей цікавий педагогічний прийом пропонував Статут 1804 р. Таке використання підручників активізувало діяльність школярів.

Головною перешкодою для отримання власного статуту гімназії було прагнення київського дворянства домогтися викладання предметів польською мовою. Ще 7 серпня 1804 р. правління Віденського університету запропонувало інспекторові Ф.Чацькому потурбуватися про створення гімназії з викладанням предметів російською мовою у Києві. Він збирав кошти для її заснування (звернувся до дворян з проханням пожертвувати гроші), але приклав усі зусилля для створення польської гімназії, всіляко відтягував відкриття російської гімназії. Слід зазначити, що з 1804 по 1809 р. у Києві, колиці православної віри, велась офіційна переписка щодо питання, якою повинна бути середня школа: російською православною чи польською римокатолицькою. Враховуючи, що у сусідній, Волинській губернії, функціонувала

польська гімназія, у Києві була затверджена російська православна гімназія, хоча на шляху до її створення довелося подолати численні перешкоди.

1 жовтня 1811 р. імператор Олександр I затвердив для Київської гімназії особливий Статут, згідно з яким вона отримувала певні привілеї порівняно з іншими навчальними закладами. Це стосувалося випускників гімназії. Кожний, хто успішно закінчив повний курс навчання, отримував звання «дійсного студента» і службовий чин 12-го класу, що відповідав цивільному чинові «губернський секретар» і військовому «поручик».

Статут затвердив гімназію як «Гімназію вищих наук». У 1811-1812 навчальному році у гімназії навчалося 46 учнів, у наступному – 63 учні, що свідчить про зростання довіри до неї. У гімназії був один підготовчий клас і чотири вищі, працювали 7 старших і 9 молодших учителів, у тому числі вчителі гімнастики. Обов'язково вивчався Закон Божий. Перерахуємо посади вчителів, що викладали у гімназії.

Старші:

1) вищої математики і дослідної фізики; 2) хімії і технології; 3) природничої історії і сільського господарства; 4) моральної філософії, логіки і права; 5) законознавства, особливо римського права і російських законів 6) історії, статистики і географії загальної і держави Російської; 7) словесності, особливо латинської і естетики.

Молодші:

1) грецької мови; 2) латинської мови; 3) французької мови; 4) німецької мови; 5) польської мови; 6) малювання і креслення; 7) музики; 8) танців; 9) фехтування.

Додатково вивчалися початкові основи математики, державне господарство і торгівля, російська словесність, політична економія, природознавство, архітектура. У 1811 р. неофіційно, на вимогу графа Ф. Чацького, до курсу гімназії було введено викладання польської мови. Підставою був п.3 § 85 «Статуту навчальних закладів, підвідомчих університетам», у якому вказано, що у тих губерніях, де в обігу вживається інша мова, крім російської, потрібно викладати граматику місцевої мови. Після наполегливих доказів і переконань учителів у необхідності її викладання Ф. Чацький, незважаючи на заперечення з боку уряду, добився включення до гімназійної програми польської мови, і дітей примушували її вивчати. З метою посилення естетичного виховання учнів у гімназії вводилися уроки музики і танців; бажаючі навчалися гри на різних інструментах (скрипці, гітарі). У гімназії були оркестри і хор, постійно влаштовувалися вистави і літературно-музичні вечори.

Діяльність гімназії, педагогічні погляди багатьох викладачів базувалися на основах гуманності, доброти, об'єктивності, любові і поваги до всіх учнів незалежно від походження, врахування індивідуальних особливостей. Директор гімназії був противником тілесних покарань і ніколи їх не застосовував. Для обмеження використання такого виду покарань, як «різки», він увів у гімназії учнівські суди, але згодом помітив, що вони приймають не завжди справедливі рішення. Директор вирішив упроводити «золоті і чорні книжки». Вчителі

заносили до них «похвалу чи догану» за поведінку і успіхи учнів; кожний місяць ці записи зачитувалися на шкільних зборах.

Особливо важливим у житті гімназії був 1813-1814 навчальний рік, коли проводився перший випуск вихованців нового закладу. На урочистому акті був присутній губернатор, який вручав похвальні листи кращим учням; потім гімназисти виконали увертюру, продемонстрували успіхи у фехтуванні. Сім учнів були нагороджені похвальними листами, а трьом з них надані студентські атестати, про що було вказано в грамоті.

30 жовтня 1818 р. розпорядженням Міністерства народної освіти навчальні заклади Київської губернії передавалися у підпорядкування Харківського навчального округу, що сприяло поширенню російської мови і скороченню викладання польської мови у гімназії. Налагодилися стосунки з Харківським університетом, у відомстві якого перебувала гімназія, посилювався вплив російсько-православного напрямку в краї.

Важливою подією кінця 1832 р. для Київської гімназії було створення Київського навчального округу – з училищ і гімназій Київської, Чернігівської, Волинської і Подільської губерній; попечителем був призначений Е.Ф.Брадке. Він затвердив конспекти викладання предметів, де були визначені правила для повнішого засвоєння нового матеріалу. Були викладені думки щодо виховання, а саме: необхідність прищеплювати юнацтву прагнення до морального вдосконалення і бажання бути корисним суспільству, використовувати свої здібності на користь Вітчизні.

До гімназії приймали дітей усіх станів. Для прикладу, в 1828 р. із загальної кількості 119 учнів 42 дітей походили з дворян, 39 – з чиновників, 8 – з купців, 30 – з «нижчих» станів.

Порядок присвоєння випускникам гімназії звання «дійсного студента» існував до введення Статуту «гімназій і училищ, що перебувають у відомстві університетів» (1828 р.), який зрівняв її з усіма існуючими гімназіями. Зокрема, у Статуті зазначено (§ 3): «Надані випускникам київської гімназії при вступі їх на службу привілеї залишити лише для тих, які ще навчаються у ній; на майбутнє вихованці гімназії користуватимуться правами, однаковими для всіх гімназистів». Згідно з цим положенням ще у 1831-1833 рр. випускники гімназії отримували звання «дійсного студента».

З часу створення у Києві університету (1834 р.) гімназія перебувала під контролем його комітету, який видав особливі правила, згідно з якими випускникам надавалася пільга для отримання чину 14-го класу Для його отримання, крім відмінних знань і поведінки, потрібне було блискуче знання російської мови (замість грецької). У гімназії створювалися гуртки для позакласних вправ з російської словесності. Учасники гуртка кожні три тижні подавали власну статтю. Ці твори передавалися на розгляд директорові, який повертав невдалі авторам, не називаючи імен усім учням; решта розподілялася між спеціально вибраними школярами для детального рецензування. Учасники гуртка збиралися разом після занять щосереди, обговорювали твори і відбирали найкращі для прослуховування на спільному засіданні. Кожні два тижні

відбувалися спільні засідання, де читалися й обговорювалися вибрані твори (з невдалих читалися лише заголовки). Таким чином гімназисти залучалися до самостійної науково-практичної роботи; організація гурткової діяльності надавала можливість кожному учневі спробувати свої сили у написанні рефератів і дослідженні певної теми (самостійно або під керівництвом учителя).

Гімназія викликала повагу до себе, бо всіх вражала енциклопедичність набутих випускниками знань; на підтвердження цього було видано розпорядження міністра народної освіти від 13 березня 1838 р., згідно з яким учні, які успішно закінчили гімназію і мали зразкову поведінку, приймалися до університету св. Володимира без повторного іспиту. Учням, які «з постійною старанністю і любов'ю до наук поєднували чисту і бездоганну моральність», присуджувалася золота чи срібна медаль з правом на чин 14-го класу. У 1838-39 навчальному році на «відмінно» вчився 31 учень з 241.

Навчально-виховна справа, як і господарсько-економічна, була у гімназії на належному рівні, про що свідчить винесення подяки від попечителя навчального округу. Гімназія мала у достатній кількості навчальні посібники, надзвичайно цінну бібліотеку, яка налічувала 2153 назви у 4545 томах. У фізичному кабінеті було 200 інструментів і приладів. У гімназії виходили «Історичні записки» – друковане наукове видання. При ній існував книжковий магазин для продажу учням підручників. Важливим нововведенням було влаштування на зимовий період церкви у залі гімназії для учнів і студентів університету.

У 1840 р. гімназія стала закритим навчальним закладом, були видані розпорядження Міністерства народної освіти про організацію при ній загальних учнівських квартир і правила про створення таких квартир учителями. Із загальної кількості учнів (261 на 1840 р.) тих, що вільно приходили, було: у перших трьох класах – 22, у старших – 61, а після випуску – 35 учнів, у старших класах їх залишилось лише 12. З 1841 р. для гімназії замість семирічного терміну навчання вводиться шестирічний, і вона перетворюється на цілком закритий навчальний заклад для дітей вищого дворянства. На початок 1842 р. усіх учнів було 242, з них дітей дворян – 236, обер-офіцерських дітей – 2, іноземців – 1, міщан – 1. У гімназії вводилися уроки верхової їзди, гімнастики, плавання; були створені кабінети природознавства і географії, зал для гімнастичних занять, існували три оркестри і хор. Учні залучалися до участі у внутрішньому житті гімназії, а саме: в організації спільних читань, екскурсій, вечорів, вистав, балів. Тут постійно влаштовувалися спільні читання наукових статей і літературних творів, обговорення прочитаного, що сприяло розвиткові розумових здібностей учнів. Під керівництвом учителів проводилися різноманітні літературно-музичні вечори, де учні вправлялися в умінні декламувати, співати, виконувати музичні п'єси, що розвивало інтерес до художньої творчості.

Перша гімназія у блискучий період її існування як Гімназії вищих наук була зразком для всього Київського навчального округу. Серед вихованців – художник М.М.Ге, історик М.В.Закревський, поет М.З.Гербель, скульптор

П.П.Забіла та ін. Пізніше тут навчалися письменники М.О.Булгаков, К.Г.Паустовський, академіки О.О.Богомолець, Є.В.Тарле, художник В.В.Левандовський та інші.

У зв'язку з великою кількістю учнів у гімназії попечитель Є.Ф.Брадке вказав на необхідність створення у Києві другої гімназії, яка була відкрита 8 січня 1836 р. У ній працювали директор, інспектор, два законовчителі (православного і католицького віросповідання), 8 старших учителів, у тому числі один учитель грецької мови, 3 молодших, учитель чистописання і малювання і 3 наглядчі. Учнів чотирьох «нижчих» класів, яких перевели з першої гімназії, було 246. У перший же рік навчання кількість гімназистів зросла до 308 учнів. У 1837 р. був відкритий п'ятий клас, з кінця 1837 р. – шостий і сьомий, і кількість учнів становила 335. На заняття учні ходили у формі: мундир із темно-синього сукна з червоним комірцем і двома срібними петлицями, сірі шинелі (форма вводилася в гімназіях для учнів з 1833 р., для вчителів – з 1632 р.).

Джерелами розвитку учнів були спілкування з ровесниками й дорослими, спостереження за навколишньою діяльністю, художня і наукова література. Особливе місце відводилося самостійній роботі гімназистів. У гімназії викладали вчений І.В.Вернадський, письменник М.К.Чалий, художник І.М.Сошенко. Вони вчили учнів мислити нестандартно, приймати оригінальні рішення на основі фундаментальних знань; гімназисти відчували потяг до знань, який підтримували багато інших викладачів. Необхідно підкреслити, що друга гімназія була призначена для дітей усіх станів, на відміну від першої. Спочатку бібліотека і фізичний кабінет були спільними для обох гімназій. Завдання виховання полягало у тому, щоб «вложить в сердца начатки Христовой веры, раскрыть ее как радостную полноту жизни». Організація навчально-виховної справи у гімназії знаходить чітке відбиття у «Правилах для учителей, надзирателей и учеников» (1836). «Они имели целью определить до мелочей круг действий и обязанностей каждого ученого, надзирателя и учащегося лица и установить твердый внешний порядок в школе. Учителям рекомендовалось заботиться о преподавании таким образом, чтобы ученики были вынуждены обращать полное свое внимание на учение и чтобы малейшее от сего уклонение могло быть тотчас замечено. Учителя обязаны были являть собою образец всего благородного и добродетельного».

Слід зазначити, що у перші роки існування другої гімназії допускалися випуски з 6-го класу до університету. «Эта мера мотивирована одобрением стремления юношества к скорейшему поступлению в высшие учебные заведения и желанием сохранить побуждения к полезной деятельности». Серед гімназистів були композитор Р.Глієр, поет О.Ю.Надсон, академік О.Ю.Шмідт, диригент О.Виноградський, художник В.Д.Орловський та ін.

У Київському навчальному окрузі серед перших гімназій була Кам'янець-Подільська, яка відкрилась у 1833 р. У гімназії вивчали Закон Божий, російську мову і словесність, церковнослов'янську і латинську мови, математику, фізику,

історію, географію, французьку мову, малювання, чистописання. При гімназії були фундаментальна й учнівська бібліотеки, крамниця навчальних посібників.

Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія

У Західній Україні першої половини ХІХ ст. гімназії були центром молодіжних об'єднань, відзначалися належною загальноосвітньою підготовкою. Протягом першої половини ХІХ ст. було відкрито 19 гімназій, що свідчить про великий потяг до знань.

Гімназії у Галичині почали створюватися на зразок західноєвропейських гімназій у першій половині ХІХ ст.; навчання у них відбувалося німецькою і польською мовами. Вони були засобом денаціоналізації дітей української шляхти і духовенства, які навчалися у цих закладах. 2 вересня 1805 р. у Східній Галичині було відкрито Бережанську державну гімназію, в її п'яти класах навчалася близько 200 учнів. Гімназія була класичного типу, навчання відбувалося німецькою мовою. Рідну мову не дозволяли вживати навіть на перервах. Відчувалася нестача кваліфікованих педагогів через низьку заробітну плату і важкі умови для здобуття освіти у повітових центрах. Тяжкі соціально-політичні умови, за яких жила галицька громадськість, відсутність промисловості, матеріальні злидні негативно впливали на школу, часто знецінюючи ідеали учнів і вчителів. Отже, рівень освіти був низьким. З 1819 р. гімназія перетворилася на шестирічну і працювала за новими програмами. Учні вчилися 18 годин на тиждень, не перевтомлювалися, четверги були вільні. У гімназії вивчали алгебру, латинську і грецьку мови, німецьку мову, історію, польську мову, Закон Божий (римо-католицький). У 1827 р. виходить розпорядження, що на державну службу приймаються лише ті, хто володіє хоча б однією слов'янською мовою. У гімназії почалося викладання української

мови, але вона не стала обов'язковим предметом; викладання її відбувалося за церковними книжками та історичними оповіданнями.

У 1849 р. завдяки національному піднесенню у Галичині Міністерство народної освіти визнає українську мову як обов'язковий предмет, а польська стає необов'язковим. Але відсутність підручників українською мовою, нестача викладачів через посилені вимоги до них (необхідність мати університетську освіту для викладання у гімназії) призвели до її занепаду. Згодом, у 1856 р., українська і польська мови набули прав добровільного вибору навчання. У 1861 р. видається постанова про запровадження в усіх середніх закладах краю польської мови як основної мови навчання; викладання німецької мови було обмеженим і починалося з 3-го класу. З 1864 р. гімназія стала восьмикласною, а з 1867 р. – польською. Тепер у гімназії вивчають катехизис, математику, історію, природознавство, латинську і грецьку мови, польську і російську мови. Рівень викладання був високим, педагоги надавали допомогу учням у позаурочний час. При гімназії існувала велика бібліотека, добре обладнаний математичний кабінет.

У гімназії створювалися наукові, художні, спортивні гуртки й секції, розвивалося самоврядування. У 1869-1870 роках гімназисти заснували власну школу – самоосвітні таємні гуртки «Громади», де вивчалася історія рідного краю, готувалися реферати, проводилися дискусії. Окрім цього, учні займалися спортом, влаштовували походи та екскурсії, вечори відпочинку. Отже, гімназія була важливим центром освіти і науки у Східній Галичині.

Перша українська гімназія була відкрита у Львові в 1867 р., але навчання українською мовою здійснювалося лише у молодших класах. У 1874 р. був прийнятий законопроект про поступовий перехід у всіх класах на навчання українською мовою завдяки діяльності товариства «Просвіта», яке швидко організувало підготовку і видання для гімназій 17 підручників, та активній боротьбі депутатів сейму. Проте уряд проводив політику заборони національної освіти, що призвело до того, що чисельність української інтелігенції була дуже малою, більшість посад у краї займали поляки. Для виправлення такого становища на початку ХХ ст. українці добилися відкриття приватних середніх шкіл. Слід відмітити, що в 1876 р. у Львові була єдина на всю Галичину українська гімназія, де вивчалася творчість І.Н.Котляревського, Т.Г.Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, М.В.Гоголя.

Значним кроком у національному відродженні було відкриття 1896 р. у Тернополі державної гімназії з українською мовою викладання. Вона виділилася з польської гімназії, в якій у 1897 р. був відкритий 1-й клас з українською мовою навчання. Директором став учений-географ Омелян Калитовський. Викладацький колектив складався з високоосвічених педагогів-українців, які перейшли з польської гімназії. Навчальні плани Тернопільської гімназії включали такі дисципліни: українська мова і література, німецька мова і література, латинська мова, антична історія, польська мова і література, релігійні науки, математика, фізика, географія, історія, хімія. Гімназія була гуманітарно-природничою; у ній працювали два вчителі музики: один вів

теоретичні основи музичної грамоти, другий – співи й заняття з хором, репертуар якого складався із світських і релігійних пісень. Жодне свято у гімназії не обходилося без його участі. У гімназії був створений струнний ансамбль, а в позаурочний час діяв музичний факультатив: гри на струнних та духових інструментах навчалося близько 40 учнів. Тут постійно влаштовувалися літературно-музичні, святкові, танцювальні вечори і театральні вистави. Збереження обрядів, свят календарного циклу, ходіння на службу до церкви були традиційними для гімназистів, отже, вони виховувалися під релігійно-моральним, національним та естетичним впливом.

Специфічні історичні умови розвитку гімназій у Західній Україні, а саме перебування під австро-угорською, німецькою і польською владою не могли не вплинути на систему освіти. Заслуга гімназій полягає в тому, що вони підготували велику кількість освічених людей, учених, які своїм досвідом допомогли в організації державної шкільної системи з урахуванням ідей народності, поглибленого вивчення історії свого краю, рідної мови; педагоги намагалися закласти в учнях почуття національної гідності, відповідальності за долю Вітчизни. Західноукраїнські гімназії відрізнялися від російських, бо, як зазначав М.С.Грушевський, «для студіювання малоруської мови, літератури і етнографії в Росії в теперішніх обставинах самий ґрунт не вдячний; тут жахаються всякого прояву в сім напрямі, наче б то якого небезпечного сепаратизму...». На українських землях Австрії, де «не було формальної заборони українського слова», де законом було дозволене навчання рідною мовою, українське населення мало школи з елементами національного, але вони були ще слабкі і не зовсім відповідали потребам українців у освіті. Перетворення гімназії на справді національну не обмежується лише введенням навчання українською мовою, а вимагає «пристосування школи до потреб української суспільності, її життя, її завдань і обставин».

З 1857 р. дозволяється створювати відкриті жіночі училища для дівчат усіх станів з метою отримання належної освіти. Нова всестанова гімназійна жіноча освіта, яка не відривала дітей від сім'ї, стала великим досягненням того часу, адже, розвиваючи жінку, освіта неодмінно підносила моральний рівень не лише сім'ї, а й суспільства.

Фундуклеєвська гімназія – перше жіноче відкрите училище у Південно-Західному краї. 7 січня 1860 р. у Києві відбулося його урочисте відкриття, а у 1862 р. училище перейменовано на жіночу гімназію, яка отримала назву за ім'ям сенатора І.І.Фундуклея, що пожертвував на гімназію власне помешкання і щорічний прибуток у сумі 370 крб.

Фундуклеєвська гімназія

До навчання допускалися дівчатка всіх станів віком від 9 до 13 років. Повний курс тривав шість років, при цьому утворювався підготовчий клас, куди приймалися зовсім неграмотні діти. Викладалися такі предмети: Закон Божий, російська мова і

словесність, історія загальна і російська, географія, природознавство, арифметика, жіноче рукоділля, співи, каліграфія і малювання, французька, німецька і польська мови, музика і танці. Курс навчання складався з двох відділень: нижчого (три перші класи) і вищого (три останні). Нижче відділення як основа і початок вищого становило самостійний курс, який задовольняв потребу в освіті менш заможного стану. Всі предмети поділялися на обов'язкові і необов'язкові. До необов'язкових належали: французька, німецька, польська мови, музика, танці і малювання у нижчому відділенні; польська мова, одна з нових мов, співи, музика і танці у вищому. Платня за навчання у нижчому відділенні була 15 крб. на рік, у вищому – 25. До класу діти збиралися на 9 годину ранку, а йшли додому о 14 годині; урок тривав 1 1/4 години, всіх уроків було чотири, між другим і третім уроками перерва тривала 1/2 години. Для вступу до 1-го класу від дівчат вимагалось вміти читати і писати російською мовою, знати нумерацію, рахувати. Серед вихованок Фундуклеєвської гімназії були поетеса А.Ахматова, народні артистки К.Г.Держинська, М.Е.Донець-Тессейер, оперна співачка Н.Забелло та ін.

Київську жіночу гімназію засновано 10 січня 1870 р. Головна її особливість полягала у тому, що це був відкритий заклад для учениць усіх станів, при ній не було попечительської ради, існувала вона на кошти держави. Це одна з найстаріших гімназій, що були підпорядковані Міністерству народної освіти. Гімназія була відкрита у складі: 1-й клас – 9 учениць і 5-й клас – 14 учениць. У 1871 р. були утворені всі 6 класів, а у 1872 р. – 7-й клас. Підготовчий клас був утворений у 1873 р. У 7-й клас, педагогічний, приймали учениць, що бажали займатися педагогічною діяльністю. Тут вивчали педагогіку й детальніше ознайомлювалися з предметами загального курсу. Всі інші гімназії склалися з 7 класів і додаткового восьмого – педагогічного. У підготовчий клас приймалися учениці 7 років, які вміли читати російською мовою і рахувати.

Предмети, які входили до складу шестирічного курсу, поділялися на обов'язкові для всіх учениць: Закон Божий, російська мова і словесність, арифметика, геометрія, історія загальна і російська, географія загальна і російська, фізика, чистописання і рукоділля; необов'язкові: французька й

німецька мови, малювання, співи, танці. На основі п.23 Положення дівчата після закінчення загального курсу навчання отримували звання домашніх учительок тих предметів, з яких вони виявили високі успіхи, тобто в атестаті стояли «4» чи «5», а після педагогічного класу – звання домашніх наставниць. Завдяки тому, що гімназія давала міцні знання і належне виховання дівчатам, а в моральному відношенні являла собою задовільний заклад, вона завжди була переповнена ученицями. Якщо гімназія відкрилася у складі 23 учениць, то у 1887 р. їх було 550.

У гімназії існували фундаментальна і учнівська (для молодших класів) бібліотеки, був добре обладнаний фізичний кабінет, згодом створили природничо-історичний кабінет. Педагогам і ученицям потрібно постійно підтримувати і оновлювати свої наукові пізнання, а це можливо лише за наявності великої і цінної бібліотеки (зокрема відзначимо, що кожна гімназія мала фундаментальну бібліотеку).

Серед перших гімназій, створених в Україні, виділялася Чернігівська жіноча гімназія (1865 р.), що була підпорядкована Міністерству народної освіти. У ній викладалися Закон Божий, російська мова і словесність, математика і природнича історія, фізика, арифметика, географія, латинська, французька і німецька мова, чистописання і малювання, педагогіка, рукоділля, співи. Важливим завданням гімназії був обов'язок «научить учиться, т.е. развить в детях с первых шагов учения способность перерабатывать всякий, даже самый элементарный материал в сознательное знание и тем самым приобретать навык к правильному умственному труду; на изучении основных предметов сосредоточена главная воспитательная работа гимназии: воспитывать ум и работоспособность», оскільки «не дав уму никакого воспитания и уча детей всему, в действительности ничему основательно их не научить».

Отже, існували три типи жіночих гімназій: Маріїнські, міністерські і приватні. Найбільше міністерських гімназій було у Харківському навчальному окрузі – 18 і 40 прогімназій, а навчалось у них 10337 дівчат. На другому місці за чисельністю стояв Одеський навчальний округ, де було 17 гімназій і 18 прогімназій із загальною кількістю 6451 учениця. На 1 січня 1890 р. у Харківському навчальному окрузі було 19 міністерських гімназій, у Одеському – 17, Київському – 13. Навчальні плани цих гімназій наближалися до планів чоловічих гімназій, а за деякими предметами були тотожні, наприклад Закон Божий, російська мова, історія (за виключенням давньої), фізика й географія

У 1890 р. приватних гімназій у Харкові було 5, у Києві й Одесі – по одній. Вони, як правило, виникали з пансіонів, які не виправдовували покладені на них надії, бо проживання у них дитини коштувало дорого і на тривалий час відривало її від сім'ї. «Необходимым условием процветания школы признавалось предоставление частным лицам большего права инициативы, а в создаваемых ими гимназиях предоставление свободы в установлении внутренних распорядков и в изыскании способов и путей для достижения поставленных ей воспитательных и образовательных целей» (це, звичайно

стосувалося як жіночих, так і чоловічих приватних навчальних закладів), – відзначав граф П.Капніст у своїй праці «К вопросу о реорганизации среднего образования».

Представниці одного з університетських кіл, дружині професора університету св. Володимира В.М.Ващенко-Захарченко належала ініціатива створення у Києві першої приватної жіночої гімназії, яка була відкрита 14 вересня 1878 р. (освіту В.М.Ващенко-Захарченко отримала у Петербурзькому училищі Ордена св. Катерини, довгий час працювала класною дамою у Київському Маріїнському інституті).

В.М.Ващенко-Захарченко звернулася до міністра народної освіти з проханням дозволити їй відкрити у Києві приватну жіночу семикласну гімназію на таких засадах:

1. Викладання у гімназії відбуватиметься згідно з навчальними програмами, затвердженими Міністерством народної освіти.

2. У викладанні предметів візьмуть участь особи, які мають на це законне право.

3. При гімназії буде створено пансіон, в якому, за бажанням батьків, перебуватимуть учениці на повному утриманні.

4. Усі інші учениці користуватимуться лише уроками в гімназії.

14 вересня 1878 р. гімназія була урочисто відкрита у будинку Язева на Бібіковському бульварі. Був сформований викладацький склад, до якого ввійшли деякі викладачі університету св.Володимира і духовної академії. За їхньої участі почалася напружена педагогічна робота, ініціатором якої була Віра Миколаївна. Великою заслугою Ващенко-Захарченко було те, що вона зуміла зібрати групу педагогів, серйозно зацікавлених долею гімназії. Так, математику викладав професор М.Ю.Ващенко-Захарченко, історію – доцент університету А.А.Козлов, малювання – художник Вільман, французьку мову викладала сама засновниця даного закладу.

У гімназії було посилено викладання деяких предметів, доповнені і розширені програми, зокрема програма викладання історії; було введено викладання англійської мови, збільшена кількість уроків з математики, фізики й географії. Курс навчання складався з таких предметів, як Закон Божий, російська мова, математика, фізика, історія, географія, природнича історія, латинська, французька, німецька, англійська мови, педагогіка, чистописання, малювання, арифметика, рукоділля, танці. У гімназії дотримувалися навчальних планів у повному обсязі, але при такому доповненні: у 2-му класі – 2 вільні уроки відводилися на вивчення географії Європи, з 3-го класу викладалася англійська мова (як необов'язковий предмет), у 6-му класі – 2 вільні уроки були відведені для вивчення мінералогії. У 1861-1862 навчальному році при гімназії був відкритий 6-й, педагогічний, клас, де вивчалися педагогіка і методика викладання арифметики.

У гімназії була велика і надзвичайно цінна бібліотека, добре обладнані фізичний та історичний кабінети, що виділяло її з ряду інших гімназій. Отже,

перша приватна гімназія на чолі з її засновницею відіграла значну роль у історії розвитку жіночої освіти.

Якщо раніше на жіночу освіту дивилися як на другорядну, оскільки дівчат треба вчити витонченого мистецтва і гарних манер, а не науки, то поступово такий підхід до освіти змінювався. Цьому сприяли всі типи створених гімназій. Єдиною вадою було те, що майже не було пристосованих для жіночих гімназій підручників, тому у навчанні використовувалися посібники для чоловічих гімназій із скороченнями.

Звичайно, поряд з приватними жіночими гімназіями існували приватні чоловічі гімназії, що почали створюватися з 1856 р. Наприкінці XIX ст. у Києві, крім 8 державних, було 5 приватних чоловічих гімназій. Найвідомішою серед них була колегія Павла Галагана. Вона була відкрита 1 жовтня 1871 р. як закритий середній навчальний заклад для юнаків (з 14 років), у якому вони перебували на повному утриманні. Колегія заснована за ініціативою і на кошти громадського діяча Г.П.Галагана на відзнаку пам'яті сина Павла, що помер у юнацькому віці.

Колегія була створена на однакових засадах з класичною гімназією Міністерства народної освіти. Мета її створення (п.2 Статуту) – «надати певній кількості юнаків засоби підготовчої освіти до університету і сприяти розвиткові самостійної педагогічної справи у Росії шляхом навчально-виховної практики». Безпосередній науковий нагляд за нею здійснював університет св. Володимира. Вихователями Колегії вибиралися педагоги з осіб православного віросповідання, що закінчили курс навчання в університеті чи набули авторитету своєю педагогічною діяльністю. Директор обирався радою колегії і затверджувався Міністерством народної освіти. В основу навчального закладу «положено образование и воспитание в духе русской православной народности».

До колегії приймалися діти всіх станів, що надали свідоцтва про успішне закінчення повного курсу перших чотирьох класів гімназії або успішно закінчили курс наук у прогімназії, а також юнаки, які не навчалися у цих закладах, але склали іспити на знання гімназичного курсу, які проводились у колегії.

Колегія П.Галагана існувала у складі чотирьох класів (5-8-мі). Її програма відрізнялася від гімназійної, а саме: вивчення грецької мови не вважалося обов'язковим, її вивчали учні за власним бажанням; одна з нових мов, малювання, хоровий спів і гімнастика були обов'язковими предметами для всіх вихованців перших трьох класів; були розширені програми з математики і російської мови. На думку засновників колегії, на художній бік освіти потрібно було звертати серйозну увагу; з цією метою купували велику кількість картин, ілюстрацій, моделей, посібників з малювання, нот і т.п. Крім того, у колегії П.Галагана викладалися такі предмети, як вчення про богослужіння і церковну історію, російська мова із церковнослов'янською, російська словесність, історія держави Російської і загальна, латинська мова, фізика, одна з нових мов. Отже, у колегії турбувалися про те, щоб загальна освіта ґрунтувалася не лише на

викладанні наук, а й на викладанні мистецтв, тобто предметів естетичного циклу.

Колегія існувала на кошти земельних угідь Полтавської і Чернігівської губерній, що заповідав Г.П.Галаган. Він був її почесним попечителем, незмінно входив до складу педагогічної ради, часто відвідував уроки, ставився до вихованців з батьківською любов'ю і радів їхнім успіхам. У колегії склалася традиція: щорічно, 27 квітня, у день смерті Павла, педагогічна рада призначала урочисті збори, де відзначалися успіхи кращих учнів. Існувала також традиція: щорічно утримувати 30 стипендіатів за рахунок коштів Г.П.Галагана. Засновник намагався через колегію сприяти помноженню вітчизняної інтелігенції, збільшенню наукових сил суспільства.

Цікаво, що класних журналів у колегії не було, хоча учням виставилися оцінки за чверть і за рік. У класі навчалося до 20 учнів; невелика їх кількість давала змогу педагогу вивчити можливості кожного учня, пізнати його індивідуальність, враховувати своєрідність кожної особистості; не вимагати від вихованця неможливого, непосильного, а сприяти досягненню кожною дитиною певних успіхів у навчанні. Вчителі постійно наголошували, що у колегії учні вчать для отримання наукових знань, а не для оцінок. Вихованці готували уроки під наглядом чергового вихователя й за допомогою старших учнів, проте перевага надавалася їхній самостійній роботі. Стосунки педагогів і вихованців ґрунтувались на довірі, у навчальному закладі панували сімейний затишок, атмосфера ширості і доброти. Дисциплінарні порушення карались зауваженнями вихователів чи доганою директора, у крайньому випадку – зниженням оцінки за поведінку.

У колегії П.Галагана були створені фізична лабораторія, природничо-науковий кабінет, клас музики з фортепіано і органом. При ній знаходилася фундаментальна бібліотека з нумізматичною колекцією, в основу якої була покладена бібліотека М.Д.Маркевича. Колегія мала власну церкву, лікарню, їдальню, спортивний зал, спальні учнів. Інтер'єри каплиці і бібліотеки позначені витонченістю форм.

Колегія П.Галагана видавала свій «Ежегодник» і періодичний збірник «Педагогическая мысль». У ній викладали філолог П.Г.Митецький, історик В.Сиповський, живописці М.І.Мурашко, М.К.Пимоненко, поет І.Ф.Анненський (був директором з 1890 по 1893 р.). Колегія виховала багато славетних діячів культури і науки. Серед них академіки А.Ю.Кримський, В.І.Лапський, юрист Й.О.Покровський, психолог Г.С.Костюк, композитор Б.Г.Лівський, етнограф О.С.Чужбинський, юрист-міжнародник В.Є.Грабар та ін.

Наведемо статистичні дані про відкриття гімназій в Україні. Перші гімназії були відкриті: чоловічі: Рівненська – 1832 р., Житомирська перша – 1833 р., Острозька – 1835 р., Немирівська – 1838 р.; жіночі: Полтавська Маріїнська – 1860 р., Харківська Маріїнська – 1872. р., Новгород-Сіверська – 1875 р., Кременчуцька – 1876 р., Роменська – 1877 р., Лубенська – 1878 р.

У Київській губернії в XIX ст. були засновані чоловічі гімназії: перша, друга, третя – у 1874 р., четверта у 1883 р., Києво-Печерська – у 1885 р..

Білоцерківська – у 1847 р., Черкаська – у 1880 р., Уманська – у 1883 р., Златопольська – у 1885 р.; жіночі гімназії: Київська міністерська, Фундуклеєвська, приватна гімназія, заснована – В.М.Ващенко-Захарченко, Київська приватна жіноча гімназія А.О.Бейтель – у 1890 р., Білоцерківська – в 1886 р.

У ці часи гімназія на Україні була середнім навчальним закладом, де навчалися переважно обдаровані діти, працювали вчителі, які здатні були самостійно складати програми, готувати підручники. Зміст навчання у них відзначався фундаментальністю, навчальна інформація мала переважно гуманітарний характер, хоча у реальних гімназіях ґрунтовно вивчали фізико-математичні дисципліни. Належне місце відводилося музиці, хореографії, малюванню. Молоді люди, що закінчили гімназію, поринали у науку, захоплювалися мистецтвом, були обізнані із світовою літературою, вільно володіли іноземними мовами.

Спогади колишніх гімназистів, документи про гімназійну освіту свідчать про нерозривність навчання і виховання у цих закладах. Сприяла цьому характерна для гімназійної освіти висока духовність навчання, різноманітна позакласна робота: екскурсії, прогулянки, походи, шкільні свята, концерти, літературні бесіди, спілкування з педагогами. Гімназисти під керівництвом викладачів організовували різні гуртки самоосвіти з питань, що їх цікавили, готували-цікаві доповіді, реферати. Християнська мораль, почуття власної гідності, вміння розвивати індивідуальні здібності, любов до знань, уміння самостійно працювати, висловлювати власні думки, відчувати відповідальність за свої вчинки – ось ті цінності, яких набував вихованець у кращих гімназіях України.

Підсумовуючи, хочеться відзначити, що у значній частині гімназій панував культ знань; творча діяльність педагогів, учених не припинялася, тривали пошуки шляхів розвитку розумових сил учнів. Учителі творчо підходили до використання навчальних програм, за необхідності доповнювали їх або скорочували, надаючи перевагу окремим предметам, які вважали кращим засобом для розвитку розумових здібностей учнів. У багатьох гімназіях учні не були пасивними споживачами знань. У процесі роботи педагоги використовували нетрадиційні форми викладу матеріалу, намагалися обмежувати багатопредметність навчального курсу. Учні пропонувалося робити висновки та узагальнення з пропонованих фактів; лише ті знання вважалися дійсними і корисними для розвитку особистості, її інтересів, які викликали у неї роботу думки і ставали передумовою пізнавальної активності вихованців.

III. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ

На розвиток культури і, зокрема писемності в Закарпатті, як і в країнах всієї східної Європи, велике значення мало прийняття християнства. Вчені ще в першій половині XIX століття аргументовано довели, що християнство, а з ним і кириличне письмо, поширилися в Карпатській Русі на ціле століття раніше, ніж на інших територіях сучасної України. Це пов'язано з просвітницькою діяльністю учнів великих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, котрі наприкінці 80-х років IX століття змушені були покинути Велику Моравію. За участю учнів та послідовників Кирила і Мефодія на території сучасного Закарпаття стали створюватися перші християнські церкви, монастирі, які одночасно стають осередками поширення слов'янської культури і писемності, церковної та світської літератури.

Християнство в контексті впливу на розвиток писемності та освіти слід розглядати як згусток інтелектуальних напрацювань попередніх поколінь, одну з основ європейської культури, життєвого досвіду та моральних надбань людства та врешті-решт суспільно структуровану інституцію, яка в силу своїх можливостей і потреб часу працювала на освіченість народу, на його культурно-інтелектуальний розвиток. Християнство, серед неперехідних цінностей буття, крім віри в Бога, проповідує й віру в могутню спроможність людського розуму, а отже, націлює людину на спілкування, співпрацю, на розуміння необхідності вчитися і вчити. З точки зору християнської релігії кожному поколінню людей необхідно розв'язувати властиві часу проблеми буття, тому вона завжди сприяла накопиченню та передачі раніше здобутих знань наступним поколінням. Християнство у всі часи спиралося не на слова і жести, а на рукописні тексти, тобто воно завжди сприяло розвитку писемності та освіченості своєї пастви. Перші кафедральні школи в центральній Європі почали створюватися вже в V-VI століттях.

Варто підкреслити і той факт, що поряд із поширенням слов'янської писемності та початком розвитку освіти при монастирях і церквах у Закарпатті поступово утверджувалася і латинська писемність. Зумовлено це було тим, що з кінця XI століття над всією Карпатською Руссю встановилася влада угорських феодалів і на території краю почав інтенсивно, особливо в південних та західних регіонах, поширюватися католицизм. Католики швидкими темпами стали створювати свої релігійні центри в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Севлюші, Хусті, а з часом і у великих сільських поселеннях. Важливим здобутком католицької церкви є те, що вона заклала основи західної християнської культури, а через неї і шкільної освіти. Католицьке духовенство всіма силами, морально і матеріально розвивало освіту в Європі і тримало її під своїм контролем. Вже в часи королів Арпадовичів монастирі та церковні єпархіальні школи стали основою для розвитку освіти, науки і культури. Збереглися відомості про те, що уже перший угорський король Стефан Баторій (997-1038 рр.) у своїх грамотах вимагав, щоб при кожній церковній парафії

були створені школи. Можна стверджувати, що саме в ці часи система шкільної освіти почала зароджуватися і в нашому краї. Римський синод у 1073 році постановив, що при кожному монастирі має бути приходська школа, а вчителів потрібно забезпечити всім необхідним. Із середини XIII століття в європейських країнах починають відкриватися нові так звані міські школи.

Як ми зазначали, що перша офіційна згадка про створення школи в Ужгороді належить до 1384 року, коли у резиденції ужгородського графа Другета була відкрита школа чернечого Ордена святого Павла. Вже у 1400 році окрім церковної існувала також міська школа в Ужгороді, про що йде мова в листі егерського єпископа Ласло Гедерварі. В сусідніх із Ужгородом Міхаловцях така школа працювала із 1335 року. Отже із кінця XIV століття в Ужгороді вже працювали дві школи: міська, в якій вчителем був Янош і школа павликіанського монастиря, заснованого Ласло I Другетом. Ці дві школи заклали ґрунт для школи вищого рівня – ужгородської королівської гімназії.

Та, незважаючи на зусилля влади і католицького кліру, домінуючими в Закарпатті в ці століття залишалися православна релігія, слов'янська писемність і культура, пов'язані з корінними жителями південних Карпат – русинами. Католицизм, а разом з ним і латинська писемність поширювалися в основному в містах і містечках, серед місцевої знаті та у владних інституціях, що у свою чергу відбивалося і на освіті, яка розвивалася тільки в містах.

Носіями культури й освіти упродовж багатьох століть були освічені представники місцевого духовенства, яке дбало про розвиток письменства, а згодом і шкільництва в Підкарпатській Русі. У X-XIII століттях в Закарпатті почали будуватися церкви, відкриватися монастирі, які з часом ставали не лише релігійними, але й освітянськими та культурними центрами.

Варто вказати на те, що саме в цей період в тогочасних розвинених європейських країнах вже склалася і успішно функціонувала система вищої освіти. Понад півсотні університетів готували для країн Центральної і Західної Європи фахівців з вищою освітою, саме тут в університетах формувалася культурна й наукова еліта європейських націй.

Характерними особливостями розвитку освіти в Закарпатті до XX століття було те, що всі освітні заклади, вся народна освіта існувала і розвивалася під впливом релігії та в тісній співдружності із діяльністю священослужителів (єпископів, священників, півце-вчителів). Саме священослужителі виступали меценатами, організаторами і виконавцями народної освіти в краї. Від рівня їх освіченості, матеріального стану та розуміння освітніх задач залежав стан шкільництва в тому чи іншому регіоні краю. До початку XIX століття державних шкіл в Закарпатті не було. Всі народні школи були церковно-парафіальними і їх управління здійснювалося через Мукачівську єпархію. Основними фігурантами цього управлінського процесу були інспектори єпархії, які закріплювалися за округами. Ще одна специфічна особливість цього часу полягала в тому, що значна кількість учителів, окрім релігійної та педагогічної діяльності, активно займалася широкою громадською і культурною діяльністю, вели велику просвітницьку роботу, займалися образотворчим мистецтвом, музикою, організацією хорів тощо.

3.1. Колегіум у Гуменному.

Заснування колегіуму в нашому краї відбувалося на фоні запеклої боротьби, яку в XVI столітті вели між собою протестанти і католики на всій території Угорщини. Головними опонентами протестантів у боротьбі за вірників були єзуїти, члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса», заснованого в 1540 році св. Ігнатієм Лойолою (1523-1566 рр.). Основною метою ордену була підтримка Папи у реалізації найскладніших завдань Церкви, його повсякденна діяльність була націлене на активну роботу серед мирян, в тому числі і через освіту. Товариством Ісуса була створена найбільша в історії Церквимережа середніх шкіл - колегіумів і вищих навчальних закладів – академій. Орден ієзуїтів упродовж другої половини XVI століття запровадив, по суті, нову систему освіти, яка відповідала потребам релігійного оновлення в дусі реформ і базувалася на основах ідей гуманізму в педагогіці. Ієзуїтські навчальні заклади (колегіуми, або колегії) в обсягах і змісті навчального процесу орієнтувалися на модель гуманістичної освіти, яку вже виробили протестантські гімназії. У 1600 році було затверджено єдиний статут ієзуїтських шкіл («*Institutio studiorum Societatis Jesu*»), який регламентував структуру та діяльність колегіумів.

Перші єзуїтські колегіуми було створено при університетах у Парижі, Падуї, Ловані, Кьольні та Валенсії (1540-1544 рр.). У 1556 році єзуїти керували діяльністю 33 колегіумів у семи європейських країнах. Перша єзуїтська колегія на українських землях була відкрита в Ярославлі (1575 – 1773 рр.; нині місто в Польщі; тут учився свого часу і Б.Хмельницький). Упродовж XVI-XVII ст.. були засновані і діяли також колегії в Львові (1608 – 1773 рр.), Луцьку (1608 р.), Острозі (1626 р.), Барі (1646 р.), Фастові (1625 р., у 1648 році її переведено до Києва) і т.д.

Перший середній навчальний заклад на території сьогоденішнього Закарпаття був заснований 23 листопада 1613 року в родовому маєтку графа Георгія Другета в місті Гуменному (нині Східна Словаччина). Школу у Гуменному назвали поширеним на той час терміном колегіум, пізніше вона набула статусу гімназії. Це була перша гімназія на території історичного Закарпаття і Східної Словаччини, один із перших навчальних закладів такого типу у Східній Європі. Тут навчалася молодь з Угорщини, Словаччини, Польщі, Сербії, Герцоговини та інших країн.

Послідовники реформаторської віри, незважаючи на переслідування по всій країні, знайшли покровителів в особі графського роду Другетів, тогочасних володарів Ужанської домінії Валентина та Іштвана Другетів, які втілюючи в життя принцип «Чия влада, того й віра» надавали майнові та політичні привілеї реформаторським пасторам та вчителям.

Рід Другетів упродовж декількох століть відігравав значну роль в історії Австро-Угорщини. Другети, за твердженням тогочасних істориків, прийшли до Угорщини на початку XIV століття з Італії в супроводі претендента на угорську корону Карла Роберта Анжуйського, який був правнуком одного з

останніх Арпадовичів. У тривалій боротьбі за трон Карл Роберт опирався на вірних вельмож, серед яких виділялися Другети. В різні роки три представника цієї династії займали найвищу посаду в державі – палатина (Філіп, Іоан, Віллерем Другети займали цю посаду із 1323 по 1343 рр.), окремі із Другетів назначалися на посади скарбника, державного судді, головного дегустатора та інші дуже високі державні посади. Після коронації Роберт Карл дарував завжди вірним Другетам великі привілеї та величезні багатства. Другети займали посади наджупанів Селеша і Уйвара (сьогодні провінції Гевеш Абауй, Шарош), Шомоді, Толна і Бачі, Земпліну і Унгвару. Георгій III Другет (1583 -1620 рр.) був головним жупаном Ужанського та Земплінського комітатів. У різні часи наджупанами Ужанськими із роду Другетів були: Янош I, Міклош I,II,III. Ференц II,III, Іштван IV, V, Дердь III, IV, Янош X і Жігмонд II. Варто наголосити на тому, що сім'я Другетів з 1312 року упродовж чотирьох століть як Ужанські наджупани і володарі Унгвару позитивно впливали на розвиток і духовне життя Підкарпатського краю. Другети постійно розширювали і укріплювали Ужгородський і Невицький замки, збудували перший міст через Уж (1740 р.), будували церкви, відкривали школи, створювали нові мануфактурні виробництва та впливали на розвиток сільського господарства. Господарським центром унгварської домінії Другетів були нинішні села Горяни і Дравці.

У молоді роки Георгій III Другет активно сповідував протестантизм, боровся за рівність віросповідань і переслідував католиків. Але, після важких випробувань та арешту, у 1610 році був повернутий до католицької церкви видатним угорським релігійним діячем і філософом Петером Пазманем. Пізніше за сприяння розвитку католицької церкви Георгій Другет отримав почесне звання Лицара і нагороджений іспанським королем орденом золотого руна. Пазмань у той час служив священником у Кошицях та Трнаві і мав великий авторитет серед вірників та місцевої знаті. Граф, як вдячність за повернення до віри, пообіцяв Пазманю заснувати навчальний заклад у краї та підтримувати його матеріально.

Нижче наводимо текст Грамоти графа Другета в оригіналі та частину його в перекладі на українську мову.

В ім'я неподільної святої трійці: отця, сина і святого духа. Амінь.

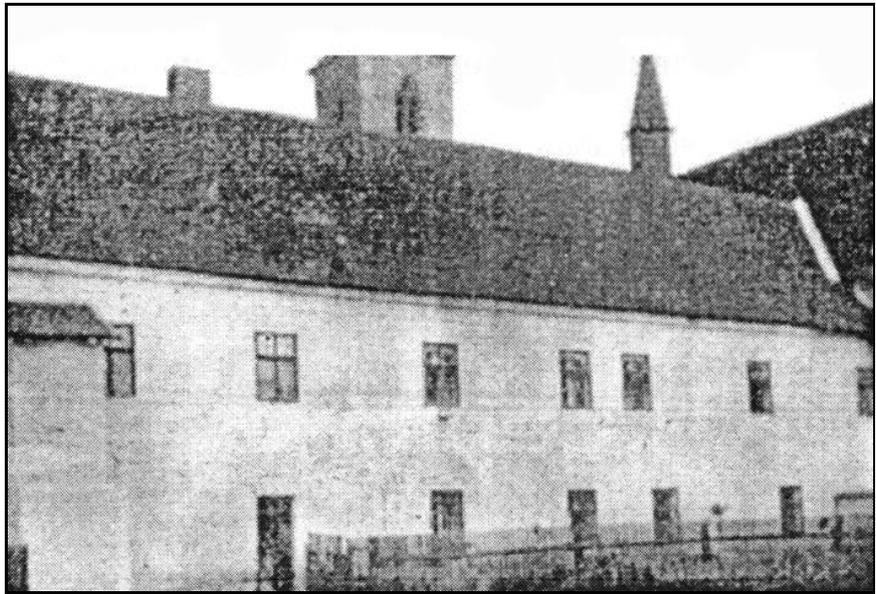
Ми, Дердь Другет Гомонай наджупан Земплінськи й і Ужанський, рицар ордену золотого руна, головний королівський дегустатор, таємний радник і охоронець, цією грамотою доводимо до відома усіх кого це стосується, що після того як святий Бог нас освітив католицькою святою вірою і після блукань повернув до лона святої католицької церкви. Відтоді постійною нашою думкою є як віддячити це не простими буденними справами..

Спочатку Георгій Другет мріяв про створення університету, про що й просив дозволу від імператора Священної Римської імперії Рудольфа II, а після його смерті (20 січня 1612 р.) від його наступника імператора Матяша II. Коли ж дозвіл було отримано, Другет звернувся за згодою до п'ятого генерала Ордену єзуїтів Клаудіо Аквавіві, одного з найвидатніших тогочасних

релігійних діячів і політиків. Крім усього іншого Аквавівва розробив статут для всіх навчальних закладів організації, який пізніше використовували в освітніх закладах багато країн Європи.. Відповідь була позитивною, але довелося створювати колегіум, бо грошей, приміщень, кадрів для вищої школи у графа не вистачало.

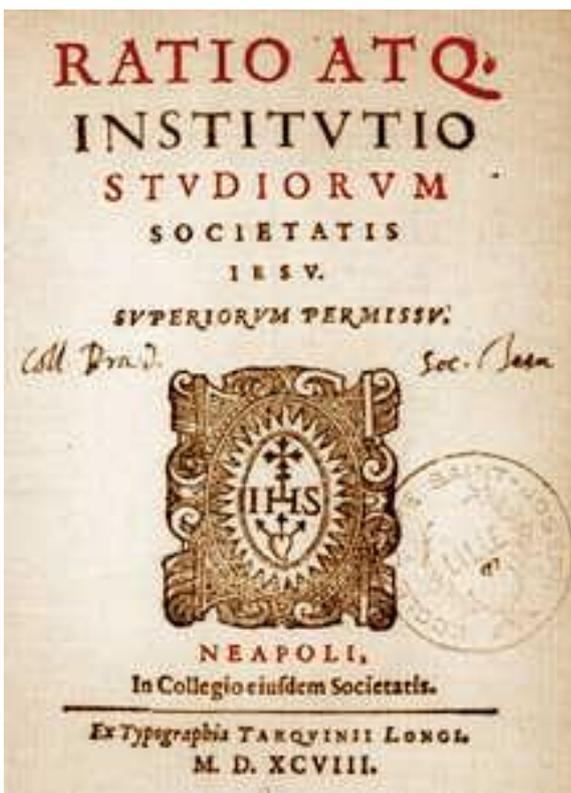
У грамоті зазначалося, що в Гуменному засновується шестирічний колегіум «на славу Божу і для ширення церкви».

Навчально-виховний процес Другети доручили вести католицьким монахам-езуїтам, які упродовж півтора століття опікувалися навчальним закладом: складали навчальні плани, визначали обсяг навчального матеріалу, його рівень, методику викладання, підбирали викладачів, передусім із числа духовних осіб.

Будинок у Гуменному, в якому в 1613-1640 роках. працював колегіумя

Орден езуїтів (від лат. Jesu — Ісус) був заснований 15 серпня 1534 у Парижі іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою та його однодумцями. Офіційно затверджений папою Павлом III буллою «Regimini militantis Ecclesiae» від 27 верес. 1540 під назвою «Товариство Ісуса» («Societas Jesu Christi»). Розпочавши активну роботу серед мирян, орден езуїтів упродовж другої половини XVI ст. запровадив нову систему освіти, яка базувалася на єдиному статуті езуїтських шкіл ("Institutio studiorum Societatis Jesu"), виданому друком у 1599 році. Згідно нього на чолі всієї шкільної мережі стояв генерал ордену (generalis graepositus), який перебував у Римі, обирався пожиттєво, у його руках зосереджувалося й управління усіма справами Ордену. Йому підпорядковувалися провінціали, тобто керівники місцевих відділень, а кожну колегію очолював призначений

провінціалом ректор, який управляв усіма фінансовими і духовними справами закладу та був директором гімназії. У справах фінансово-матеріальних йому допомагав магістр-домус (miniszter domus). Керівництво процесом навчання і дисципліною було покладено на префекта – (praefectus studiorum), який забезпечував увесь навчальний процес. Кожні 15 днів префект відвідував заняття кожного з вчителів, займався забезпеченням підручників, фінансовими питаннями та іншими поточними справами діяльності закладу.

Слід підкреслити, що в ті часи існувало два типи колегіумів — середнього і вищого рівнів. Перші давали типову освіту гуманістичної школи з трьох "граматичних" класів (infima, grammatica, syntaxis) і двох "гуманістичних" — поетики та риторики (poesis, rhetorica); в рамках двох останніх могли викладатися грецька мова і початки філософії та моральної теології. Другі (так звані повні колегіуми) мали спеціальні класи вищих наук (superiora) — філософії (два або три роки) і теології (чотири роки); філософські студії передбачали також вивчення логіки і математики.

Автор книги «*« діяльність навчального закладу, роботу вчителів і навчально-виховну роботу описує так:*

Учителів, які набирались до гімназії з членів ордену поділяли на патерів і магістрів. Патери – це висвячені священики, які закінчили своє навчання. Магістри – єзуїти, які ще вчилися або закінчили філософські курси.

Вчителям заборонялося бути прихильними до окремих учнів. Кожному вихованцю мали приділяти однакову увагу.

Зобов'язані були проводити з учнями дискусії, цим загострювати суперництво в навчанні.

Особливу увагу мали приділяти дотримувannya учнями шкільної дисципліни, усіх правил навчання і виховання.

До персоналу колегії належали ще фратери, які виконували різні другорядні функції (доглядали хворих, займалися на кухні).

В діяльності окремо виділяється розділ

Релігійно-моральні справи.

Кожний учень щодня мав відвідувати службу, в неділю і святкові дні церковні проповіді, щомісяця мав сповідатися.

Заборонялося читати небезпечні і безкорисні книги, відвідувати погані товариства, клястися, брехати, відвідувати світські театральні дійства, публічні страти або виконання тілесних покарань, покарання еретиків.

Правила поведінки і дисципліни префект зачитував учням кожні півроку, давав пояснення, а тих, які порушили правила поведінки чи поваги, особисто карав. Це були і усні попередження, тілесні покарання та навіть виключення із гімназії. Виключення із гімназії мав підтвердити ректор. Причинами виключення могли служити – уникнення покарань (тілесних), пропуск занять, погана поведінка, розпушта такої міри що могло б мати негативний вплив на інших.

Розподіл класів

У XVII ст. в гімназіях навчання здійснювалося у 5 класах. Перші три – граматики, а саме: нижча (*infima*), середня (*media*), вища (*suprema*). 4 клас – гуманітас, 5-й – риторика тривав два роки. Увесь навчальний процес займав 6 років.

Слід відзначити, що цей поділ значив ступені навчання, а не тривалість навчання. В одному класі можна було навчатися два і більше років, більш обдаровані і сумлінні учні за один рік могли пройти два класи. Дехто навчався 6 і більше років, а інші - могли закінчити за 3.

В Унгарії бачимо інший розподіл. Увесь процес навчання стабільно становив 6 років, класи отримали свої назви:

Нижній клас граматики поділили на клас **пар вістів** і клас **принизливості**.

Другий або середній клас граматики називали класом граматистів.

Третій або великий клас граматики називали класом синтаксису.

Клас гуманістів або 4-й клас за попереднім поділом стали називати класом поетів.

Найвищим був клас був риторики, тобто 6-й клас, який тривав не два роки, а тільки один рік.

Для забезпечення навчання у 6-х класах у XVIII ст. орден виділяв тільки 3 вчителів для гімназії, по два класи займалися в одній аудиторії під керівництвом одного вчителя.

Предмети

Сила гімназій була насамперед у вивченні творів латинських і класичних письменників.

Серед предметів на першому місці були основи релігії. Щотижня по суботах проводилися заняття. У нижчих класах основи катехізису для читання і для граматичних вправ.

У перших двох класах вивчали основи латині, і почали синтаксис. Підручником служила граматики Еммануїла Альваріуса.

Для читання використовували листи Цицерона. Їхні учні перекладали на угорську, а потім з угорської на латинь.

У вивченні грецької мови у перших двох класах дійшли до дієслів.

У середньому класі граматики (3-му) – закінчували мовознавство. Читали «*Ad Familiares*» Цицерона і деякі вірші Овідія.

З грецької мови вчили дієслова.

У вищому класі(4-му) – засвоювали усі розділи мовознавства і повторювали синтаксис, доповнювали тлумаченням, віршоутворенням.

Читали листи Цицерона. Із поетів вибрали листи і елегії Овідія, окремі твори Катулла, Сібулуса, Пропертіуса, Вергілія. З Енеїди 3 і 5 пісні.

З грецької мови у цьому класі вивчали правила мовлення, діалекту, складні вирази і застосування окремих винятків вимови. Читали Езона і Святого Крисостомоса.

Клас гуманістів – або пізніше поетів – починали вивчати ораторське мистецтво. Це робилося трьома шляхами: поглиблення основ мовознавства, вдосконаленням навиків та вивченням правил риторики.

Читали «De oratore» Цицерона, праці Цезаря, Салістія, Лівія, Курція, оди Горация, елегії та епіграми Вергілія.

Правила риторики вивчали за Кирпняном, для засвоєння тренувалися на легших промовах Цицерона.

З грецької – засвоювали синтаксис, ціль була посереднє розуміння письменників, вміння писати грецькою.

Найвищий клас – риторика – присвячено цілком ораторському мистецтву. концентр увагу не тільки на фурму промови, але й зміст, на написання текстів, та етикету складання віршів.

Для цього використовували Цицерона, Аристотеля їх праці з риторики і поетики.

З грецької мови у цьому класі приділяли увагу складанню віршів, вдосконалення знань з діалектів грецької мови та праць різних авторів.

Бачимо, що навчальний процес зосереджувався мовознавчих аспектах.

«Radio Studiorum» передбачало вивчення у 5 і 6 класах основ історії, відомих авторів та інших наук, але відразу звучить попередженням щоб, отримавши знань не загрозувало спокою ... учнів, «не хвилювало їх уяву і думки...»

У 18 ст. згідно інструкції 28 жовтня 1753 р. в Угорщині вивчення історії розпочиналося у нижчих класах. Запроваджувалося не окремими предметом, а як складова основ катехізису. У другій половині століття в гімназіях історія запроваджена окремими предметом.

Окремим предметом запровадили арифметику.

Знання і навички угорської мови учні вдосконалювали на шкільних театральних виставах.

Засоби навчання

Серед головних засобів єзуїтського навчання були: заохочення, концентрація, запам'ятовування, поділ школи на декурії, виконання письмових вправ та повторення.

1. Принцип – *repetitio est mater studiorum* – єзуїти сприймали надзвичайно серйозно. Кожен вчитель річний навчальний матеріал подавав у першому півріччі, а друге півріччя відводили виключно на повторення.

2. Письмові завдання були класні та домашні. Перші чотири класи домашні письмові завдання отримували кожного дня, переважно з каліграфії та граматики, а також переклади з угорської на латинь продиктованих у класі речень, в більшості висловів Цицерона. У 4-му класі ще отримували деякі домашні письмові завдання – написання віршів латиною та грецькою.

У двох вищих класах у якості письмових завдань переписували уривки з поем, промов, різних описів, перекладали з грецької на латинь, самостійно складали вірші на грецькій та латині, складали риторичні форми і висловлювання.

Учні отримували домашні завдання досить рідко один раз у два-три тижні чи навіть в місяць.

3. Важливою складовою навчального процесу було поділ школи на декурії (*decurio*) – своєрідні групи. Вчитель або префект вибирав найбільш здібних учнів і до них прикріплював декілька слабких. Ці декурії допомагали вчителю контролювати виконання завдань, засвоєння матеріалу тощо. Перед уроками вони перевіряли у своїх однокласників виконання вдома завдання, опитували вивчені на пам'ять тексти, висловлювання, записували у спеціальні журнали – *schaeda* – помилки своїх товаришів, відсутність або неповність виконаних завдань та ін.

С.81. Над декуріями стояли цензори – *sensores* – вони вчилися найкраще, це могло бути два – три учнів класі. Саме вони здійснювали контроль над декуріями.

Над цензорами стояв один учень – *princeps scholae* – найкращий учень класу, він наглядав за відвідуванням занять, поведінкою, дотриманням правил і норм, дисципліни і т.д. Він міг просити префекта чи директора у пом'якшення або відміни покарань.

4. Запам'ятовування текстів впродовж усіх років навчання в гімназії ґрунтувалося на творах Цицерона. Під запам'ятовуванням розуміли не механічне вивчення на пам'ять, але й одночасне розуміння, сприйняття змісту вивченого.

У нижчих класах кожен урок розпочинався із переказу вивчення текстів Цицерона.

5. Застосовували метод концентрації. Клас поділяли на дві групи – наприклад – римлян і карфагенян. Вони вели спори, дискусії, відповідаючи на запитання учня, аналізували сказане, доповнювали тощо. Застосовували практику опонентства...

Застосовували цей метод при виконанні різних письмових завдань – перекладу текстів з латині, або на латинь. Опозиційний табір записував і виправляв зроблені помилки...

Так увесь навчальний рік проходив у дусі суперництва, змагання. Наприкінці кожного місяця цензори зачитували помилки і порушення кожного табору.

Змагання поширювалися і на усі письмові завдання.

6. Результати письмових і усних завдань підсумовувалися в кінці навчального року. Переможців чекала похвала і винагорода.

Інші фактори навчання: академії, вистави

Крім уроків у гімназії запроваджували інші методи навчання і виховання: публічні дискусії, декламування віршів, академії, спілкування на латині, вистави.

Академія – група найкращих учнів, які збиралися під керівництвом вчителя для вдосконалення навичок і самостійного навчання.

Академія мала внутрішній устрій: директор, два радника, один секретар, усіх обирали таємним голосуванням.

Декілька разів у рік в гімназії організовували публічні виступи, святкові декламування віршів, театральні вистави. Ці заходи проводилися під наглядом вчителів. Запрошувалися поважні гості, відомі особи міста, жупи і околиць.

Організовувалися також змагання між класами – наприклад, із спільних предметів проводили диспути, які тривали годину і більше.

Декілька разів на рік, зазвичай напередодні великих свят організовували шкільні вистави. Авторами н'єс були самі вчителі. Переважали біблійна тематика, зустрічалася епізоди вітчизняної історії.

Мовою спілкування учнів і вчителів була виключно латин, вистави інколи ставили угорською мовою.

Навчальний рік.

Начальний рік розпочинався у листопаді, закінчувався у вересні. Мав два півріччя.

У перші три дні листопада проводився запис учнів до відповідних класів. Проводив цю справу префект. Приймали дітей, які прибули із батьками або опікунами. Не було майнового чи соціального цензу, ані релігійної дискримінації. Префект проводив бесіду і робив висновок, яким рівним знань володіє майбутній учень і до якого класу можна його записувати. Робив відповідні записи у головний журнал.

Після запису проводилося урочисте зібрання-посвята, яке проводив ректор. Префект зачитував класифікацію, правила дисципліни і навчання, називав вчителів для кожного класу, ті відповідно, з своїм класом розходилися по аудиторіям і розпочинали навчання.

Вівторок і четвер були вільними від занять. У першому півріччі були короткі канікули, вільними були і святкові дні.

Великі канікули були у вересні – жовтні. Наприкінці кожного півріччя проводилися іспити. Якщо учень мав високу успішність після першого півріччя міг перескочити до наступного класу...

Часто іспити проводилися перед великою публікою.

Завершення навчального року відбувалося урочисто, запрошувалися гості, високопосадові особи жупи, батьки учнів тощо.

Вчителі і учні

Усі матеріальні та духовні потреби єзуїтських вчителів забезпечувала колегія.

В записах збереглися імена вчителів до 1700 р. А ось імена ректорів унгарської гімназії збереглися у записах від часу заснування гімназії і до ліквідації ордену єзуїтів. Книги записів першого періоду діяльності колегії були знищені під час руху Текелі.

Єзуїтські учбові заклади розташовувалися, як правило, в добротних будівлях у них строго дотримувалися чистота і порядок, велика увага приділялася вивченню латинської мови та фізичному розвитку дітей. У двох старших класах колегії вводився особливий предмет «ерудиція», який включав уривчасті відомості з географії, історії, археології, природознавства. Пізніше (18 ст.) необхідність розширення реальної освіти зумовила введення в учбовий

план єзуїтських шкіл систематичних курсів історії, географії, рідної мови і інших предметів.

Як вже зазначалося граф Георгій Другет отримав дозвіл від Матяша II на відкриття закладу та дав обіцянку на утримання патерів дарувати необхідні будівлі і землі. У 1612 році керівник ордену Клаудій Аквавівіа також дав дозвіл на залучення єзуїтських отців до навчального процесу у колегії.

Клаудіо Аквавівіа (1543-1615 рр.) п'ятий генерал «Товариства Ісуса», ордену єзуїтів. Нащадок старовинного неаполітанського роду, закінчив університет у Перуджі і став священником. Служив при дворі папи Пія V. Майже 34 роки (1581-1615 рр.) був генералом ордену єзуїтів. 1594 р. написав «Офіційний план освіти єзуїтів», згідно з яким відбувалося навчання у всіх закладах ордену у Європі, Азії, Африки та Латинської Америки.

Принципи шкільного статуту Аквавівіа діяли і в Ужгородській гімназії з 1613 по 1764 рр., а згоду на відкриття колегіуму в Гуменному графу Георгію Другету генерал ордену «Товариства Ісуса», Аквавівіа дав особисто.

9 липня 1613 року, коли приміщення були підготовлені до роботи, граф адресував листа першому ректору Шандору Добокаї і просив його прискорити прибуття єзуїтських отців.

«Школу і парохію я б розширив, не вистачає тільки людей... Дав землі, ліси, луки, орні землі, виноградники... Ласло Бакроці пообіцяв відправити сина до школи, чекаємо інших також...».

Восени 1613 року вчителі прибули до Гуменного.

Святкове відкриття колегіуму відбулося 23 листопада 1613 року, коли граф уклав грамоту про заснування колегії, згідно якої на утримання школи та учителів передав частину своїх маєтків та 1700 угорських форинтів щорічно двома частинами (по 850 на Трійцю та Різдво). Грамота урочисто була підписана 2 липня 1615 року в Ужгородському замку Георгієм Другетом.

Навчання ж розпочалося тільки у 1614 р. і тривало до 1619 року, коли через воєнні події тридцятилітньої війни (1614-1635 рр.) та повстання Габора Бетлена єзуїти і засновник колегіуму Георгій Другет залишили місто.

Тільки через десять років син Георгія Другета Янош (-1645 рр) повернув володіння у власність сім'ї і робота гімназії у Гуменному була відновлена. Сюди повернулися отці-вчителі та Янош Другет, батько якого на той час вже помер (1620 рік). Маєтки ж Георгія Другета були спустошені, замки поруйновані, зокрема й Невицький, а скарби та архіви пограбовані. Мабуть саме тоді молодший із графів вирішив перенести навчальний заклад до Ужгорода. Хоча ще майже десять років колегія знаходилася в Гуменному. Навчалися тут здебільшого діти з дворянських родин. Хоча єзуїти активно

брали до навчання молодь із різних соціальних груп та віросповідань. У гімназії можна було зустріти як католиків, так і протестантів, старовірів. Останні згодом часто переходили на католицизм.

Петер Пазмань (1570-1637 рр.) – кардинал, угорський філософ, оратор, який заклав основи угорської літературної прози. Народився на території Румунії. У 13 років прийняв католицизм, пізніше вступив до ордену єзуїтів. Пазмань служив священником в Шале, Кошицях і Тернаві, де користувався беззаперечним авторитетом. Він повернувся до католицької віри графа Георгія Другета, за що останній пообіцяв заснувати колегіум. 1616 року зведений у сан архієпископа та примаса Угорщини, а 1629 – кардинала. Його твори, зокрема “Hodegeus” та “Opera omnia” мали великий вплив на сучасників та видавалися у різні часи.

Все своє життя намагався створювати навчальні заклади та монастирі. 1635 року Петер Пазмань заснував Тернавський університет, який 1777 р. було перенесено до Будапешта. За його участі відкриті монастирі в Нових Замках та Кремниці (Словаччина). Його іменем названо католицький університет в Угорщині.

Щороку у цей час в гімназії навчалось від 200 до 300 учнів. Ректори та префекти дбали, щоб учні не тільки навчалися, а й отримували взірцеве виховання. Гімназисти готували та проводили вистави до державних, релігійних, сімейних свят, на які запрошувалися видатні особистості.

Діти більш заможних батьків допомагали своїм менш забезпеченим товаришам: приносили харчі, відвідували хворих, оплачували їх навчання, організовували різні благодійні заходи. У колегії формуванню християнських ідеалів у молоді, як основі розвитку особистості надавалися пріоритети. Вчителі добре усвідомлювали, що необхідно повсякчасно пробуджувати в дітей бажання бути моральними, спонукати їх до самовдосконалення.

За період функціонування колегіуму в Гуменному змінилися 5 префектів, 83 отці-єзуїти та три магістри. Першим ректором колегіуму в Гуменному став отець Олександр Добокай, який очолював навчальний заклад із 1613 до 1619 року. Мав він великий авторитет не тільки у Другетів та дворян, був шанований серед учнів. Керував закладом шість років, хоч, зазвичай, директорів обирали на 3-4 роки і помер 20 жовтня 1620 року у Загребі.

РЕКТОРИ КОЛЕГІУМУ У ГУМЕННОМУ

Патер (далі п.) Шандор Добокаї – 1613-1619 рр.
п. Балінт Шікетфалві Ладо – 1612-1615 рр.
п. Гергель Форро – 1636-1638 рр.
п. Тамаш Ясберенї – 1638-1640 рр.
п. Дердь Добронокі – 1640-1644 рр.

3.2. Колегіум в Ужгороді

У 1640 році син Георгія Другета Йоан (Янош, Іоан) Х Другет, будучи жупаном Ужанського комітату і всеугорським державним суддею, переніс школу для дітей дворянських і заможних сімей із Гуменного до Ужгорода. Цим він виконав бажання батька.

У грамоті Яноша Х Другета від 31 липня 1640 р. підтверджується батьків намір переселити колегію і школу до Унгвара та залишаються в силі всі його обіцянки.

В ім'я Отця, Сина і Святого духа. Амінь. Ми граф Янош Другет Гомоннай, державний суддя і генерал Верхньої Угорщини. Спадковий наджупан Ужанщини і Земплінщини. Радник угорського короля і римського імператора Фердинанда III.

Від імені нашого та імені нашої любої дружини графині Анни Корбовай Якушич, та коханих дітей наших графа Дердя Гомонная, графині Кати Гомоннайині Борбали Гомоннай та усіх інших наступних синів і дочок, усіх наших ближчих і дальніх родичів, доводимо до відома усіх урядників, префектів, одним словом усіх кого це стосується і може стосуватися у майбутньому цим власноруч писаним листом із печаткою даємо усім знати, що даруємо патерам єзуїтам у нашому місті Унгварі належну колегію з каплицею, бібліотекою, кухнею, підвалами, зимнім музеєм, аптекою, інших звичайних будинків та приміщень для 24 монахів де зможуть зручно жити, ще 7 шкільних приміщень і одна стара аудиторія, яка зручна для занять роетів і риторів. Усі витрати на матеріали, на камінь, вапно, цегли, дерево [та інші] для зведення будівлі ми забезпечимо.

Щоб справжні причини такого благородного вчинку залишилися не тільки теперішнім нащадкам, але й майбутнім, ми бажали не власного прославлення, а по-перше, зміцненої релігії, яка останнім часом по усій Угорщині занепала...

По-друге, приклад наших славних предків, серед яких багато хто піклувався про долю католицької віри і церкви у своїх володіннях – Гуменному, Унгварі, Терешеші, Земплені, Варані та інших містах для поширення Божої віри для ченців та монахинь власним коштом засновували церкви, монастирі, дарували свої маєтки для утримання ченців заснованих монастирів...

Цих предків як яскрава зоря у темряві світиться наш любий батько граф Дердь Другет Гомоннай, хто наслідував прикладу наших предків тим, що у власному володінні на території підконтрольної Земплінської жупи для захисту і поширення католицької віри єзуїтів які були в скрутному становищі у нашій

країні закликав до Гуменного 25 років перед цим у часи генерала патера Клаудіуса Аквавіві. Дарував їм не тільки приміщення для проживання і занять, колегію та школу, але й значні маєтки зі своїх володінь, з яких щороку отримували и для власного утримання... За цей недовгий час крім молоді простолюду Гуменному діти дворян з Ерделю, Секельфелда, Угорської Країни, Польської Країни та сусідніх провінцій та регіонів, багато хто повернувся до католицької віри...

Джерело, прорвалося на світ у Гуменному розтеклося і до сусідніх земель якби не раптова смерть нашого який патерів із колегією і школою бажав переселити до Унгвара та наше сирітське дитинство, через анархію у нашій батьківщині ми м чужій країні під захистом чужих королів і цісарів. Під таким густим димом, роздмуханим і його прибічниками не тільки з Гуменного, але й з інших міст Угорської Країни де мали свої патери втекли і цілі десять років наша Батьківщина за Дунаєм і по цей бік Дунаю була без католицької школи на велику шкоду молоді та католицької релігії. Все це було до тих пір поки Божою волею у 1630 році ми разом з нашою любою дружиною повернулися , до наших володінь до Гуменного. Разом з нами повернулися патери і почали викладати в школі.

Перед нами постійно стояла мета виконати бажання нашого батька звільнити колегію та школу патерів із незручного регіону і переселити із Гуменного до Унгвара, але постійні перешкоди зволікали виконання цього....

Після десяти років спроб ми здобули досвіду. Наше місто Гуменне знаходиться у затишному, обдарованою природою куточками, джерелами, горами, близько до кордону із Польською Країною і у разі війни це забезпечить відхід, але незаперечною перешкодою є те, що населення міста словаки точніше руські не придатне для розквартирування і забезпечення щоденних харчування угорських дворянських дітей. На противагу цьому Унгвар переважає, місто є охайнішим до чого і тягнеться дворянська душа...

Крім наведених двох причин, по-третє, зведенням будинку продемонструємо перед світом нашу добру волю до ордену та учених осіб...в юності навчалися в їхній славній школі, наш любий син Дюріца Гомонай навчається у гуменянській школі, перед тим наш покійний батько, навчався у їхній школі азів католицької релігії та різним шкільним наукам.

Через те, що наша люба графиня Анна Якушич, з матір'ю графинею Юдітою Турцо, двома невістками і братом, Ержебет Якушич, Ката Якушич і Юдітою Якушич звільнилися від лютеранських блукань і після переконань добрих патерів пізнали сяюче світло істинної католицької релігії, вона з свого боку продемонструє свою вдячну волю у цій у цій справі разом з нами. Поряд з цим її кровний брат Дьєрдь Якушич єпископ Веспремський, двоє молодших братів Імре Якушич і Янош Якушич багато років навчалися наукам і зміцнювали римську віру в школах цих самих патерів єзуїтів хто у Римі, Відні, хто в Гуменному. З іншими побажаннями зобов'язуємося перед патерами у наступних пунктах:

Повторюємо фундацію нашого покійного батька графа Дердя Гомонная зроблену 23 листопада 1613 р. і потім докладніше 2 липня 1615 р. з усіма перерахованими маєтками, землями, виноградниками...Крім цього силою цього листа підтверджуємо щорічні доходи на користь колегії в Гуменному з наших маєтків і залежних селян. Повторюємо надані нами Гуменнянській колегії у 15 вересня 1634 р. дарування, а саме дали обіцянку і надалі забезпечувати надходження 1700 форінтів визначені батьком для фундації колегії.

Місто даватиме патерам 500 форінтів, крім цього два села – Петіце і Модра, наше село Концгаза з усіма прибутками, землями, луками, лісами та інш.

По-друге, монахів унгарської колегії, разом із майном на усіх дарованих їм володіннях обіцяємо захищати від усяких зловживань, обмежень і протизаконних дій з боку чиновників та інших осіб. Обіцяємо, що наші нащадки теж будуть дотримуватися цього. Поряд з цим учнів унгарської школи незважаючи чи то дворянин чи простого походження не дозволяємо наказувати . Якщо учні вчинять заборонені вчинки, то розслідуватимуть їх справи патери і наказувати їх слід тільки згідно правил шкільної дисципліни. Це наше розпорядження слід оновити і оголосити в місті кожного разу з призначенням нового управителя замку чи міських судів, тільки про це патери і префекти школи мають вчасно нам нагадувати.

Підтверджуємо розпорядження нашого батька від 20 травня 1616 р. за яким кожна школа в Гуменному отримувала з наших лісів необхідну кількість дров, ми також розпоряджаємося щоб кожна школа в Унгарі отримала відповідну кількість дров, яку мають вчасно завести і скласти у подвір'ї школи. Своїм урядникам наказуємо, якщо школа в Унгарі потребує стільці, парти, вікна, двері, печі, то це мають виготовити майстри з наших володінь...

По - третє, Унгарська колегія не може існувати без помістя звідки надходить все необхідне для кухні, і без саду де втомлена душа може інколи відпочити, то поряд з нашими виноградниками біля моста через Уж де є два невеликі сади дозволяємо за ваші кошти викупити їх і використовувати як помістний двір. А щоб на різні святкування мати сад виділяємо наш острівний сад, що знаходиться на Ужі напроти колегії.

По-четверте, територію для будівництва колегії та школи і церкви викупимо за власні кошти людей звідти переселимо в інше місце, там у напрямку до замку виділимо місце для будинку, двору і городу для дяка Гергеля.

По-п'яте, дозволяємо від дня Святого Михайла до дня Святого Дердя без оподаткування продавати вино і пиво і медове пиво колегії котромусь із дворян чи міщан під своїм клеймом.

По-шосте, згідно фундації нашого покійного батька та наших обіцянок не накладатимемо жодних тягарів і податків на колегію і орден єзуїтів.

По-сьоме, якщо через зовнішні чи внутрішні негаразди патерам доведеться залишити Унгар та Гуменне, де є їхня резиденція, то усі села, виноградники, млини, маєтки, все інше рухоме майно повертається до

покровителів, патронів, тобто до нас і наших потомків. А коли закінчатся війни і патери повернуться усе віддамо їм без усяких суперечок і зволікань, і в Унгварі і усюди де є їхнє майно, землі, тощо.

По-восьме, перед тим як патери отримали село Нодькеменце наші предки за певну суму на чотирьох повних кріпосних наділах створили [fundus] слуг двору, а сааме Міхаю Борнемісса і Палу Рацу, з них через суд перейшло до Балінта Гомонная за 500 форінтів плати отримали гуменянський чиновник Янош Тшішцо і дяк Іштван. Цим листом звільняємо патерів від тягаря такої суми, і чотири кріпосні наділи приєднаємо до свого села і разом із усіма землями патери можуть користуватися ним.....

По-десяте, дозволяємо сплавити по річці Уж з невицьких лісів стільки лісу скільки буде потрібно для опалення будівель колегії. Якщо ця практика не зручна, то з горянських лісів або звідки міщани постачають двора для себе хай патери на своїх возах і своїми волами без будь-якої заборони і обмежень привозять до Унгвара ліс і провізію.

А через те, що усі матеріальні витрати на будівництво колегії ми в'язали на себе виділяємо кошти на усі дрібні ручні роботи щороку поки будівництво триватиме і починаючи з цього року даємо 400 мадярських форінтів унгварському патеру ректору Патеру Добронікіну, щоб він без зволікань розпочав закладення фундаменту і підвалів. Для привезення каменю, вапна, води, цегли, дерева, та іншого надаємо шість возів із шістьма волами з двома слугами і охороною, їх плата, харчування, питво, одяг забезпечується із нашої унгварської і гуменнської домінії. Перший віз має бути із району крайніка Заєцько, другий – Банко, третій – Беленські, четвертий – Верхевіная, п'ятий – Бреня, шостий – Копаця. Якщо буде потреба у перевезенні більшої кількості матеріалів унгварський урядник забезпечить більше возів. Із цих шести крайн забезпечимо усі необхідні матеріали.

Охайне влаштування будинку залежатиме від патера ректора. На наші кошти тримаємо майстра із єменського замку, який залишаючи свої справи в Єсеневі часто приходитиме до унгварської будівлі і наглядатиме за роботою мулярів.

Зарплату різним майстрам і робітникам: мулярам, різьбярарам, теслярарам, ковалям, столярарам та ін.. видаватиме патер ректор і префект. Щоб не було нестачі вапна два села біля Ужа такі як Перецен і Ракова. Від сьогоднішнього дня селяни сіл звільняються від усіх інших робіт і займаються тільки видобутком вапна.

Дрова для випалювання цегли забезпечимо на довгий час. Наказуємо доглядати за станом печей для випалювання цегли, щоб вона не загнивала.

Додамо і те, що у випадку коли до початку чи закінчення будівництва нас Господь відкличе із цього світу, то справу продовжуватиме наша люба дружина графиня Анна Якушич та наші діти, наступники цим листом зобов'язуємо їх на це....

Оригінал грамоти в архіві Буди.

Різні перешкоди затримували здійснення цього задуму, але після десятилітньої спроби Іоан Х Другет остаточно переконався що час переселення колегії настав.

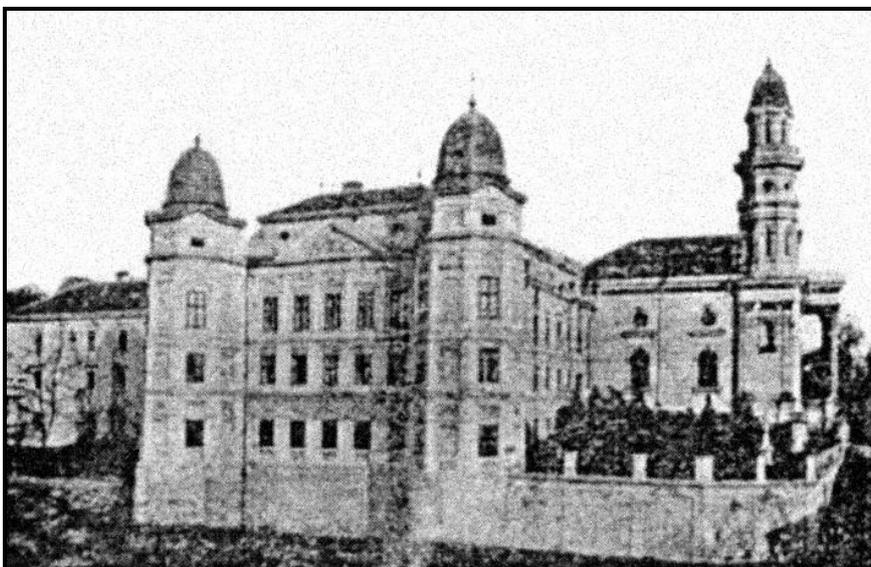
Гуменне знаходилося у тихій, чудовій місцевості, оточене зеленими горами, багате на річки, джерела... Крім цього до Гуменного близько знаходилися родючі землі, які давали продукти для утримання патерів. Неподалік проходив державний кордон і у випадку війни чи нападів отці швидко могли врятуватися до Польщі. Поряд із цим Унгар випереджає Гуменне міською гармонією і красою. Обґрунтувавши необхідність переселення закладу граф Янош Другет в дарчій грамоті говорив вже про «унгарську колегію». Пообіцяв захищати монахів, їх майно, володіння від будь-якого насильства, несправедливості і обмежень...

У грамоті він ніби передбачав скору смерть і розпорядився у випадку якщо не зможе сам здійснити переселення колегії, хай це зробить його дружина Анна Якушич або його діти.

До тих пір в Ужгороді дітей навчали – монахи-францискіанці, бо в релігійному середовищі лютерани ще мали більше привілеїв ніж католики.

На знак вдячності єзуїтам за те, що вони на вернули майже всю родину Іоана Другета «із лютеранського блуду до католицизму» він пообіцяв збудувати в Ужгороді монастир для єзуїтського колегіуму, каплицю, семикласну школу, бурсу та інші необхідні для неї споруди. Однак реалізувати обіцянку І. Другет почав аж в 1640 році, коли ідея церковної унії охопила вже й частину місцевого духовенства.

Варто підкреслити, що в 1640 році в Ужгороді проживало біля 1.2 тис.чоловік. Діяльність більшості із них була пов'язана із обслуговуванням Ужгородського замку. До цього часу місто розвивалося досить повільно, воно не мало статусу вільного міста і не користувалося королівськими привілеями. Зрозуміло, що відкриття в Ужгороді колегіуму, а пізніше створення резиденції єпископів стали могутнім поштовхом щодо культурного і соціально-економічного розвитку Ужгорода. Починаючи з часів Йоана І Другета Ужгород стає центром одного із комітатів, набуває статусу королівського і починає відігравати важливу роль в історії регіону та держави в цілому.

Закладина нової Ужгородської середньої школи відбулися в 1640 році на місці нинішнього будинку бібліотеки Ужгородського національного університету (тепер вулиця Капітульна, 9), який з 1778 по 1949 рік

Будинок в Ужгороді, в якому упродовж 1646-1785 рр. діяла Ужгородська гімназія

служив резиденцією греко-католицького єпископства, а 5 квітня 1949 року ухвалою Закарпатської обласної ради народних депутатів його переведено під бібліотеку УЖДУ. З 2010 року тут знову знаходиться резиденція греко-католицької церкви Закарпаття.

Роботи планувалося провести швидко, однак спочатку затримка вийшла через смерть майстра-будівельника, а згодом розпочалося повстання Георгія Ракоці I, війська взяли в облогу місто у 1644 році. Воєнні дії пошкодили незакінчені будівлі колегіуму, а єзуїти знову подалися до Гуменного. І тільки після підписання угоди 16 грудня того ж року в м.Лінц (сучасна Австрія) між Георгієм Ракоці I та австрійським імператором Леопольдом будівельні роботи було продовжено.

Розуміючи, що будівництво приміщення колегії необхідно прискорювати, Янош Другет додатково виділяє 400 угорських форинтів ректору патеру Дердю Добронокі і оплачує підсобних робітників, яких набирали з місцевого населення та навколишніх сіл.

Крім цього графська домінія безкоштовно надає камінь, вапно, дерево, цеглу, та інші необхідні будівельні матеріали. Безоплатно відбувалося перевезення матеріалів.

Йоан Другет, який доклав чимало зусиль для перенесення колегіуму до Ужгорода помер 17 грудня 1645 року, тому будівництво довелося завершити його вдові – Анні Якушич. Графиня А.Якушич не набула великого державного визнання, але її виняткова вірність чоловіку, сповідування християнських цінностей, щедра підтримка церкви і безмежна любов до дітей стали зразком для багатьох сучасників.

Вона з натхненням продовжувала справу чоловіка. Про материнські відношення графині Анни до учнів колегії ходили перекази-легенди. Любила їх як власних, готувала обіди та спільно з ними харчувалася, навіть власноруч подавала страви до столу.

Саме Анна Другет у 1646 році в Ужгородському замку разом зі своїм братом, римо-католицьким єпископом Георгієм Другетом та 63 священиками підписали Ужгородську унію, фактично створивши греко-католицьку церкву на Закарпатті, яка в подальшому відіграла велику роль в культурному та соціально-економічному розвитку краю.

Пошкоджені війною (1644 р.) корпуси колегіуму було швидко добудованої у 1646 році ігуменські єзуїти зі своїми вихованцями були переведені до Ужгорода у новозбудований навчальний заклад і в нових корпусах почали навчати все більше і більше хлопців.

До навчального процесу в гімназії були підготовлені такі приміщення: каплиця, бібліотека, кухня, підвали, їдальня, гардеробна, зимовий музей, кімната для хворих, аптека, 24 кімнати для монахів, 7 аудиторій і 1 парадний зал.

У перший рік роботи розголос про відкриття гімназії в Ужгороді рознісся далеко за межами краю. Бажаючих тут навчатися було багато, до деяких класів записувалося до сотні учнів, і, звичайно, прийняти всіх не було можливості.

Після переведення колегіуму з Гуменного в Ужгород, завершення будівництва та вирішення кадрових питань, навчальний заклад почав працювати за планом, що був складений для римської гімназії ще у 1591 році, та через деякий час був опублікований. Цей документ мав назву «Принципи і основи вчення ордена Ісуса», а пізніше – за системою «Жива вода» і був розрахований на п'ять класів.

Спочатку в навчальному закладі були тільки чотири класи. Учні І-ІІ класів навчав один учитель, а ІІІ-ІV класів – другий. Гімназія мала два класні приміщення і двох учителів, які навчали учнів усіх предметів, а також Закону Божому, латинській та грецькій мовам елементів риторики в ІV класі. Як уже сказано вище, навчання проводилося латинською мовою. Незадовго гімназія стала п'ятикласною- І- елементарний; ІІ- початкова граматики; ІІІ- середня граматики; ІV- клас вищої граматики; V- поетика; VI- риторика. Справа у тому, що керівництво закладів, виходячи із місцевих умов мало змогу об'єднувати два класи в один. Так було і в Ужгороді. У п'ятому класі продовжувалось поглиблене вивчення латинської і грецької мов, вивчалися твори Цезаря, Горація, Вергілія, Аристотеля та ін.

Навчальний процес здійснювався по чотири години щодня. На першому уроці до обіду проходило опитування домашнього завдання, при чому усне опитування проводив декуріон (старший групи, а в той час учитель виправляв письмові домашні завдання). На другому уроці відбувалося повторення і поглиблення пройденого матеріалу, а також читання творів латинською мовою. Після обіду вчитель пояснював матеріал з морфології або синтаксису, потім учні поглиблювали знання з нового матеріалу і, нарешті, вивчали грецьку мову. У суботу відбувалось повторення пройденого матеріалу і вивчення катехісису. Основною метою навчання в гімназії в цей період було вивчення латинської і грецької мов. Підготовка учнів велася з метою продовження навчання в академіях та університетах. Тому в гімназіях навчалися діти з виключно заможних сімей. Учителями були тільки єзуїти.

Навчальні плани, продовжували діяти і на території Австро-Угорщини аж до підписання імператрицею Марією Терезією широко відомого на той час закону «Положення про виховання» (1766 р.). За новим виданням цього «Положення...» (1806 р.), навчальних класів було 6, а після 1850 р., за системою Лео Туна, їх уже стало 8.

Гімназія.

Кількість учнів в Ужгородському колегіумі коливалося в межах від 150 до 200 юнаків. Дівчат до колегіуму не приймали.

Як вже зазначалося, гімназист міг кілька років освоювати премудрості шкільної науки в одному класі, або за рік пройти кілька класів. Залежало від здібностей учня. Зазвичай до першого класу бажаючих було завжди багато. Надалі ж Альма-матер підкорялася далеко не всім. Учні залишали навчання, а через деякий час знову поверталися за парти. Ці тенденції прослідковуються в поданій таблиці.

Таблиця 1.

Кількість учнів у гімназії (друга половина ХУІІІ стт).

Навчальний рік	Класи						Загальна кількість
	I	II	III	IV	V	VI	
1763	39	24	16	19	16	19	133
1764	61	17	13	15	16	12	134
1765	80	21	15	11	20	16	163
1766	85	36	14	14	9	19	177
1767	51	26	16	16	2	16	143
1768	53	17	20	23	17	15	145
1769	63	25	23	19	28	18	178
1770	64	18	21	12	26	26	167
1771	62	30	14	13	18	30	167
1772	48	17	19	10	18	25	137
1773	33	33	12	21	14	17	130

У діяльності навчального закладу в Ужгороді були і перерви, зумовлені міжконфесійними та політичними подіями, зокрема війнами «короля куруців» Емерика Текелі (1679-1684 рр., 1685 р.), повстанням Г. Ракоці I (1707-1711 рр.), а також пошкодженням навчального приміщення (1718 р.), через що колегіум знаходився в єпископській палаті.

Трагічним для гімназії та Ужгорода був 1684 рік, коли будівлю колегії підпалили, і, хоча наступного року війська короля Леопольда I відвоювали місто, вчителі повернулися сюди лише у 1694 році. Тоді ж гімназія продовжила роботу.

1708 року єзуїти знову покинули Ужгород, а в гімназії працював тільки один учитель Міхай Годоні, який по мірі можливості намагався навчати тих учнів, які залишилися. Пов'язані ці події з повстанням Ференца Ракоці (1703-1711 рр.). Він конфіскував майно ордену ієзуїтів і наказав вчителям залишити місто, що й було зроблено останніми 20 лютого. Більшість працівників колегії переїхали хто до Польщі, хто до Німеччини. За три наступні роки із веж будівлі на виготовлення гармат були зняті дзвони, а у приміщеннях колегії знаходилися казарми та зберігався вибуховий порох. Тільки через сім років після поразки військ Ракоці єзуїти почали повертатися до Ужгорода. 1718 року гімназія почала повноцінно працювати.

З цього часу навчально-виховний процес у місті над Ужем безперешкодно тривав до 1773 р., коли 28 жовтня на вимогу керівників європейських католицьких держав, папа Климентій XIV розпустив могутній орден єзуїтів.

Гуманістична освіта, яку надавали єзуїтські школи базувалася на високих етичних ідеалах добра та доброзичливості. Головною дисципліною в школах виступала риторика, яка готувала учнів до активної громадянської позиції у суспільстві. Пізнавальна й виховна цінність літературного тексту, основана на культурі слова праць Цицерона, Вергілія, Горація, Овідія та інших мислителів мала виховати громадянина, здатного відповідати на виклики приватного та громадського життя. Гаслом єзуїтської педагогіки було: «Вчена і красномовна побожність». Виданий друком у 1599 році статут єзуїтських навчальних закладів «Ratio...», був остаточно розроблений 1594 року п'ятим генералом ордену товариства Клаудіусом Аквавівною. Цим кодексом передбачалися єдині методи, єдині вправи та графік, за яким проходив навчальний процес у всіх закладах ордену. Комплекти підручників у всіх колегіумах були однотипними.

Ужгородську гімназію в усі часи очолював ректор, який наглядав за навчальним процесом, контролював фінанси та майно закладу. Як правило, ректор обирався на 2-3 роки. Він дбав, щоб рівень моральності учнів та персоналу відповідав християнським ідеалам.

Духовним лідером школи був префект, який слухав лекції вчителів раз на 2 тижні, відвідуючи їхні заняття, контролював успішність учнів та організовував навчально-виховний процес, забезпечуючи учнів підручниками та іншими засобами. Префект приймав до колегіуму нових учнів, розподіляв їх по класах, проводив вступні бесіди.

Вчителі в колегіумах працювали не довше 2-3 років, постійно переїжджаючи з місця на місце, що негативно впливало на навчання. Вони повинні були не тільки подавати знання з того чи іншого предмету, але й виховувати молодь. Для цього організовувалися різноманітні ігри, екскурсії, свята.

Гроші за навчання вчителям не виплачували, платню мали лишень за виконання церковної служби по 30 форінтів. Вчителі отримували інколи премії-доплату на свята по 2 форінти. Близькі за змістом предмети як от граматики і синтаксис, поетика і риторика викладав один учитель.

Головним стимулом навчання в гімназії виступав принцип змагальності, коли під час диспутів клас розбивався на групи, наприклад «римлян» і «карфагенян», які визначали між собою істину у дискусіях. У класному приміщенні учнів регулярно пересажували відповідно до рівня успішності. Обов'язковою була практика взаємоконтролю, коли тих, хто вказував на помилки товаришів, всіляко заохочували. Разом з тим єзуїти шанобливо ставилися до своїх учнів, незалежно від національності чи соціального статусу. Особливо піклувалися про дітей із бідних родин, яким керівники гімназії, вчителі, товариші допомагали у вирішенні щоденних потреб. Мірилом успішності була моральність, взірцева поведінка, старанність у навчанні.

Єзуїти проводили не тільки освітянську, але й активну місіонерську роботу, наvertsали до католицизму протестантів і уніатів, привласнювали великі маєтки місцевої знаті. З часом влада у єзуїтів зросла настільки, що в ці процеси змушена була втрутитися найвища влада у державі, у тому числі й сама австрійська імператриця Марія Терезія. За два роки до заборони ордену, вона переконала папу римського Климента XIV в необхідності заснувати для місцевих греко-католиків окрему, незалежну від римо-католицького Єгера, уніатську єпархію. Папа створив її своєю буллою від 19 вересня 1771 року. Цим рішенням статус Мукачівського греко-католицького вікаріату було піднесено до статусу єпископату, який підкорявся тільки юрисдикції естергомського примаса. І саме Мукачівському греко-католицькому єпископату, який тоді очолював Андрій Бачинський, що був великим патріотом русинського краю, першого березня 1775 року імператриця Марія Терезія подарувала частину маєтків ордену.

Єзуїти володіли значними маєтками та земельними наділами в багатьох селах та містах краю, мали три виноградники та будинок у Токаї, де отці влітку відпочивали, куплений у 1750 році від уряду міста за 950 форінтів, зерновий склад в Ужгороді тощо.

Комісія від жупанату, церкви, та королівської казни у визначений день ознайомила ректора Ужгородської гімназії Ігнаца Келечені із папською буллою та королівським указом та перебрала майно закладу, у власність королівської казни.

Більшість єзуїтів, отримавши по 100 форінтів на одяг та трьохмісячну плату по 16 форінтів уже назавжди покинули Ужгород.

Початок нового навчального року, промені надії в очах учнів, які чекали початку занять, зупинили чотирьох вчителів Яноша Балоба, Якоба Пухнера, Яноша Шімона, Іштвана Молнара та двох монахів, які погодилися залишитися працювати, попередньо отримавши згоду від королівської канцелярії. Перебували вони у місті до 1777 року, коли на території сучасного Закарпаття діяльність ордена єзуїтів була остаточно припинена.

За майно колегіуму розгорілися неабиякі змагання. Міська жупа, орден Св. Павла інші установи хотіли відремонтувати приміщення і продовжувати навчати дітей. Але Марія Терезія кошти, виручені за маєтки ордену, передала в розпорядження місцевого католицького студійного фонду. Новоствореному єпископату було також віддано всі будови Ужгородського колегіуму разом із костелом при ньому.

Для прийому королівського дару 31 липня 1775 р. прибув до міста тодішній мукачівський єпископ Андрій Бачинський і з ним декілька каноніків.

Наступного дня о 10 годині ранку комісія зібралася у кімнаті ректора. Жупанатський чиновник зачитав текст королівського наказу, згідно якого колегія, церква і замок, разом з бібліотекою переходять у власність мукачівської єпархії. Стосовно бібліотеки зазначалося, що нею у майбутньому можуть користуватися вчителі гімназії. Колегію і церкву передали до одіду, а замок – після.

Стосовно приміщень гімназії, які знаходилися на першому поверсі будинку колегії на вулиці Вовняній або Текелі було вирішено залишити їх у користуванні гімназії до тих пір поки не буде зведено новий будинок для школи.

Відійшов до греко-католицької єпархії і Ужгородський замок, де А. Бачинським було засновано духовну семінарію.

В північному крилі будинку з 1776 року почала вже працювати Ужгородська гімназія, яку було підпорядковано угорському католицькому єпископові в м. Егері, а безпосереднє керівництво нею – ужгородському римо-католицькому священникові Адамові Оросу.

Ректори Ужгородської гімназії за єзуїтів

П.Жігмонд Каттаі – 1644-? рр.

П.Дердь Ясберень – 1647-1651 рр.

П.Янош Ліппаї – 1651-1654 рр.

П.Міклош Сечень – 1654-1662 рр.

П.Янош Клобушінські – 1662-1664 рр.

П.Андраш Борнемікса – 1664-1666 рр.

П.Іштван Поміньовські – 1666-1671 рр.

П.Янош Ордоді – 1671-1675 рр.

П.Дердь Тьюкоді – 1675-1679 рр.

П.Іштван Бедіч - ?-1689 рр.

П.Тамаш Шіграї - ?

Пп.Алайош Хоро - ?

П.Ішван Касонь - ?

П.Янош Теленді – 1700- ?
П.Пал Якуш – 1703-1705 рр.
П.Гашпар Недецькі – 1705-?
П.Габор Горват – 1712-1713 рр.
П.Ференц Папш – 1713-1714 рр.
П.Ференц Секей – 1714-1715 рр.
П.Ференц Рудолф – 1715-1717 рр.
П.Ференц Кішш – 1717-1725 рр.
П.Янош Першіч – 1725-1726 рр.
П.Шамуель Тімон – 1726-1728 рр.
ТП.амаш Амблер – 1728-1730 рр.
П.Ференц Кішш – 1730-1732 рр.
П.Дердь Гуняді – 1732-1735 рр.
П.Янош Фодор – 1735-1738 рр.
П.Янош Гамар – 1738-1739 рр.
П.Ференц Сабо – 1739-1742 рр.
П.Янош Фелдеші – 1742-1746 рр.
П.Пал Хічолд – 1746-1749 рр.
П.Фердінанд Літпсі – 1749-1752 рр.
П.Йожеф Рег – 1752-1756 рр.
П.Дердь Біро – 1756-1759 рр.
П.Шамуель Шіслар – 1759-1763 рр.
П.Янош Бузаш – 1763-1766 рр.
П.Ігнац Келеченї – 1766-1769 рр.
П.Ференц Вал – 1769-1772 рр.
П.Ігнац Келеченї – 1772-1773 рр.

Префекти Ужгородської гімназії за єзуїтів

П.Янш Таксонї – 1723-1725 рр.
П.Міхай Горват – 1726
П.Шандор Тімон – 1727
П.Ференц Рубікк – 1728-1729
П.Ференц Кішш – 1730-1731
П.Дердь Гуняді – 1731-1735
П.антал Чатарі – 1736
П.Янош Фодор – 1737-1738
П.Ференц Сабо – 1740-1741
П.Ференц Фердінко – 1742-1743
П.Янош Позмановіч – 1744
П.Дердь Фердінко – 1745-1748
П.Пал Гічолд – 1747-1749
П.Ференц Буффлер – 1750
П.Фердинанд Літкеї – 1751-1752
П.Йожеф Рекк – 1753-1757

П.Дердь Біро – 1758-1759
П.Шамуел Шіслер – 1760
П.Янош Гесті – 1761
П.Ференц Сомоланї – 1762-1764
П.Янош Салезі – 1765
П.Ференц Ковач – 1767
П.Антал Бойте – 1768
П.Йожеф Чобанці – 1769
П.Антал Дугович – 1770-1771
П.Іштван Молнар – 1772-1773

Вчителі Ужгородської гімназії за єзуїтів

Магістр (далі М.)

М.Дердь Абрахамффі – 1700
М.Жігмонт Оноді – 1700
М.Міхаль Балінтарі – 1700
П.Ферену Уйорамуші – 1701
М.Бернард Етеші – 1701
Міхаль Балітарі – 1701
П.Деметер Корнад – 1702
М.Гашпар Гуттіг – 1702
Ферену Рудолф – 1702
П.Угнау Солчіч – 1703-1704
М.Янош Палудяї –
М.Ферену Зіндер –
П.Йожеф Берень – 1705-1708
М.Габор Горват –
Імре Бакаї –
П.Пал Колошварі – 1718-1719
Пал Дуговіч – 1720
Даніел Добравіус – 1721
М.Янош Феєр –
П.Янош Тауер – 1722
М.Габор Земхенї – 1722
П.Пал Мішені – 1723
М.Андрош Меограді – 1723
Янош Мошшонї – 1724
Петер Янко – 1724
Йожеф Гауссегер – 1725
Пал Фузік –
Антал Чатарі – 1726
Йожеф Балог –
Андраш Матушек – 1727
Янош Феундіч –

Дердь Фердінко –
Янош Беке – 1728
М.Міхаль Ротман – 1728
Міклош Подхорскі –
Міхоль Ротмунд – 1729
П.Адам Комаромі –
М.Адам Алмаші –
П.Ферену Комочаі – 1730
М.Дердь Фердінко –
Йожеф Немаі –
Андраш Йонаш – 1731
Йожеф Немаі – 1731
Дердь Лісковські – 1732
Пал Берталанфі – 1732
Янош Блашкаі – 1732
Міклош Дешко – 1733
П. Йожеф Корман – 1733
М. Янош Немті – 1733
Імре Палловіч – 1734
Йожеф Шрленьї –
Андраш Сабо –
Пал Фузік – 1735
Іштван Бартовіч –
М. Мартон Лочеї – 1735
П. Якаб Новак – 1736
М. Янош Блашаі –
Лерінц Море – 1736
Мартон Хедрі – 1737
П. Ласло Надьоші –
М. Йожеф Матяш –
М. Мартон Лочеї – 1738
П. Ференц Тамашковіч –
П. Ласло Репсельї – 1739
Ференц Тамашковіч –
М. Йожеф Фекете – 1739
Дердь Сентеш – 1740
Андраш Сабо –
Ференц Корлат – 1741
Мартон Келемен –
Петер Акаї –
Петер Акаї – 1742
П. Рафаел Аллмаші – 1742
М. Шандор Шарошнеї – 1742
М. Імре Вайковіч – 1743

Шандор Шарошнеі – 1743
Ференц Абел –
П. Дердь Олшавскі – 1744
М. Ласло Добра –
Йожеф Граффі –
Андраш Енгел – 1745
Габор Сабо –
Ференц Рач – 1745
П. Пал Каітлік – 1746
М. Гадор Сабо – 1746
П. Йожеф Крібо – 1747
М. Дердь Лебел –
М. Дердь Лебел – 1748
М. Пал Мако –
М. Янош Гроссінгер –
М. Антал Богач – 1749
М. Міхаль Райхард –
М. Дердь Ботгар –
М. Міхаль Райхард – 1750
М. Антал Барчі –
М. Янош Прілекі –
М. Йожеф Тішлер – 1751
М. Антал Байчі –
М. Міхаль Прічел –
М. Антал Байчі – 1752
М. Мартон Шімончіч –
М. Янош Грошшінгер – 1752
П. Йожеф Барошш – 1756
М. Антал Чіма –
М. Іштван Молнар –
П. Янош Тішлер – 1754
М. Янош Шімор – 1754
М. Янош Нодь – 1754
П. Антал Зонлейтер – 1755
М. Янош Севлюші – 1755
П. Мозеш Лештіан – 1756
М. Янош Горват – 1756
М. Ференц Партнер – 1756
М. Мартон Цервуш – 1757
М. Ференц Партнер – 1757
М. Імре Сердагелі – 1757
М. Дердь Барч – 1758
П. Янош Ладініг – 1759
М. Імре Сердагелі – 1759

М.Янош Мартінідес – 1759
М.Йожеф Штоппл – 1760
П.Дердь Потат – 1760
М.Лерінц Гаснер – 1760
П.ференц Осбергер – 1761
М.Міхаль Муніх – 1761
М.Дердь Крутек – 1761
П.ференц Озелбергер – 1762
М.Андраш Краупмер – 1762
М.Йожеф Барошш – 1762
П.Ференц Бурхордт – 1763
М.Даніел Дорнер – 1763
М.Ігнац Бараняї – 1763
П.Кастан Ебергардт – 1764
М. Іштван Спашш – 1764
М.Янош Шкерта – 1764
П.Йожеф Анкебранд – 1765
П. Ференц Майберг – 1765
М.Йожеф Фуксхоффер – 1765
П.Йожеф Ерош – 1766
П.Ференц Майберг – 1766
М.Ласло Горват – 1766
П. Дердь Геренчер – 1767
П.Дердь Геро – 1767
П.Андраш Горват – 1767
П.Антал Кратучек – 1768
П.антал Неандер – 1768
П.Антал Чіма – 1768
П.Міхай Бернат – 1768
П.Йожеф Горват – 1769
М.Йожеф Біро – 1769
М.Габор Лекс – 1769
М.Фаркаш Тотт – 1770
М.Янош Ліптаї – 1770
М.Кароль Хіттенпахер – 1770
М.Фаркаш Тотт – 1771
М. Кароль Хіттенпахер – 1771
М.Пал Муртіч – 1771
П.Антал Літшек – 1772
П.Елек Галамбош – 1772
М.Янош Ганціні – 1772
П.Янош Балог – 1773
П.Якаб Пухнер – 1773
М.Дердь Фаркаш – 1773

* у списку за окремі роки першим є вчитель класу риторики і поетики, другим – синтаксису і граматики, третій – вчитель принципістів і пар вістів. У тому випадку якщо у списку відсутній один із трьох вчителів, то там посаду заповнювали світські вчителі, зазвичай у нижчих класах.

3.3. Королівська гімназія в Ужгороді

Таким чином, після того, як єзуїти покинули Ужгород, гімназія стала світською середньою школою, але утримував її той же студійний фонд. Навчальний заклад почав працювати в північному крилі будинку і на деякий час його було підпорядковано угорському єпископові в м. Егері Каролу Естергазі, який у 1773 році призначив директором гімназії ужгородського римокатолицького священника Адама Ороса. Він провів інвентаризацію майна, у бібліотеці виявлено 1858 томів книг, які поділено на 19 груп. Окремо були подані книги з історії ордену єзуїтів, анатомії та 40 єретичних томів.

І того ж року 29 грудня у доповіді Раді намісництва зазначав, що у каталозі, складеному учителем риторики Яношом Балогом у трьох примірниках із позначенням заголовків, містилося 2043 книги. Другого серпня 1775 року в урочистій обстановці єпископ Андрій Бачинський прийняв вказані книги. Члени комісії також засвідчили факт передачі єпископу фондів бібліотеки і відзначили, що вчителі і надалі мають право користуватися книгами. Більше того вони мали намір зробити бібліотеку публічною та звернулися до Ради намісництва просити імператорського дозволу на перетворення бібліотеки у публічну: «Молодь Унгвара віддалена від місць де могли б продовжувати навчання, в Ужанській жупі є багато шляхетних осіб, які проявляють інтерес до наук, це служить для загального блага та службі Його Величності... просять, щоб єпископська бібліотека у визначені години була доступна усім бажаючим читати і навчатися...». І у жовтні освітня канцелярія дає розпорядження допускати до бібліотечних фондів вчителів, священників, а також тих учнів, яким довіряв єпископ. Все це відбувалося до 1776 року, коли освітні реформи імператриці Марії-Терезії поширилися на Угорське королівство.

На початку XVIII ст. Австрійська імперія Габсбургів, куди входила і сьогоднішня територія Закарпаття, являла собою величезне територіальне об'єднання, населення якого складалося із етнічно й культурно різних народів. Марія Терезія, яка прийшла до влади після смерті свого батька імператора Карла VI обережно розпочала реформи в державі. Громадяни країни були визнані рівними перед законом. Представники усіх церков були зрівняні у правах і отримали однаковий доступ до господарювання, державної служби, навчання в освітніх закладах. Під впливом ідей просвітництва імператриця Марія Терезія та її син Йосиф II великого значення надавали реформам у галузі освіти, вбачаючи в цьому саме той об'єднуючий фактор, який здатен надати нові імпульси державотворення. Проводячи політику освіченого абсолютизму, шкільна справа була взята під державний контроль. Держава не лише

проводила навчання вірнопідданих, - за допомогою освіти на всіх рівнях мало здійснюватися суспільне виховання підрастаючого покоління.

Для підготовки змін у освітній галузі при дворі була створена освітня комісія, яку очолив відомий педагог-новатор Ян Ігнаціо Фельбігер. Комісією був підготовлений і 6 грудня 1774 року імператрицею підписаний "Загальний шкільний порядок для нормальних, головних і тривіальних шкіл в усіх імперських спадкових землях". Цим було створено основу для єдиної державної початкової шкільної освіти.

А через три роки 22 серпня 1777 року Марія-Терезія підписала закон *Ratio educationis publicae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* «Система виховання і всього шкільництва в Угорському королівстві та приєднаних до нього провінцій», що був підготовлений спеціально для угорських земель тих часів і складався із трьох розділів. У вступі зокрема йшла мова про те, що зміни на краще в організації шкільництва відбудуться за умов достатньої мотивації вчителів, якщо держава буде виділяти для освіти необхідні кошти. За цим законом освіта формально передавалася у відання держави, а нагляд за роботою шкіл було доручено католицькій церкві. Церква призначала навіть окружних інспекторів. Якщо в єзуїтських школах попереднього періоду головним предметом викладання була латинська мова (грецька мова та всесвітня історія залишалася на другому плані), то новий закон доповнював навчальні плани такими предметами, як моральне виховання, домогосподарство та бухгалтерія. Програми з цих дисциплін мали прагматичне спрямування.

Згідно указу школи були поділені на сільські (народні), які знаходилися в одному приміщенні, навчання проводилося з осені до весни; селищні (початкові) мали два приміщення, а два вчителі вчили дітей письму, читанню, арифметиці; міські школи надавали знання з латині, релігії, фізики, геометрії. У міській школі вчили складати звернення, різним практичним речам необхідним для домашнього господарства. Кращі випусники такого закладу поступали до гімназій або йшли працювати вчителями сільських шкіл.

Норми *Ratio educationis* введені в дію з 1777-78 навчального року, але необхідних підручників та кваліфікованих учителів не вистачало.

У результаті реформ Марії-Терезії колегіум в Ужгороді 1776 року офіційно реорганізовано в гімназію, а у 1778 році згідно § 33 «*Ratio educationis*», навчальний заклад названо Королівською головною архігімназією в Унгварі, тобто головною гімназією в Ужгороді. Установа отримала свою печатку з написом «*Sigillum archigymnasii regii Ungvariensis 1778*».

Гімназійне навчання в Ужгородській гімназії у той час згідно норм "Системи виховання..." складалося з 5 класів- перші три були мовознавчі, їх ще звали "граматичні", вищі два були клас гуманітарними.

Ось предмети, які вивчалися в закладі, згідно *Ratio educationis*

1 клас – основи релігії, Біблія, латинська мова, читання класиків (Юсичій), каліграфія і правопис, географія спадкових провінцій, зоологія, арифметика.

2 клас – усі які у 1 класі , замість зоології ботаніка, замість біблій – вітчизняна історія.

3 клас – ті ж самі, але з латині читання Лівія, замість ботаніки мінерали, історія і географія Угорщини.

4 клас або 1 гуманітарний клас – основи релігії, латинь, географія континентів, історія спадкових провінцій, римська античність, арифметика, фізика, мінералогія, вправи з латині.

5 й або 2 гуманіт. клас – ті ж предмети. Повторювали зоологію і ботаніку, докладніше вивчали Цицерона, Горація, Вергілія, вправи з перекладу і складання творів.

Особливими предметами вибрані директором окремими уроками проводили – грецьку мову, поетику, геометрію. Науку про природу, право, вітчизняну конституцію. Вивчення цих предметів не було особливо популярним і тому вчителі за їх проведення не отримували зарплату. Від 1781 р. ці предмети не викладалися. З 1787 р. грецьку, геометрію і основи права знову ввели до навчального плану.

Отже у нижчих класах гімназії обов'язковими предметами були релігія та мораль, каліграфія з правописом, латинська мова зі стилістикою та природознавство. Корисними предметами кваліфікувалися загальна історія з історією Угорщини, а також математична географія на глобусі. Другорядними предметами вважалися грецька мова, геометрія, природне право і вітчизняне законодавство. Для вищої гімназії обов'язковими предметами були релігія та мораль, каліграфія з орфографією, математика з механікою та бухгалтерією, латинська мова і література, логіка зі стилістикою, фізика і природознавство.

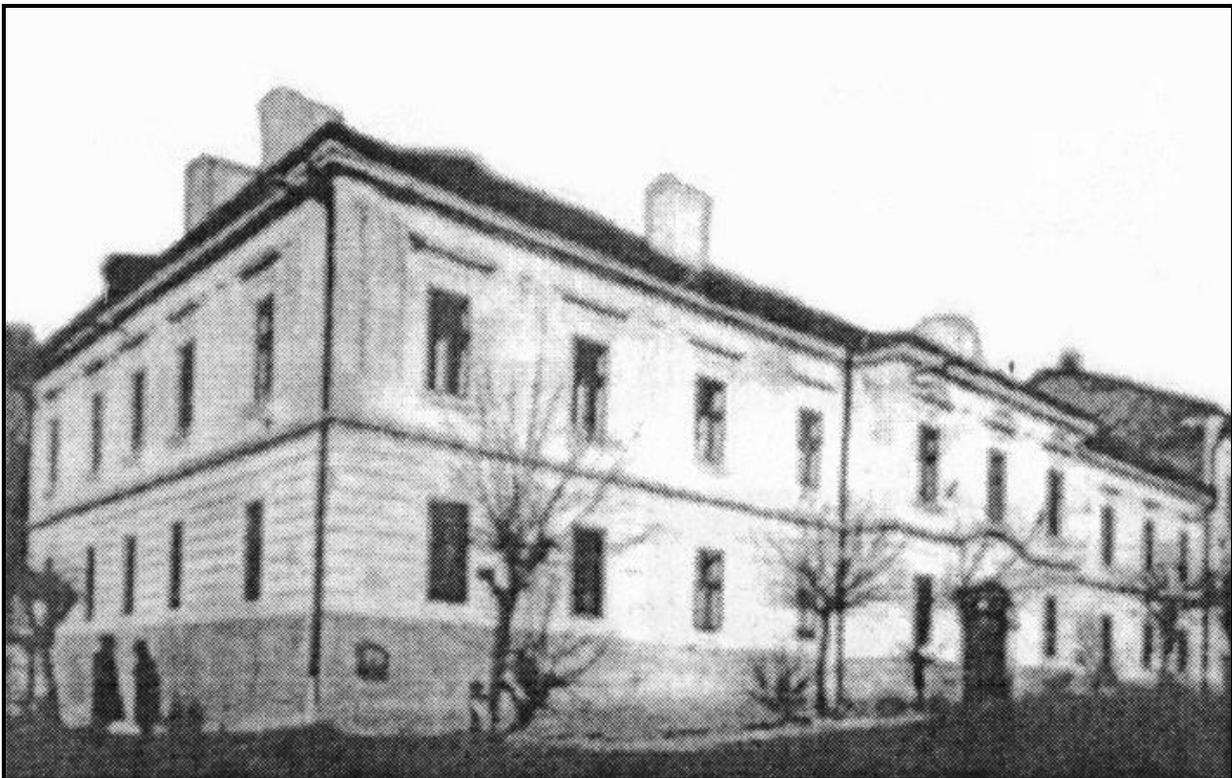
Основними в старших класах були історія Угорщини, габсбурзьких володінь та німецьких імператорів, історія церкви, загальна географія Європи, природне право і вітчизняне законодавство, а другорядними – грецька мова, фізичні досліди, читання газет під керівництвом директора, вправи з поетичного та лекційного стилів німецької й угорської мов. Хоч уроки фізичної культури до тодішніх навчальних планів не вносилися, однак фізичне виховання здійснювалося, зокрема проводились так звані приємні ігри для учнівської молоді.

Навчання в гімназії проходило по п'ять годин щодня, окрім четверга та неділі. Четвер був вихідним днем, а в неділю проходили заняття з релігії. Великі канікули починалися 21 вересня, а закінчувалися 1 листопада. Тільки в 1786 році вони стали літніми. Їх було перенесено на липень-серпень.

Класна система навчання, за якою один і той же вчитель вів усі предмети в тому ж класі, ще зберігалася. Зберігалось і право викладача фізично карати учня. Однак екзамени проходили в урочистій обстановці.

У нижчій гімназії протягом перших трьох років учні продовжували розпочату в початковій школі освіту. Звичайно, за обсягом матеріалів подавали більше, але предмети були ті ж, а випускники, які не бажали вчитися у старших класах, йшли працювати вчителями в сільські школи.

Хоч гімназія і стала зватися королівською, будівля навчального закладу, яку отримав єпископ Андрій Бачинський від імператриці, була у жахливому стані. Одне крило знищила пожежа 1774 року, і дощова вода затікала в класні кімнати, псуючи парти, вікна, печі. Наджупан, розуміючи, що побудувати нові корпуси коштуватиме дешевше, ніж ремонт старої будівлі, з вересня 1775 року просить раду намісництва виділити кошти на будівництво нового приміщення гімназії. На запрошення єпископа до Ужгорода приїжджає у 1777 році директор шкільного округу граф Антон Кароль, а через рік один з керівників державної скарбниці граф Пал Фештечич, які обирають ділянку на розі вулиць Вовняної та Теккелі (сьогодні Волошина та Капітульної) для будівництва нового будинку для гімназії, і викупають її на кошти освітнього фонду. Правда роботи весь час перекладалися, бо в казні не вистачало грошей. І тільки через три роки рада намісництва виділила необхідні 78 тис. форінтів. Деякий час пішов на архітектурний дизайн, його затвердження.

Нарешті в червні 1783 року майстер, якого виписали з Пожоня (Братислава), почав реконструкцію казенного будинку, який в народі звався Казармами і був збудований у 1668 році на місці старої військової казарми. Згідно плану стару будівлю знесли, залишивши фундамент та кілька міцних стін. Роботи велися швидко і в листопаді 1784 року були завершені. У двоповерховій будівлі (тепер триповерховий будинок комерційного технікуму) першого навчального року розмістилися тільки граматисти, а 4 та 5 класи залишилися у будинку Другетів. А вже у 1785-1786 навчальному році, коли було завезено достатньо парт, дошок, іншого обладнання, гімназисти

святкували новосілля. Старе приміщення, в яке колись із Гуменного переселилися учні колегіуму, у 1785 році було знесено.

Авторитет Ужгородської гімназії швидко зростає, про що свідчить значне число студентів – вихідців зі Східної Словаччини, Північної Угорщини та Галичини, які навчалися тут щороку.

Життя навчального закладу у цей час тісно пов'язане із діяльністю єпископа Андрія Бачинського та відкриттям нових шкіл, семінарій у краї. Слід зазначити, що вже попередники А. Бачинського – єпископи (XVII – XVIII ст.) Йосиф де Камеліс, М. Ольшавський, І. Брадач намагалися організувати шкільну справу в дусі вимог часу. Так, у 1655 році при Мукачівському монастирі відкрито школу для підготовки священників і півчих. У 1690 році уніатський єпископ Мукачівської єпархії Йосип де Камеліс відкрив приходські школи, написав і видав для закарпатських українців у 1699 році в Трнаві «Букварь языка Славянська» і «Катехізис для науки Угроським людем», які були призначені для молоді. Ознайомившись зі станом освіти в єпархії, він підкреслював: «Багато церков без книг, села без шкіл, священники і учителі неосвічені, а про простий народ навіть говорити не можна».

Розквіту русинських шкіл у Закарпатті у XVII-XVIII ст. сприяло проникнення передових освітніх ідей не лише з України, зокрема з Галичини, але й з Чехії та Словаччини. Перебуваючи в північноугорському містечку Шарошпоток, що неподалік від Закарпаття і Східної Словаччини, визначний вчений, основоположник нової педагогіки Я. Коменський мав можливість ознайомитися зі станом освіти різних народностей Угорщини. У 1654 році в роботі «Щастя народу» він писав, що по всій Угорщині дуже мало шкіл з рідною мовою навчання. В Угорщині проживають, окрім угорців, також словаки, русини, румуни, які теж не мають шкіл з рідною мовою навчання. Я. Коменський критикував правителів Австрії та Угорщини за байдуже ставлення до освіти, за насильну латинізацію шкіл і відстоював необхідність розвитку школи рідною мовою для всіх народів. Окремі дослідники висловили думку, що з чеським педагогом у 1654 році зустрічався закарпатський полеміст, борець проти латинізації та покатоличення русинів М. Андрелла, який обговорив з ним освітні та шкільні справи в Закарпатті. Мова йшла і про те, що прихильники Риму силоміць втягують підкарпатський народ до католицизму. Щоправда, достовірно підтверджених даних про таку зустріч немає.

Уже через десять років у Мукачівському монастирі, де греко-католицька церква мала досить сильні позиції, була відкрита за сьогodнішніми мірками вищого типу школа для підготовки священників і півчих для уніатських приходів. У школі Мукачівського монастиря в 1671 році навчалося 22 учнів, з яких 14 – богослови і вісім – дяки. В середині XVIII ст. у цій школі вже навчалося близько 100 учнів.

Призначений королем Леопольдом I єпископ Мукачівської єпархії Йосиф де Камеліс (з 5 листопада 1689 р. на посаді апостольського вікарія, а з 10 квітня 1690 року – єпископ) одержав не лише право духовного душпастирства, але й вільного «поширення освіченості й культури». З його ініціативи відкривалися

нові як духовні, так і парафіяльні школи, а в 1699 році він власним коштом видав у Трnavі народною мовою «Буквар» для парафіяльних шкіл. Пізніше єпископ Йосип де Камеліс переклав «Катехізіс» з латинської на народну мову русинів, дуже близьку до української, яка формувалася на Наддніпрянщині і в Галичині. Та й вчителями у школах Закарпаття часто працювали вихідці з Галичини, де унія була поширена значно раніше. Все це сприяло розвитку народної освіти в краї в ті далекі часи.

Наступну згадку про існування шкіл в Закарпатті знаходимо в Грамоті трансільванського князя Гаврила Бетлена (1627 р.), виданій з приводу призначення Мукачівського єпископа І. Григоровича, в якій, зокрема, йдеться: «Школи и семинарии посещать, школьных настоятелей выслуховувати и о их ученості, животе и правах – школы и гимназии поставляти и в них учителей и профессоров, которы бы славянський, румынский, як и грецький, латинский, эврейский и инаки языки учили».

У створеному в 1634 році Трнавському університеті (Словаччина) для русинів відвели кілька місць. Пізніше в Егерській єзуїтській семінарії (Угорщина) з 1754 року для закарпатців було встановлено шість стипендій, а в головній духовній семінарії у Відні – 12 стипендій. Сини із заможних сімей здобували освіту у Відні, Братиславі, Трnavі, Егері, і лише окремі – в Києві.

У 1774 році у Відні було створено вищий духовний навчальний заклад (“Regium Generale Seminarium Graeco-Catholicum Viennaense ad Sancta Barbaram”) «Барбареум» (королівська головна греко-католицька семінарія при церкві св. Варвари), у якому для закарпатських русинів виділялося уже двадцять місць, в тім числі для Мукачівської єпархії – одинадцять. Основними предметами у вищій богословській школі були латинь, моралістика, теологія, читання, письмо, арифметика. Слід відмітити, що як в Єгерській семінарії, так і у Віденському «Барбареумі» панувала творча атмосфера – студенти відвідували театри, брали участь в роботі різних творчих студій, світських заходах. Все це сприяло

всєбічному розвитку молоді, яка тут навчалася. Деякі закарпатці здобували освіту і в навчальних закладах України – Києво-Могилянській академії, колегіумах Переяслава, Чернігова.

Цісар Йосиф II декретом від 9 березня 1787 р. відкриває при Львівському університеті “*Studium Ruthenum*” (“Руський інститут”), де богословські та філософські науки викладалися церковно-слов’янською мовою “в матірнім язиці”. У другій половині XVIII століття в Закарпатті з’явився перший середній спеціальний навчальний заклад – семінарія для підготовки дяко-учительських кадрів. Початок їй поклав єпископ Мануїл Ольшавський, який на власні кошти у 1744 році збудував на «парохіяльному фундоші» «монастирську» Мукачівську богословську школу, створивши елементарну школу для дяко-учителів.

Школа проіснувала до 1778 року, коли єпископ Андрій Бачинський, який був не лише главою греко-католицької церкви протягом 36 років (1772-1809 рр.), але й визнаним громадським та освітнім діячем краю, діяльність якого припала на період освіченого абсолютизму Марії Терезії та її сина Йосифа II, перевів її до Ужгорода і перетворив у духовну семінарію.

Ягерський єпископ дав згоду на відкриття школи «для русинів», але коштів для її розбудови не виділив. З ініціативи М.Ольшавського кошти збирали серед населення. Сам єпископ також виділив чимало коштів для створення і функціонування школи. В умовах навчання в школі зазначалося, що всі учні повинні володіти народною русинською мовою, на якій велося навчання. Термін обов’язкового навчання встановлювався три роки. Однак учень міг навчатися і п’ять років, «доки не пізнав наук». Основними предметами в школах були латинь, моралістика, теологія, читання, письмо, арифметика. У школі могли навчатися не лише заможні, вільні громадяни, але й русини-кріпаки з умовою, що вони після закінчення повернуться до своїх хазяїв. Останні часто відпускали на волю таких учителів.

Школа проіснувала до 1778 року, коли єпископ Андрій Бачинський перевів її до Ужгорода і перетворив у духовну семінарію. Через деякий час з його ініціативи на її місці була створена учительська греко-католицька семінарія, яка готувала півце-вчителів не тільки для шкіл Закарпаття, але й для всієї Північно-Східної Угорщини.

Створення і початок розвитку семінарії, зі стін якої виходили не лише священики, але й чимало вчених, громадських діячів, котрі вели велику просвітницьку роботу серед населення краю допомагало випускникам Ужгородської гімназії продовжувати навчання вдома.

У 1794 році в Ужгороді була створена учительська греко-католицька семінарія, яка готувала півце-вчителів не тільки для шкіл Закарпаття, але й для всієї Північно-Східної Угорщини.

Створення і розвиток семінарій, тісно пов’язані з іменем єпископа Андрія Федоровича Бачинського (1732-1809 рр.), який був не лише главою греко-католицької церкви протягом 36 років (1772-1809 рр.), але й визнаним

громадським та освітнім діячем краю. Він багато зробив для поліпшення справ у народній освіті, підготовці вчителів, особисто навчав здібну молодь, організовував допомогу сиротам і здібним учням – вихідцям із селян і ремісників. Важливі думки про місце і роль освіти в житті народу містилися в його листах-посланнях до настоятелів церков і керівників церковних шкіл. А.Бачинський – один із перших серед вищого духовництва Закарпаття, хто обґрунтував необхідність загального навчання підростаючого покоління. Він був ініціатором запровадження обов'язкового навчання дітей віком від 6 до 14 років. Вважав за необхідне вести облік дітей, які навчаються, і карати тих батьків, які без поважних причин не пускають дітей до школи. За А.Бачинським, «...дітей потрібно навчати не лише грамоті, але й «добрих нравів».

У своїх листах-посланнях єпископ закликав священників вивести народ з темряви, дати йому елементарну освіту через організацію при церквах шкіл, в яких би «діти не токмо письма, і добрих нравов от учителя училися». Або: «...Яко же в парохії, тако і в філіалах своїх всі діти, хлопці і дівчата от шість до чотирнадцять роков на науку християнськую способных, імена и призьвиська да іспишет и по селу каждой недели... через зиму же в домі... любовно і з всякою кротостію діти ви научати... котрих родителей чада до науки хибити будут, такових оскаржити потребно будет».

Вчений і духовний діяч надавав великого значення вивченню рідної мови, історії свого краю. Він засуджував тих священників, наставників молоді, які цуралися материнської мови, нехтували минулим свого народу. Завдяки діяльності А.Бачинського народна школа й освіта в Закарпатті зробили значний крок уперед.

Заслуга А.Бачинського і в тім, що він наполягав на запровадженні рідної мови не лише в школі, але й у діяльності усіх єпархіальних церков, які обдаровував старослов'янськими книгами і побуджував духовенство «прилежно читати их... ци шоби научилося свого материнського руського язика». З боєм проголосив, що «руски отроці ани читати, ани писати не знають матерним своїм язиком руським», і сміливо став на захист «рушизни» – рідної «русської» мови, бо вважав, що без «отеческія природния науки рускія... невозможно есть в священстві народові своєму служити».

У любові до рідної народної мови служив прикладом і свої послання писав церковнослов'янською мовою, часто повторюючи: «Докля буде Аз, Буки, Веди – сего не буде». І завжди підписувався – АБВ, що означало: Андрій Бачинський, Владика.

У той же час А.Бачинський підтримував вивчення і знання інших мов. З цього приводу писав, що «отнюдь не возбраняв латинською или інших язиков науки, токмо абы своэ рускоэ... наипервіе не оставляти, но в том вынаучити и утвердиться».

Будучи послідовним поборником «русинського руху», засуджуючи політику мадяризації русинів Закарпаття, А.Бачинський ніколи не принижував ролі і значення знання мов інших народів. Сам він володів кількома іноземними

мовами і закликав усіх вивчати їх. А.Бачинський зробив немало для зміцнення культурних взаємин Закарпаття зі Словаччиною, Галичиною, посилав гінців в Україну і Росію й наказував привозити церковну і світську літературу. У створеній ним бібліотеці нараховувалося близько 9 тисяч примірників церковнослов'янської та світської літератури. Це була справжня скарбниця знань у Закарпатті в кінці XVIII ст., де працювали не лише семінаристи, але й значна кількість тогочасної інтелігенції.

У створеній ним бібліотеці нараховувалося близько 9 тисяч примірників церковнослов'янської та світської літератури. Це була справжня скарбниця знань у краї в кінці XVIII ст., де працювали не лише семінаристи, але й значна кількість тогочасної інтелігенції.

Мріяв єпископ і про організацію друкарської справи. Але друкарню так і не заснував, з чого мав великий смуток - "Це тільки моя така одна єпархія, бо інші мають власні друкарні для людей на їхній рідній мові: у Галичині є львівська, а в Трансільванській – фогараська".

У 1804 році А.Бачинський видає п'ятитомну «Біблію» церковнослов'янською мовою, сприяє публікації творів І.Пастелія, а особливо І.Базилевича, завдяки чому до нас дійшла перша праця цього вченого з історії Закарпаття.

А.Бачинський постійно й наполегливо дбав про освіту священників, богословів, усвідомлюючи, що від їхньої освіченості залежить і доля народу. З цією метою домігся від уряду виділення додаткових місць для молоді краю у вузах Будапешта, Відня, Трнави. Сам єпископ А.Бачинський був вихователем дітей багатьох дворянських сімей, допомагав сиротам і талановитим учням. Сприяв завезенню з України і Росії церковних і світських книг та букварів. Таємно посилав до Києво-Печерського монастиря двох монахів з метою вивчення і запровадження київського досвіду в Закарпатті, що свідчить про вияв симпатії єпископа до України і українського народу.

А.Бачинський був прикладом у поведінці всім священникам і гостро засуджував негідні вчинки окремих з них. Своє незадоволення висловив в одному з листів-послань: «І едва не каждоденно вижу, яко некії із парохів думають про временное добро. Їниє не толико окаянно пянствують, сквернословять, лають, проклинають, біються, супружници своя от себя проганяють, подложници держать и прочая, якже стыдно есть и глаголити». Лист свідчить про високий духовно-моральний авторитет і високі вимоги А.Бачинського до священників.

З метою поширення освіти і культури у XVI-XVIII століттях дуже широко використовувалась література релігійного характеру. Церковні книги переписувались та поширювались серед освічених людей краю. З тих часів залишилися такі твори, як «Літопись гуклівська» і проповіді Степана Тесловича та Федора Дулишковича, а з полемічних творів – творчі праці М.Андрелли. Частина книг у цей історичний період вже друкувалась. Зокрема, в 1692 році єпископом Йосифом де Камелісом написана і видана для священників «Казуистика» (1692 р.), а єпископом Базанці у 1727 році видано «Краткое

припадков моральных или нравных собраніе», які надруковані в Трнавській друкарні. Цими книгами користувалися і при навчанні грамоти священослужителів у богословських школах.

Серед друкованих книг на руській мові слід назвати книжечку єпископа Мануїла Ольшавського «Elementarpuerilis institutionis in lingua latina» – «Начало писмен детем к наставленію на латинском языке», надруковану в книгодрукарні єзуїтів у Коложварі, яка була призначена для Мукачівської богословської школи. Під латинським шрифтом знаходився переклад на руську мову (руський ряд), що полегшувало навчання і переклад. Перу єпископа М.Ольшавського належить і трактат «Слово о св. Уній», що на руській мові друкувався в 1769 році, у Почаївській монастирській друкарні. У 1770 році, у друкарні Куцбека, за дозволом Марії-Терезії вийшов у світ «Букварь или руководие хотящим учиться письмены рускословенскими книг».

Релігійні та культурні діячі Підкарпатської Русі того часу дуже добре усвідомлювали важливості друкування книг в себе вдома і домагалися відкриття власної друкарні з кінця XVII століття. Видавнича справа суттєво покращилась у зв'язку з заснуванням у Мукачівській єпархії (Ужгород, 1863 р.) К.Єгером друкарні з кириличним шрифтом. До цього часу написані в Підкарпатській Русі підручники та книги доводилося возити для друкування до Будапешту, Відня, Трнави, Львова або інших міст.

Зростання кількості шкіл дещо активізувалося після запровадження унії в середині XVII ст. Змагаючись із православними за вплив на населення, греко-католицька церква відкривала нові школи, розглядаючи їх не лише як осередок освіти, а й як ефективний вплив на православне населення. Позитивні зміни в розвитку освіти і зокрема парафіяльних шкіл відбулися за часів правління імператриці Марії-Терезії (1717-1780 – роки життя, 1740-1780 – роки на престолі), яка зобов'язала греко-католицьких єпископів обговорити шкільні справи на Підкарпатті на нараді у Відні (1760 р.) та вжити необхідні заходи щодо їх покращення. Загалом Марія-Терезія здійснила ряд реформ у дусі просвітницького абсолютизму: провела урбаріальну реформу, запровадила єдину грошову систему, реформувала шкільну освіту (Ratio educationis), яка дозволила навчати дітей в народних школах на рідній мові. Важливо й те, що Марія-Терезія підтримувала Мукачівську греко-католицьку єпархію і своїм указом оголосила її незалежність від римо-католицького Єгерського єпископства (1771 р.). Все це сприяло розвитку освіти і шкільництва не тільки в Австро-Угорщині, але й, зокрема, в Закарпатті.

Можливо реформи в гімназії відбувалися б більш динамічно, якби 29 листопада 1780 року не померла велика прихильниця єпископа Андрія Бачинського імператриця Марія Терезія. Народилася в м. Відень (Австрія, 1717–1780 рр.)

Марія Терезія Вальбурга Амалия Кристіна народилася 13 травня 1717 року.

Вона мала безліч титулів – ерцгерцогиня Австрії, король Угорщини (саме так, оскільки Угорщиною в принципі не може правити жінка) з 25 червня 1741 королева Богемії з 20 жовтня 1740 Королева Галичини та Ладомерії та імператриця Священної Римської імперії (як жінка, а пізніше вдова Франца I Стефана Лотарингського, обраного імператором 1745 року). Засновниця Лотарингської гілки династії Габсбургів. Правління Марії Терезії — епоха активних соціально-економічних та освітянських реформ. Вона входить до числа тих представників династії, що користувались найбільшою популярністю в народі.. Старша дочка імператора Священної Римської імперії Карла VI Габсбурга.

Серед її численних дітей — два імператори (Йосип II та Леопольд II), а також знаменита королева Франції «австріячка» Марія-Антуанетта.

Старша донька імператора Карла VI та його дружини Єлизавети Христини Брауншвейг-Вольфенбюттельської Прагматичної санкції. Отримала чисто чоловіче виховання, яке підготувало її до управління великою державою. У 14 років вона вже була присутня на засіданнях державної ради. В 1736 вийшла заміж за герцога лотарингського Франца Стефана. Вступивши на престол (1740 р.), вона з перших же днів опинилась обличчям до обличчя з більшістю претендентів на «австрійський спадок», які не бажали поступатись їй своїми правами.

Марія Терезія була коронована угорським королем 25 червня 1741 року в готичному соборі святого Мартіна в місті Братислава (зараз столиця Словацької республіки).

В 1745 році чоловік Марії Терезії був коронований імператором під іменем Франца I. В Семилітній війні (1756-1763 рр.) Марія Терезія взяла участь з метою відвоювати Сілезію, але зазнала невдачі. В 1765 році помер імператор Франц I, і овдовіла Марія Терезія призначила своїм співправителем свого сина імператора Йосипа II, обмеживши, зрештою, його діяльність придворними, фінансовими та військовими справами, але й тут не даючи йому повної самостійності. У 1772 році Марія Терезія взяла участь у першому поділі Польщі і отримала Галичину. Османську імперію вона примусила загрозами віддати їй Буковину у 1775.

За роки влади її сина імператора Йосифа II (1780-1790 рр.) Ужгород на деякий час став центром одного з дев'яти шкільних округів держави. У місті оселялися чиновники різних рівнів, для чого під житло пристосували п'ять кімнат нового приміщення гімназії.

Імператор мав приємні спогади про подорож у молодому віці нашим краєм. У 1770 та 1773 роках Йосиф II відвідав Ужгород, Мукачево та Хуст. У місті над Латорицею він спілкувався з єпископом Іваном Куткою, уважно слухав про проблеми місцевого населення, а наступного дня відвідав службу у монастирі.

Прийшовши до влади, цар хотів реформувати всі сфери суспільного життя, зокрема й освітню.

До «Положення про виховання» було внесено деякі зміни, спрямовані на лібералізацію навчального процесу в гімназії. Учням старших класів дозволялося відвідувати театр, танці, кав'ярні, було відмінено обов'язкові щомісячні сповіді, вводилися оцінки «відмінно», «одиниця», «двійка», «трійка» (*eminentia, prima, secunda, tertia*). У перших класах не проводили оцінювання з кожного предмета, виводили загальну оцінку (інструкція 31 січня 1787 р.), якщо учень мав загальну оцінку *tertia*, то виключався зі школи. Існувала інструкція, згідно якої у перших трьох класах проводилися випробування для слабших учнів. Частина їх відсіювалася.

Саме у ці роки були введені свідоцтва успішності, які гімназисти отримували по закінченні навчального року. Запроваджувалася сувора звітність навчальних закладів. Кожні півроку директор за визначеною схемою інформував керівництво про успішність та проблеми школи. Установа ж отримувала не лише перелік предметів та підручників для кожного класу, а й методичні рекомендації, дотримання яких було обов'язковим. Бюрократизація шкільної справи значно ускладнювала роботу вчителів і особливо директора.

За часи правління Йосифа II були чітко виписані критерії отримання адміністративних посад, зокрема і вчителя. Лише маючи належну кваліфікацію, освіту, володіючи німецькою мовою можна було претендувати на вільне місце державного службовця, без огляду на конфесійну приналежність.

Йосиф II своїми указами вводив обов'язкове навчання дітей від 6 до 12 років, спільне для всіх віросповідань. Він хотів дати освіту також дітям ремісників та торгівців, які лише за умов відвідування «шкіл рисування», могли ставати підмайстрами, а на учнів-практикантів торгівельної справи за пропуск занять у школах накладався штраф.

Разом із цим у кінці 1785 року було запроваджено високу плату за навчання, також почали відраховувати за неуспішність дітей «неаристократського походження». Оплата за навчання в Ужгородській гімназії становила 6 форинтів на рік. Кошти збиралися директором щомісяця і частина їх залишалася для оплати потреб закладу. Хоча, необхідно відзначити, що з стипендіального фонду, куди перераховувалися зібрані гроші, виплачувалися стипендії здібним учням із небагатих родин.

А вже з листопада 1786 року були звільнені від сплати за навчання діти греко-католицьких, реформатських та євангельських священників, вчителів. У випадку тривалої хвороби учень звільнявся від оплати за той період, коли він був відсутній.

Йосифом II було створено нову управлінську систему у сфері освіти. Згідно інструкції від 4 жовтня 1785 року було зменшено кількість шкільних округів- до чотирьох

Ужгородський округ увійшов до Кошицького. Наша гімназія з 1 вересня 1789 р. отримала нову назву — Королівська гімназія в Унгварі, втративши статус «головної архігімназії». Це вплинуло на заробітну плату вчителів.

Натомість заклад став називатися королівським, що власне нічого не давало розвитку.

Мріючи створити унітарну державу Йосиф II не тільки скасував кордони між провінціями імперії, але й почав запроваджувати німецьку мову у всіх органах влади. Такі новації зазнали відчайдушного спротиву місцевої знаті в провінціях. Особливо, коли мовою навчання з 1784 року стала німецька, а з 2 серпня того ж року імператор відмінив вивчення угорської мови в усіх навчальних закладах. Вчителі впродовж трьох років мали засвоїти німецьку мову і запровадити її до навчального процесу, в іншому випадку їх могли звільнити. Із наступного навчального року до Ужгородської гімназії бралися тільки ті учні, які вміли хоча б писати і читати німецькою мовою. Для заохочення вивчення учнями німецької мови запроваджувалися різні нагороди, стипендії тощо.

Цісар прагнув запровадити в державі німецькі порядки і перевести діяльність всіх навчальних закладів на німецький лад. Тому річні звіти гімназії писалися також німецькою.

У результаті цих заходів кількість учнів суттєво зменшилася, і була найнижчою за всі часи існування гімназії. Так у 1786 році навчальний заклад у п'яти класах відвідувало всього 59 гімназистів.

Таблиця 2

Чисельність учнів у гімназії на прикінці ХУІІІ століття

Навчальний рік	Класи						Ра зо м
	I	II	III	IV	V	VI	
1774	24	17	23	15	22	16	117
1775	25	23	19	23	26	24	140
1776	22	20	20	16	22	24	124
1777	24	28	17	15	24	22	130
1778	23	25	12	15	23	-	98
1779	30	23	20	16	15	-	100
1780	26	22	21	14	16	-	99
1781	36	21	21	25	17	-	120
1782	29	37	21	31	30	-	148
1783	26	23	36	22	33	-	140
1784	26	27	28	32	25	-	138
1785	20	17	15	22	24	-	98
1786	14	11	15	10	9	-	59
1787	23	12	13	12	9	-	69
1788	16	14	11	12	8	-	61
1789	19	15	16	15	8	-	73
1790	27	17	17	16	15	-	92
1791	27	21	16	12	11	-	89
1792	43	25	19	15	11	-	113

1793	52	38	27	18	14	-	149
1794	55	47	35	26	20	-	183
1795	54	51	39	29	23	-	196
1796	48	42	45	38	30	-	203
1797	39	41	32	28	29	-	169
1798	37	45	29	26	29	-	166
1799	37	27	32	29	22	-	147
1800	68	33	16	22	24	-	163
1801	52	57	26	18	30	-	183
1802	48	42	56	21	13	-	181
1803	68	34	31	31	11	-	175
1804	50	54	30	31	31	-	196
1805	44	41	45	21	29	-	180

Імператор Йосиф II помер 20 лютого 1790 року. Його молодший брат Леопольд II вже за тиждень 1 березня відмінив оплату за навчання, підтримуючи вимоги дворянства, які розуміли негативні наслідки попередньої системи. В Ужгороді збори жупи 8 березня проголосили відміну вживання німецької мови в офіційному діловодстві, навчальному процесі і т.д., повернення до латині та угорської. На тому ж засіданні представники жупи прийняли рішення знищити усі німецькомовні документи.

О п'ятій годині вечора з адміністрації вивезли документи на кінець вулиці Швабської і прилюдно спалили разом з німецькими капелюхами і хустками та іншим вбранням, носіння якого «заохочувалося» у добу Йосифа II.

У навчальних закладах у тому числі і гімназії відмінили обов'язкове навчання усіх предметів німецькою. Залишилося вивчення німецької мови як окремого предмета у таких випадках коли це просили батьки учнів.

Повернення до передйосифіканських порядків значно підняло інтерес до навчання. До гімназії стали повертатися ті учні, які через неспроможність оплатити навчання або інші декілька років раніше залишили навчання. Із 1791 по 1793 рік кількість гімназистів зросла у два рази - із 89 до 183.

Із того ж року викладання всіх предметів в навчальному закладі знову почало проводитися латинською мовою. Саме ця мова й надалі тривалий час використовувалася в ділових сферах (мова актів, декретів, наказів, постанов, протоколів та ін.).

Поряд з цим законом № 16 від 1791 року запроваджено угорську мову як обов'язкову дисципліну, предмет особливого значення в усі середні і вищі навчальні заклади. І хоча латинська мова залишалася мовою навчання, але пояснення матеріалу, переклади та письмові справи з неї здійснювались по-угорськи.

З 1790 року в гімназіях Угорщини могли вчитись тільки учні, які володіли угорською мовою. У початкових класах гімназії проводили 5 уроків угорської на тиждень, а у середніх – по 4. Для такої праці в ужгородському закладі вводилася окрема посада педагога. *Першим кваліфікованим вчителем*

угорської мови гімназії в Ужгороді призначений Дердь Молнар, вчитель з нодькарольської національної школи, але він не погодився переїхати до Унгвара і тоді призначено Дердя Белтекі-Крічфалуші із щомісячною зарплатою 350 форинтів. 9 липня 1792 р. він зайняв посаду. Великий тиск чинився на гімназистів греко-католицького віросповідання, які не мали права відвідувати "руську церкву", зобов'язані були відзначати свята за римо-католицьким календарем. Це приводило до відкритого протистояння. Так, наприклад, 1793 року гімназист п'ятого класу Георгій Федорович під час колективних відвідин католицького костелу, не ховаючися виступив із учнівської колони і попрямував до греко-католицького собору. Його поступок викликав багато шуму в гімназії і в пресі, аж поки за Г.Федоровича не заступився професор гімназії Г.Годемарський.

Ці часи характерні тим, що домінуюча в Австро-Угорщині римо-католицька релігія здійснювала свій вплив на місцеве населення і через школу, підготовку кадрів, встановлення стипендій тощо. Деяка частина, вихідців із Закарпаття, насамперед представників заможних верств населення, в тому числі і русинів, навчалася як в духовних, так і в світських навчальних закладах Галичини, Наддніпрянської України, Словаччини, Чехії, Хорватії і навіть Австрії та Італії. Навчання в школах Угорщини та Австрії, контролювали офіційні правлячі кола, які таким чином прагнули підготувати вчених – русинів, котрі б підтримували їхню офіційну політику в Підкарпатській Русі. Зокрема, у створеному в 1634 році Трнавському університеті (Словаччина) для русинів відвели кілька місць. Пізніше в Егерській єзуїтській семінарії (Угорщина) з 1754 року для закарпатців було встановлено шість стипендій, а в головній духовній семінарії у Відні – 12 стипендій. Сини із заможних сімей здобували освіту у Відні, Братиславі, Трnavі, Егері, і лише окремі – в Києві. У 1774 році, у Відні, було створено вищий духовний навчальний заклад «Барбареум» (королівська головна греко-католицька семінарія при церкві св. Варвари), у якому для закарпатських русинів виділялося уже двадцять місць, в тім числі для Мукачівської єпархії одинадцять. Основними предметами у вищій богословській школі були латинь, моралістика, теологія, читання, письмо, арифметика. Слід відмітити, що як в Єгерській семінарії, так і у Віденському «Барбареумі» панувала творча атмосфера – студенти відвідували театри, брали участь в роботі різних творчих студій, світських заходах. Все це сприяло всебічному розвитку молоді, яка тут навчалася. Багато русинів-підкарпатців, які навчалися в зарубіжних вузах чи середніх школах, стали відомими вченими чи громадськими діячами. В 1784 році за спеціальним Указом Йосифа II підготовку священників було покладено на єпархіальні семінарії і «Барбареум» закритися. Цю семінарію закінчили в різні роки 26 студентів із Мукачівської єпархії, в тім числі Г.Таркович і О.Повчий – майбутні єпископи.

У 1777 році Угорщина приймає Закон «Ratio Educationis...» (Система виховання і шкільної справи в Угорському королівстві і приєднаних до нього провінцій), який передбачав формування нової системи навчальних закладів. У цей період почали відкриватися елементарні школи трьох типів – однокласні,

трикласні та чотирикласні (нормальні) з рідною мовою навчання, вводилося обов'язкове навчання дітей віком з 6 до 12 років на рідній мові. Вся країна була поділена на 9 округів. На території Закарпаття було створено окремий шкільний округ з центром в Ужгороді, активізувалася підготовка вчителів для сільських шкіл. Для цього в Ужгороді на базі однієї з міських шкіл відкрили нову школу – «чотирикласну взірцеву» (у документах її назвали «нормальною»). Її випускники ставали вчителями народних шкіл.

Саме в ці роки школу юридично відокремили від церкви. Для керівництва освітою і контролю над школами імператор призначав інспекторів по кожному округу. Заступником головного інспектора був директор «нормальної школи». Одним з перших інспекторів руських шкіл був Д.Попович – відомий освітянин, учитель Ужгородської вчительської семінарії. Саме при ньому в школах почали значно більше уваги приділяти вивченню письма, математики, географії.

Слід вказати й на те, що священослужителі в ці часи виконували функції інспекторів та директорів освітніх закладів. Учителів сільських церковно-парафіальних шкіл оплачувала церковна громада. Навчання дітей в елементарних школах здійснювалося рідною мовою, вивчалась одна або дві іноземні мови. Це була німецька або угорська мова. В середині 90-х років XVIII століття в Закарпатті було створено близько 300 «руських шкіл».

Пізніше в 1780-1790 роках у Австро-Угорщині посилилася політика германізації, яка, в свою чергу, активізувала серед угорців не тільки національно-визвольну боротьбу, а й національний гніт щодо неугорських національностей. У 1784 році у гімназіях ліквідувалася латинська мова викладання і вводилася німецька. Через декілька років австрійський імператор Леопольд II Указом від 21 серпня 1790 року у всіх школах Угорщини угорську мову запровадив обов'язковою, а на посаду вчителя допускався лише той, хто нею добре володів. Внаслідок мадяризації руські школи збереглися лише у таких великих селах, як Бедевля, Білки, Великі Ком'яти, Великі Лучки, Велика Копаня, Довге, Косівська Поляна, Ракошино, Страбичово, Теремля, Чинадієво.

Окремі дослідники того часу дотримуються думки, що поглиблення знань в цей період відбувалося і через так звані покрайні записи. Останні свідчать, що через відсутність паперу освічені люди в багатьох селах записували різні події на чистих краях книг. Такі записи – документальні свідчення в основному про погоду, врожаї, голод. Наприклад, «...такое літо сухое, что мелей тай овес, трава вшитко в суши погоріло. Й за тим зима суха така, что марга гибла без води... потоки вшитки пересохли...». (Записи на сторінках художнього твору «Александрія», с.Пістрялово).

Покрайні записи збільшувалися як за розміром, так і за змістом, набираючи форми простішого літописання. Таким є невеликий запис латиною, знайдений у селі Гукливе Воловецького району, під назвою «Про походження поселення Гукливе». Він був зроблений в середині XVIII ст. місцевим православним священником, який зі знанням і з великою любов'ю описує природу рідного краю. Автор добре знав географію, оскільки наводить багато назв сіл і міст, сусідніх із Закарпаттям держав. Так поступово зароджувалися

історичні знання, які найкраще відображено в «Гукливській літописі», знайдений і вперше опублікований у 1893 році О.Петровим. Літопис має назву «Новішая, иже когда случишася» і починається описом подій з 1660 року по 1780 рік – з перервами, а далі – безперервно, до 1830 року. Записи, які в основному відбивають становище селянства, упорядкував місцевий педагог М.Грігаші. Так, під 1660 роком записано: «Не было што сіяти. Люде із голоду пухли і в Марамороші із голоду умираючи...ще правда есть и издохлятину или...».

У літописі є і відгуки на політичну ситуацію, що склалася в імперії наприкінці XVIII ст. у зв'язку з проведенням реформ Йосифом II, який намагався обмежити свавілля феодалів. Як відомо, після смерті імператора всі його нововведення були ліквідовані. Гукливський літописець з цього приводу записав, що «угорська земля всі його декрети попалила, нумера з хиж постісувала, книги миряльськіє попалила».

Автор добре був обізнаний з міжнародними подіями того часу. Він згадує про французьку буржуазну революцію 1789-1794 років, правління Катерини II і радісно повідомляє про розгром французів під Москвою у 1812 році: «Москаль француза голодом і зимою в полях при Москві цілу армаду заморозив і так його нагнав до французької землі». «Гукливська літопись» віднесена Іваном Франком до ряду важливих пам'яток XVIII ст.

Важливими є покрайні записи на сторінках євангелії с. Великі Ком'яти Виноградівського району, у яких йдеться про визвольну війну 1648-1654 років. Автор записів повідомляє, що в 1648 році козаки на чолі з старшим козаком, якого звали Хмелем, напали на Польщу і дуже побили польське військо, далеко погнавши поляків. Далі коротко розповідається про становище в Угорщині, до складу якої тоді входило Закарпаття, і відзначається, що народ багато терпів від голоду. Згадується і про вчителя Тимофія (Копанського). Запис свідчить про хороші історичні знання його автора.

Досить оригінальними є покрайні записи про визвольну війну угорського народу проти Габсбургів 1703-1711 років і події першої половини XVIII ст. В одному з записів читаємо, що у 1703 році повстанці взяли Хуст, покарали правителя і перейшли на бік Ференца Ракоці II. Далі зазначається, що 28 травня 1707 року «кров падала на листя, на хащу». Йдеться про одну з великих битв періоду визвольної війни. Автор зазначає, що королем тоді був Ференц Ракоці II. Керівника повстання проголошено королем. Під датою 4 грудня 1729 року зазначено, що протягом ночі мали місце два великі землетруси, особливо сильно земля тряслася у с.Вонігові. Далі довідуємося, що зимою 1724 року не було снігу. У 1744 році, на цвітну неділю, тобто уже весною, випав великий сніг.

В інших записах зазначені напади на Закарпаття татар, перебування в Мукачеві кесаря Йосифа II, що був присутній на службі у монастирі на Чернечій горі, яку відправляв єпископ І.Брадач.

Покрайні записи – важливий документ формування історичних знань в Закарпатті.

На розвиток народної освіти в Закарпатті позитивно вплинули зв'язки закарпатців з Галичиною, Наддніпрянською Україною і Росією, які започаткував талановитий педагог Закарпаття Іван Зейкан, і які сприяли надходженню підручників для шкіл. У 1759 році в Ужанську митницю привезли з Москви книги на возах. Зокрема, з 907 книг, перевезених через Ужоцький перевал у 1760 році, 170 були букварі, а в 1762 році із 877 книг уже нараховувалось 400 букварів. У ці часи в школах Закарпаття часто використовувався «Буквар», виданий у 1770 році у Відні південнослов'янським видавцем Куцбеком. Окремі книги та посібники для шкіл видавались у словацькому місті Трнава. Де в той час діяла друкарня.

Багато книг у Закарпаття завозилися з Росії. Сприяли цьому значні зрушення, що відбулися в галузі освіти і науки, зокрема відкриття Петербурзької академії наук у 1725 році, початок наукової діяльності М.В.Ломоносова, розвиток історичної науки. Інтерес закарпатців до Російської держави на початку XVIII ст., значно підвищився у зв'язку з зростанням її ролі на міжнародній арені. В період Північної війни безпосередньо у Закарпатті перебували дипломатичні місії російського уряду, які в Мукачеві й Ужгороді вели переговори з керівником національно-визвольної війни угорського народу проти Габсбургів Ференцем Ракоці II.

Серед багатьох завезених до Закарпаття книг привертають увагу праці М.В.Ломоносова – «Риторика» (1748 р.), «Российская грамматика» (1755 р.), «Рассуждения о большой точности морского пути» (1759 р.), Ф.Міллера – «Описание сибирского царства и всех произшедших в нем дел» (1750 р.), С.Крашеніннікова «Описание земли Камчатки» (1750 р.). З особливим інтересом були зустрінуті праці з історичної тематики, зокрема багатотомні видання «История российская с самых древнейших времен» В.Татіщева, «История Российская» М.Щербатова, а пізніше «История государства российского» М.Карамзіна. Популярними в Закарпатті були і періодичні видання «Санкт-Петербургские ученые ведомости», «Труды Вольного экономического общества», «Академические известия», «Московские ежемесячные издания», «Экономический магазин», частина з яких до сьогодні зберігається в бібліотеці Ужгородського університету.

З українських видань у другій половині XVII ст. загальновідомими стають праці визначних церковних та культурно-освітніх діячів України. Особливо популярним серед Закарпатської знаті був полемічний твір Лазаря Барановича – «Меч духовный», виданий у Києві у 1666 та перевиданий в 1776 роках. Своїм змістом він був направлений проти католицизму й унії і сприяв піднесенню цієї боротьби і в Закарпатті. Дана ідея проймає і полемічний твір Інокентія Гізеля «Мир с богом чоловіку» (Київ, 1661 р.). Широко були відомі такі твори Іоанікія Галятовського, як «Ключь разумения» (Київ, 1659 р.; Львів, 1663 та 1665 рр.), «Небо новое» (Київ, 1665 р.) та «Месіа правдивый» (Київ, 1669 р.). На території краю поширювалися також твори східноукраїнського автора Кирила Ставровецького «Перло многоценное» (1646 р.), балада «Піснь козака Плахти» (1625 р.) тощо.

Значення даних праць полягало в тому, що вони будили національну свідомість місцевої інтелігенції, спонукували її до осмислення минулого і написання історії свого народу. Не випадково, що саме з кінця XVIII ст. в Закарпатті починає зароджуватися історична наука і набирає нових форм література.

Цісар Франц I схвалив 1806 року новий закон про освіту, як другу частину "Положення про виховання..." 1777 року. Назване "Положення..." діяло до 1849 року.

Тоді ж у 1806 році Ужгородська гімназія стала шестикласною середньою школою, в якій перші-четверті класи були граматичними, а п'яті-шості – гуманітарними.

У 1 класі – Біблія (старий завіт), письмо, арифметика, угорська, граматики, каліграфія, читання.

У 2 класі – Біблія (новий завіт), латинь, угорська, арифметика, географія Угорщини.

У 3 класі – усі теперішні предмети та історія Угорщини до 1526 року. Із географії вивчали Трансільванію, Галіцію, Лодомерію, Буковину, Турецьку імперію.

У 4 класі – османська імперія, латинь, угорська, арифметика, історія Угорщини від 1526 року, географія інших частин Австрійської імперії, коротко Пруссії, Саксонії, Баварії, основи астрономії.

У 5 класі – поряд з основами релігії і арифметика, риторика, грецька античність, зоологія, історія Угорщини за правління Фердинанда I, географія Європи та Азії.

У 6 класі – основи релігії, поезика (Вергілій, Горацій, Саллістій), римська античність, ботаніка і основи мінералогії, історія Угорщини від Фердинанда I, географія Африки Америки і Австралії.

Слід зауважити, що жоден із професорів (так у той час називали викладачів гімназії, які мали вищу освіту) не викладав один предмет. Як правило, більшість викладали два навчальні предмети, а окремі – три, чотири предмети.

Угорська мова в усіх 6-и класах була нормативним предметом. Починаючи з Середньовіччя, на території Угорського королівства державною мовою і мовою міжнаціонального спілкування була латинська мова, якою тоді викладалися не лише загальноосвітні предмети, нею велися навіть уроки закону Божого. Такий стан зберігався аж до середини XIX ст.

З вересня 1819 р. розпорядженням № 02240 угорська мова стала мовою навчання паралельно з латинню.

Законами 1836 та 1840 років латинську мову, яка була державною мовою всіх установ Угорщини, замінено угорською. Тільки окремим учням, які не володіли угорською мовою, дозволялося відповідати русинською мовою на уроках закону Божого.

Через певні обставини ця постанова не виконувалася повсюдно. В ужгородській гімназії у наступному навчальному році угорською мовою викладалися тільки основи релігії і катехізис.

У 1844 р. Державні збори повторно піднімали питання про обов'язкове запровадження угорської мови до навчального процесу. У молодших класах гімназії навіть уроки закону Божого, які з кінця XVIII ст. викладалися рідною мовою учнів, за законом № 36355/844, мали проводитися тільки по-угорськи.

20 червня того ж року розпорядженням № 10433/363 віденського двору, інструкція № 27215 ради намісництва мовою викладання в усіх гімназіях запроваджено угорську. З 1844/45 н.р. крім синтаксису, риторики, поезики і міфології усі предмети викладалися угорською мовою.

З 1845 р. офіційною мовою діловодства теж стала угорська. Державні школи тодішня влада вважала найкращим каталізатором «мадярської національної ідеї». Угорську мову було проголошено єдиною державною мовою на всій території держави. Навчання дітей русинів проводилось угорською мовою, нею ж священники проголошували проповіді в греко-католицьких церквах. Ось яку оцінку дає цій ситуації історик І.Кондратович в праці «История Подкарпатской Руси для народа»: «Мадярська мова стала урядовою мовою і в народних церковних школах, бо самі руські єпископи І.Пастелій і Н.Товт заявили, що обов'язкова «наука мадярського язика в народних школах корисное, даже необходимое». Частими стали випадки, коли дітей силою записували мадярами.

За словами О.Духновича, наприкінці XVIII та на початку XIX ст. не тільки в Ужгородській гімназії, але й в ужгородських початкових школах навчання проводилося тільки латиною та угорською мовами, і робилося це з примусу, а виховна робота в цей період велася в дусі угорського консервативного патріотизму за принципом «По́за Угорциною немає життя. А якщо і є, то це не життя».

На навчання до Ужгорода у ті часи приїжджали діти з різних куточків не лише України а й Угорщини, Словаччини, Румунії. До 450 гімназистів наповнювали місто юнацьким запалом та енергією молодості.

Таблиця 3.

Кількість учнів в гімназії на початку XIX століття

Навчальний рік	Класи													Разом	
	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B			
1806	55	32	40		32		22		-		181				
1807	55	57	35		30		33		30		240				
1808	54	39	44		36		19		28		220				
1809	56	59	34		41		32		14		236				
1810	48	46	50		30		35		29		238				

1811	49	41	45	35	23	30	233								
1812	57	51	30	40	35	18	231								
1813	48	52	49	27	38	30	240								
1814	48	52	43	44	27	29	243								
1815	49	41	35	35	31	20	211								
1816	50	36	38	30	29	24	207								
1817	40	48	33	37	27	27	211								
1818	64	39	46	39	32	21	241								
1819	60	43	39	40	28	25	235								
1820	46	61	41	29	29	28	234								
1821	53	48	52	35	29	28	245								
1822	62	50	70	58	30	29	299								
1823	76	58	45	64	50	28	321								
1824	86	78	62	40	37	45	348								
1825	91	74	63	56	30	30	359								
1826	88	101	88	63	57	34	431								
1827	98	100	81	82	59	45	465								
1828	114	78	82	61	63	49	447								
1829	94	90	74	69	62	54	443								
1830	84	72	76	65	59	54	410								
1831	67	72	64	56	65	49	373								
1832	74	50	64	66	46	57	354								
1833	100	70	40	60	54	46	370								
1834	105	89	56	42	56	44	391								
1835	85	104	66	55	37	52	399								
1836	64	78	85	63	40	38	368								
1837	105	70	68	72	60	43	413								
1838	82	81	53	65	61	60	397								
1839	89	69	67	46	52	57	380								
1840	62	81	58	51	42	56	350								
1841	56	56	74	45	39	40	320								
1842	75	67	61	61	49	39	342								
1843	72	73	42	52	47	41	327								
1844	86	-	64	-	57	-	40	-	42	-	46	-	-	-	335
1845	88	-	79	-	64	-	50	-	42	-	37	-	-	-	360
1846	73	-	92	-	67	-	59	-	43	-	39	-	-	-	373
1847	74	-	65	-	78	-	58	-	48	-	48	-	-	-	371

Історія гімназії не була б цілісною якби ми не згадали творчих працівників закладу.

Головні директори:

Граф Кароль Антал (світський)	1776-1782
Граф Галлер Йозеф (світський)	1782-1785
Печі Габор (світський)	1785-1786
Граф Терек Лайош (світський)	1786-1796
Барон Шалхаузен Мор (світський)	1796-1811
Шухань Ференц (церковний)	1812-1824
Удранські Даніель (церковний)	1826-1836
Ріхтер Алайош (церковний)	1836-1849

Директори:

Орос Адам (священик самарської єпархії)	1773-1776
Гейслер Лерінц (колишній єзуїт)	1776-1784
Ташлер Міхай (колишній єзуїт)	1784-1786
Фекете Імре (світський)	1786-1820
Пап Сурович Антал (священик самарської єпархії)	1820-1825
Чургович Янош (священик мукачівської єпархії)	1825-1856

Вчителі:

Балог Янош (колишній єзуїт)	1773-1794
Пухнер Якоб (колишній єзуїт)	1773-1774
Шімор Янош (колишній єзуїт)	1773-1774
Молнар Елек (колишній павликіан)	1774-1776
Кіш Антал (колишній павликіан)	1774-1776
Ташлер Міхай (колишній єзуїт)	1776-1796
Кечкеметі Мартон (колишній єзуїт)	1776-1780
Фекете Імре (світський)	1776-1786
Катона Йозеф (колишній єзуїт)	1776-1789
Мадяр Йозеф (священик егерської єпархії)	1776-1781
Кабош Шандор (світський)	1777-1785
Новіч Йозеф (світський)	1781-1795
Тулшіцкі Андраш (священик егерської єпархії)	1781-
1783	
Ковач Флоріан (священик егерської єпархії)	1783-1784
Годермарські Дердь (священик мукачівської єпархії)	1789-
1824	
Пашшіч Антал (світський)	1789-1819
Полянкаї Петер (світський)	1790-1823
Крічфалуші(Белтекі) Дердь (світський)	1792-1809
Ковалік Дердь (світський)	1794-1801
Шандрович Янош (колишній павликіан, світський)	1790-1801
Дайка Габор (світський)	1795-1796
Давід Міхай (Світський)	1791-1798
Гайсань Іштван (світський)	1799-1815

	Маршо Таде (священик сатрмаської єпархії)	1802-1805
	Пріц Ігнац (світський)	1802-1816
1808	Гарамаї Ференц (священик сатрмаської єпархії)	1806-
	Еккер Шімон (світський)	1806-1817
	Банович Янош (священик сатрмаської єпархії)	1808-1817
	Поволні Міхай (світський)	1809-1846
	Шоош Янош (світський)	1812-1815
	Галба Йозеф (світський)	1815-1816
	Саблак Ференц (світський)	1816-1817
	Чургович Янош (священик мукачівської єпархії)	1816-1817
	Папш-Сурович Антал (священик сатрмаської єпархії)	1817-1825
	Кісел Ігнац (світський)	1817-1824
	Грегор Йозеф (світський)	1817-1818
	Оріаш Міхай (священик сатрмаської єпархії)	1817-1822
	Гебе Тівадар (священик мукачівської єпархії)	1817
	Гарасті Пал (священик мукачівської єпархії)	1819
	Рудольф Пал (священик мукачівської єпархії)	1818
	Сабо Янош (світський)	1819-1830
	Дурань Дєрдь (священик мукачівської єпархії)	1819-
1830		
	Боржон Ференц (світський)	1824-1831
	Ковач Іштван (світський)	1824-1845
	Гедєон Матяш (священик сатрамської єпархії)	1825-1832
	Лікович Янош (священик мукачівської єпархії)	1823-1842
	Ковач Йозеф (світський)	1829-1832
	Лукачі Янош (священик самарської єпархії)	1832-1833
	Ружанські Міхай (світський)	1833-1843
	Уйгєльї Алайош (священик самарської єпархії)	1833
	Вермєш Іштван (світський)	1832-1835
	Салаї Міхай (світський)	1833-1849
	Гайду Єромош (священик мукачівської єпархії)	1832-
1833		
	Грінеус Алайош (священик самарської єпархії)	1834-1837
	Тарноці Карль (священик самарської єпархії)	1837-1841
	Чургович Андраш (священик мукачівської єпархії)	1839-1856
	Шмотцер Ігнац (священик самарської єпархії)	1842-1848
	Ліахович Васіль (священик мукачівської єпархії)	1843-1855
	Балаж Дєрдь (священик самарської єпархії)	1846-1849
	Лікварчік Міхай (священик мукачівської єпархії)	1846-1849
	Балудянській Йозеф (священик мукачівської єпархії)	1847-
1857		

Загалом можна констатувати, що у XVIII ст. шкільництво в Закарпатті розвивається досить інтенсивно. Якщо в середині XVII ст. в краї нараховувалося близько 40 парафіяльних шкіл, то наприкінці XVIII ст. їх кількість зростає до двохсот. Щоправда, більшість з них були однокласними, де учитель навчав дітей усіх вікових груп разом. Та й рівень роботи шкіл був невисоким. Сам єпископ Йосиф де Камеліс визнавав, що як священики, які викладали в школах закон Божий, так і вчителі «часто майже неосвічені люди». Та це й не випадково. Адже освітніх закладів для підготовки вчителів не було. Освітній рівень багатьох сільських священиків, особливо дяків, які навчали дітей, був надто низьким. Чимало з них не закінчували навіть шкіл, а вчилися вдома самостійно. З одним можна погодитися, що навчання в школах рідною мовою, навіть за таких умов, видання перших книг для школярів не проходили безслідно. Все це сприяло розвитку освіченості місцевого населення.

3.4. Видатні освітні постаті XVII - XVIII століття

Серед науковців, освітян і просвітителів цього часу, в першу чергу, слід назвати постаті, які відіграли значну роль в розвитку освіченості населення краю та залишили за собою певну літературно-просвітницьку і педагогічну спадщину.

Велику роль в розвитку освіти в Закарпатті зіграв **Михайло Андрелла** (1637-1710 рр.), який народився в с.Росвигово, сьогодні район м.Мукачево. Михайло Андрелла здобув добру і фундаментальну освіту в навчальних закладах Відня, Братислави і Трнави. Знав латинську, грецьку, чеську, угорську та польську мови Працюючи в краї, він дбав про розвиток освіти та створення шкіл для простого народу, виступав проти латинізації освіти, за навчання на материнській мові, проти лихварства, брехні, грошолобства та проповідував такі моральні цінності як працьовитість і чесність. Зокрема, у своїх творах наголошував «...не по римську глаголю сіє, ани по латини, ани по лютерську, ниже кальвинистким, но языком власним, нашим...». Вже в ті часи закликав до єдності закарпатців з українським народом «Ми восточници єсме спочатку». М.Андрелла – автор багатьох книг, окремі з них в рукописах дійшли до наших днів: «Оборона вірному кождому чоловіку» (1697-1701 рр.), «Логос» (1691-1692 рр.).

Серед освічених людей кінця XVII – першої половини XVIII ст., хто відстоював ідею східнослов'янства і сприяв зміцненню зв'язків з Україною та Росією, слід у першу чергу назвати **Івана Олексійовича Зейкана** (1670-1739 рр.). Народився вчений у селі Імстичево на Іршавщині (деякі дослідники називають село Карачин, Виноградівського району). Середню освіту здобув на батьківщині, а вищу – у Відні, Празі та Регенсбурзі (Німеччина), де вивчав слов'янські мови, право, латинь, філософію. Перебуваючи в австрійській столиці, він звернувся в російське посольство з проханням прийняти його на службу як перекладача. Документи засвідчили це так: «17 июля 1697 г. бил челом Великому Государю, а великим и полномочным послам подал челобитную студент Иван Зейкан, что ему быть при них великих и

полномочных послых латынского языка в переводчиках... а учился по словенски и по латыни лет с девять и слушал философии в Академиях в Праге і Регеншпурке, и в Вене и умеет переводить с латынского на венский совершенно... и тому Ивану Зейкану... в переводчиках при настоящем посольстве быть велено, и жалованье и кормы ему велено давать...». У 1698 році Зейкану було доручено переписати «набело по латыни» проект Карловицького договору між Туреччиною і країнами Священної ліги (Росією, Австрією, Польщею і Венецією). Він добре володів угорською, німецькою мовами і вивчав французьку.

При дворі Петра I І.Зейкан знаходився з 1698 року по 1727 рік як перекладач. Він працював поруч з видатними дипломатами Росії – Ф.Головіним та Г.Головкіним, які високо цінували І.Зейкана не лише як перекладача, але й як вченого – людину з фундаментальною на той час гуманітарною освітою. У 1703-1721 роках І.Зейкан супроводжував двоюрідних братів Петра I – Олександра та Івана Нарішкіних у наукових поїздках по Західній Європі – в Англію, Францію, Голландію, Італію та Іспанію. Він не лише сприяв успіхам поїздки Нарішкіних, які вивчали мореплавання, але й поповнював свої знання, зокрема, досконало вивчив французьку мову. Дослідник Я.Штернберг припускається думки, що за тринадцять років експедиції І.О.Зейкан неодноразово приїздив у Закарпаття і сприяв поширенню відомостей про Росію.

Успішна робота під час відряджень піднесла авторитет І.Зейкана при дворі Петра I. Як талановитого вченого-педагога І.Зейкана було запрошено вихователем семирічного онука Петра I – Петра II. 17 травня 1722 року Петро I звернувся до нього з таким листом: «Господин Зейкан! Понеже время пришло учить внуки нашего, того ради, ведая ваше искусство в таком деле и добрую вашу совесть, определяем вас к тому; которое дело начни с Богом по осени, а именно в октябре или в первых числах ноября, конечно. Петр I».

Незабаром був виданий указ, за яким І.Зейкан приступив до виконання своїх обов'язків як вихователь наступника російського престолу – Петра II, пропрацювавши протягом трьох з половиною років. Звичайно, вчений знаходився у центрі наукового та культурного життя російської столиці, але з загостренням внутріполітичної обстановки після смерті Петра I змушений був повернутися в Закарпаття, де і помер. Запрошення І.Зейкана на службу при дворі Петра I – свідчення високої оцінки вчених – вихідців із Закарпаття. Якщо в попередні роки запрошували із Підкарпаття освічених монахів до східних монастирів, то на початку XVIII ст. – уже і людей з високою світською освітою. І.Зейкан вписав важливу сторінку в літопис дружніх зв'язків нашого краю з Росією.

Добрий слід на педагогічній ниві Підкарпатської Русі залишив за собою **Даниїл Бабіля (Бабілович, 1730-1795 рр.)** – педагог, просвітитель, історик. Народився Д.Бабіля в сім'ї священика в с.Ракошино, нині Мукачівський район. Богословську освіту здобув в Трнаві, висвячений у 1755 році. У 1753 році закінчив навчання в Лаврині і отримав ступінь доктора філософії. З 1758 року працює у Великосевлюшській та Росвигівській парафіях, а з 1766 року замінив

Іоанна Брадача на посаді професора в мукачівських школах. Працюючи професором Мукачівської богословської школи, займався дослідженнями історії рідного краю. Зокрема, ним написано «Історію Мукачівської єпархії», яку використав М.Лучкай при підготовці шеститомної «Історії карпатських русинів». Творів Д.Бабілі до наших днів не збереглося.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. на Закарпатті активізувалась письменницька діяльність, зріс інтерес до руської народної мови. З-поміж учених виділився **Арсеній Коцак** (1737-1800 рр), який народився 14 березня 1737 року в с.Буковець Східнославацького краю. Навчався в Краснобродській монастирській школі, а в 1767 році закінчив теологічний факультет Кошицького університету. Працював педагогом у монастирських школах в Красному Броді, Марії Повчі, при закарпатських монастирях у Мукачеві та с.Імстичеві, М.Березному. Улюбленими навчальними предметами Арсенія Федоровича були – церковно-слов'янська мова, історія, філософія, риторика, поетика. Він написав біля 30 рукописних зошитів. На особливу увагу заслуговує «Граматику» Коцака, яка є першою і єдиною спробою підготувати посібник з мови в ті часи на Підкарпатті, що одночасно є і цінною пам'яткою духовної культури русинського народу. Граматика А.Коцака спиралася на відому в XVII столітті граматику Мелетія Смотрицького, але створювалася саме для підкарпатських русинів. Виявлено в бібліотеці Дебреценського університету і працю «Грамматика русская, спречь правила і звѣщательная и наставительная о слове – сложенія слова». В цій книзі А.Коцак прагнув не тільки допомогти підвищенню писемності закарпатців, але проявив і певний патріотизм, підкреслюючи: «Даби і нас мізерних Руснаков не судили всі, яко простаков». А.Коцак був талановитим педагогом і вихователем монастирських шкіл. Упродовж тридцяти років він віддавав свій талант і серце дітям. Секретом його педагогічної майстерності було знання індивідуально-психологічних особливостей дитини, педагогічний такт та доступні методи навчання. Ось рекомендація Коцака щодо написання і запам'ятовування букв: «Аще убо єдину палочку начертаєши просто положену і над неї положити два точка, та будет її первая літера і начало всім прочим. От тої бо удобно составится Г и от сеи Г и таки еще положиши два черты или палички прости і сверху совокупиши, будет П, а еще же во средині сопокупляться згоры в долину, будет Н, атели вгору будет И».

А.Коцак увійшов в історію Закарпаття не лише як талановитий педагог, але і як вчений-мовознавець.

Фундатором історичної науки в Закарпатті наукова громадськість визнає відомого церковного і громадського діяча другої половини XVIII ст. **Іоанікія Базиловича** (1742-1821 рр.). Народився вчений в с.Глівиче Ужанського комітату (сьогодні Східна Словаччина) «от убогих родителей», як писав у біографії, а освіту одержав в Ужгороді та Кошіце. Тривалий час працював викладачем філософії й теології в Повчанському монастирі, а потім упродовж 38 років був протоігуменом Мукачівського монастиря, де і помер в 1821 році. Водночас він очолював монарший орден св. Василя Великого. Крім

виконання обов'язків у справах церковних, маючи доступ до монастирської бібліотеки і документів єпархії, І.Базилевич багато працював у науковому плані. Він вивчав літературу і архівні джерела з історії Закарпаття, впорядкував фонди монастирської бібліотеки, єпархіального архіву. Зібраний ним багатий фактичний матеріал став основою для написання ряду праць з історії Закарпаття, найкращою серед яких є двотомна монографія «Короткий нарис фундації Федора Корятовича» загальним обсягом майже 900 сторінок рукопису. Праця написана, як і деякі інші дослідження того часу, латинською мовою. Видана ця праця в Кошицях в двох томах: перший том (451 стор.) у 1799 році, другий (411 стор.) – у 1805 році. Для її підготовки І.Базилевичу прийшлося опрацювати десятки документів, грамот і рескриптів угорських королів, папські булли, значну кількість документів мукачівської єпархії, праці античних і середньовічних візантійських та європейських істориків, всі відомі йому древньоруські літописи. Окрім історичної цінності, дана робота відіграла і значну освітню роль: в ній розкрито історію розвитку освіти, створення шкіл при монастирях, акцентується увага на національній самобутності жителів підкарпатського краю, йдеться про необхідність навчання молоді не тільки на латинській та угорській мовах, але й рідною мовою. Рукопис роботи до сьогодні зберігається в бібліотеці Ужгородського університету. В цій праці вперше сказано про існування карпатських русинів, що вони є автохтонними, мають свою історію та культуру. Дослідження І.Базилевича – одне з кращих надбань науки Закарпаття на рубежі двох століть. Автор не просто описує прихід на Закарпаття Ф.Корятовича, а подає коротку історію краю, правильно вказує на єдність русинів з історією східного слов'янства, їх тісні зв'язки із західними та південними слов'янами. І.Базилевич дав однозначну відповідь і на питання про автохтонність закарпатських русинів, ствердивши, що «...русини разом із болгарами та сербами жили на території Паннонії ще до приходу угорських племен».

Важливим є те, що історію Мукачівського монастиря він показує на фоні динаміки розвитку всього краю. Не всі положення, висунуті вченим, витримали випробування часом. У деяких оцінках минулого І.Базилевич помилявся; але це не знижує значення його наукової спадщини, яка заклала основи історичної науки Закарпаття. Подвижницьку працю І.Базилевича високо оцінили вчені наступних поколінь. Зокрема академік М.Возняк писав, що Базилевич, задумавши написати історію одного монастиря, «...глянув на справу ширше й заговорив про культурну злуку Надтисянщини з іншими українськими землями. Тому це писання Базилевича, будучи першим науковим історичним твором, мало zarazом велике значення для розвитку національної свідомості серед українців Надтисянщини». Подібно висловився відомий чеський вчений Ф.Тіхий: «Базилевич вказав на те, що підкарпатські русини суть синами славного роду руського, що історія русинів сягає за Карпати в славу давнину князівств руських».

Іван Семенович Орлай у (1771-1829 рр.) народився в с.Давидково Мукачівського району. Навчався в Ужгородській гімназії, а також у м.Карей і

Орадъ (Румунія), де здобув середню освіту. Закінчив філософський і богословський факультети Львівського університету. В 1791 році виїхав у Петербург, де поступив у Медичну академію, а після її закінчення студіював ще три роки у Відні. В Дерптському (нині м.Тарту) університеті захистив дисертацію на звання доктора медичних наук і хірургії, а Кенігсбергський університет присвоїв йому звання доктора філософії. І.Орлай став почесним членом Російської Академії наук. Це була людина високоосвічена, вчений за покликанням, був прихильником класичної освіти. І.Орлай виступав за безстанову систему навчання, захищав право дітей бідних батьків на навчання. Зокрема він писав: «І чому би діти неімущих батьків повинні бути вилучені з чуттєвих чеснот і почестей? Хіба ми не знаємо, що в бідності приховуються нерідко превеликі обдарованості і відмінні таланти? Хіба безсмертний наш Ломоносов не з рибальської колиби підніс славою вище багатьох діячів дворян?».

Педагогічний талант І.Орлая проявився на педагогічному поприщі директора гімназії вищих наук імені Безбородька в Ніжині (1821-1826 рр.) та Рішельєвського ліцею в Одесі, який він вивів на рівень Новоросійського університету. І.Орлай написав першу працю з історії Закарпаття російською мовою і обґрунтовує слов'янське походження закарпатоукраїнців, які є нащадками «київських русинів» і зберегли мову з «таким нарiччям, яке набагато чистіше київського».

На пропозицію І.Орлая міністр духовних справ і народної освіти Голіцин знайшов можливим звернутися до Австрійського уряду для запрошення вчених із Підкарпаття і дозволив І.Орлаю запропонувати в професори і вчителі здібних людей із слов'ян і карпаторосів. На запрошення І.Орлая прибули до Росії такі закарпатці, як В.Кукольник, М.Балудянський, П.Лодій, А.Дудрович, брати: Білкевичі, К.Павлович та інші, які стали професорами Петербурзького, Вільнюського, Харківського університетів, Ніжинської гімназії вищих наук, Новгород-Сіверської гімназії та ін. Слід підкреслити, що для нас їх діяльність є свідченням великих можливостей, таланту і здібностей, властивих корінному населенню Закарпаття. Залишилось лише шкодувати, що, будучи відірваними від рідного дому, вони не могли віддати свій інтелектуальний потенціал розвиткові освіти, культури і тим самим зробити безпосередній вклад у розвиток народної освіти, педагогічної думки, науки в рідному краї.

Відрадно констатувати, що І.Орлай започаткував розвиток історичної науки про наш край. Його цілком закономірно й заслужено можна вважати одним із основоположників історіографії Закарпаття. Розпочату І.С.Орлаєм справу далі примножили такі талановиті вчені-історики та педагоги, як Ю.І.Гуца-Венелін, М.М.Лучкай, О.В.Духнович, А.Ф.Кралицький.

Видатним закарпатським ученим і педагогом початку ХІХ століття був **Петро Дмитрович Лодій** (1764-1829 рр.). Народився П.Лодій 4 травня 1764 року в с.Збой на Земплинщині (Словаччина) у сім'ї священика. Початкову освіту здобув дома та в місцевій школі. Навчався у Великоварадинській гімназії (Румунія) та Ужгородській богословській семінарії. У 1885 році П.Лодій

переїжджає до Львова і поглиблює свої знання у Львівській греко-католицькій семінарії. В 1787 році австрійський уряд дозволяє викладати «руською мовою» на філософському та богословському факультетах Львівського університету. Професорів, які могли б це робити, не знайшлося. Керівництво університету оголосило публічний конкурс на цю посаду. До участі в конкурсі запросили і нашого земляка. З 1787 року П.Лодій працює професором філософії Львівського університету, де йому присвоєно вчений ступінь доктора «изящных искусств, права и богословия». З 1794 року викладає польською мовою прикладну математику та нумізматику. Окрім того, у Львові П.Лодій читав лекції з літератури та природознавства. Після цього два роки (1802-1803 рр.) працював професором Краківського університету, де читав на польській мові філософію, логіку, фізику і математику.

У 1803 році т. П.Лодій переїжджає в Росію в Петербург і працює професором, очолює кафедру логіки, метафізики та моральної філософії в місцевій учительській гімназії, яку в 1804 році перетворено в інститут, а в 1819 – в університет. Саме в цей період настає розквіт наукового та педагогічного таланту П.Лодія. Він досконало знав класичні мови, літературу, філософію, логіку, право й математику. В 1819 році його обирають деканом філософсько-юридичного факультету Петербурзького університету, де проявився його справжній талант педагога вищої школи та вченого. П.Лодій – автор багатьох книг, у т. ч. «Логические наставления», «Естественное право народов», «Полный курс философии», «Теория общих прав». Його перу належать також переклади трактатів німецького філософа Х.Баумейстера «Елементи філософії», які присвятив культурно-освітньому діячу Закарпаття єпископу А.Бачинському в знак вдячності за допомогу у навчанні. За заслуги перед університетом йому в 1805 році присвоюють звання ординарного професора і дають чин надвірного радника (VII клас у Табелі про ранги). У 1812 році П.Лодій дістає чин колезького радника (VI клас), а в 1816 році – статського радника (V клас). Після одинадцяти річної плідної праці в інституті та університеті йому присвоюють звання заслуженого професора, а в 1825 році – чин дійсного статського радника (IV клас) та нагороджують декількома державними орденами.

Відродно, що особу П.Д.Лодія визнавали як високоосвічену та культурну людину, яка мала власну думку, особисту переконаність, володіла педагогічною творчістю і високим громадянським обов'язком, за що студенти, викладачі і широка громадськість його поважали і цінили.

Гідний свого визнання як педагог і вчений **Василь Григорович Кукольник** (1765-1821 рр.), який народився 30 січня 1765 року на Мукачівщині, навчався у Львівському і Віденському університетах. Працював професором в академії в Замості, пізніше очолив тут кафедру агрономії, потім його обрали завідуючим кафедрою римського і вітчизняного права у Львівському університеті, читав лекції з хімії і агрономії. Його науково-педагогічна діяльність присвячена проблемі педагогіки вищої школи, для якої Василем Кукольником написано такі підручники, як «Начальное основание

римського права» (1810 р.) «Начальные основания гражданского права» (1813 р.), «Гражданское право» (1815 р.).

На запрошення І. Орлая в 1805 році В. Кукольник переїжджає до Санкт-Петербурга і стає професором Головного педагогічного інституту, де викладає фізику, хімію, агрономію і римське право. Разом з М. Балудянським був домашнім вчителем великих князів Миколи і Михайла Павловичів (1813-1817 рр.). В 1815, 1816 і 1818 роках обирався директором Петербурзького педагогічного інституту, брав участь в організації Петербурзького університету (1819 р.).

За дорученням свого колишнього вихованця князя Безбородька в 1820 році В. Кукольник їде в Ніжин і домагається відкриття тут гімназії вищих наук, яка у 1822 році була реорганізована в ліцей. Сам стає першим директором цієї гімназії.

Розрив В. Кукольника із столичним колом науковців призвів до появи важкої депресії, що стало причиною його самогубства.

Значну педагогічну роботу в ці роки здійснював професор етики Мукачівської богословської школи **Іоан Пастелій** (світське ім'я Іван Ковач, (1741-1799 рр.), виходець із с. Мала Пастіль на Ужанщині. Освіту здобував в Ужгороді, Будині і Егері. Присвятив себе духовній справі, працював священиком і каноником у Гуменному, Мукачеві, Хусті, Ужгороді, де в 1799 році помер. З 1765 року працював професором етики Мукачівської духовної семінарії. З 1787 року за наказом єпископа А. Бачинського призначений першим вікарієм новоствореного Пряшівського вікаріату з резиденцією в Кошицях.

Значну увагу Іван Пастелій приділяв і науковій роботі. Він досліджував проблему походження русинів, історію та культуру рідного краю. В сатиричних працях, зокрема, в трактаті «Пісня пастиря душевного», викриває уніатське духовенство за бездушне ставлення до простого народу, адже духовенство живе блудно, в розкошах, а про народ забуває». Як активний учасник боротьби за відокремлення Мукачівської єпархії від Егерського римо-католицького єпископату написав аргументовану на цю тему працю «*Historia Dioecesis Muncatsiensis*», яка пізніше М. Лучкаєм була включена в шеститомну «Історію карпатських русинів» як п'ятий її том.

Видатним борцем за долю і духовне зростання народу, його освіти, школу і педагогічну думку був **Василь Довгович** (1783-1849 рр.), який народився в с. Золотареві, що на Хустщині в бідній сім'ї. Гімназійну освіту здобув у Сиготі (1800-1805 рр.), а богословську в Ужгороді, Трнаві та В. Варадині (1807-1811 рр.). Працював, священиком і педагогом у селах Довге, що на Іршавщині (1811-1824 рр.), й В. Лучках, на Мукачівщині (1824-1828 рр.), Мукачеві (1828-1844 рр.), Хусті (1844-1849 рр.). Пройшовши навчання в латинських школах, зумів відмовитися від концепції єзуїтського навчання, де панувало зубріння, заздрість, підступність, доноси. Син закріпачених батьків, отримавши гарну освіту, значну частину свого життя віддав розвитку школи та навчанню дітей на рідній мові. Важливо, що В. Довгович (справжнє прізвище – Довганич) поєднував педагогічну роботу з науковою. Відзначився, як високоосвічений

письменник, філософ і природознавець. У 1832 році поет завершив збірку «Поезії Довговича», в яку ввійшли 190 віршів, написаних на українській (18), угорській (41) та латинській (131) мовах. Частина віршів була спрямована на захист селян, проти їх експлуатації в Мукачівсько-Чинадіївській домонії графа Шенборна, а також проти дій вищого кліра, який разом з поміщиками переслідував селянство.

В.Довгович засуджує війни взагалі і особливо наполеонівські, «посіви багрянні від крові повалених трупів..., ріки переповнені кров'ю людською» і висловлює переконання й віру, що «мудрість прийдешніх поколінь переможе». Як філософ, В.Довгович стояв на позиціях раціоналізму. Пізнання світу, навколишньої дійсності може здійснюватися завдяки можливостям людського розуму. Спірні питання, на його думку, слід вирішувати мирним шляхом. Ці та інші раціональні думки висловлені мислителем у таких філософських працях, як «Творець з точки зору всесвіту» (Будин, 1823 р.), «Порядок всесвіту» (1825-1830 рр.), «Про комету, що з'явилась у 1823 р.» (1829 р.), та ін. У 1824 році з-під пера В.Довговича виходить у світ «Міркування над етнографією як наукою». В цій книзі акцентується увага на значенні вивчення етнографічного матеріалу, який за твердженням автора є «...символом мудрої давнини». За ці та інші наукові праці Угорська академія обрала В.Довговича в 1831 році своїм дійсним членом.

Особистість В.Довговича є гордістю русинського народу, відомий він як педагог, поет, етнограф і філософ.

У 1848-1849 роках в Угорщині відбулася буржуазна революція, яка сприяла і культурно-освітньому розвитку національних меншин Австроугорської імперії.

Велику роль в активізації всієї освітянської діяльності зіграли відкриті в 1778 році Ужгородська духовна, а в 1793 – учительська семінарії, які стали осередками освіти, культури та духовного життя в Закарпатті. Аналогічну діяльність проводили професорсько-викладацький склад Ужгородської, Мукачівської і Берегівської гімназій, діючих у краї реальних та горожанських шкіл. Лише в 1874-1914 роках було організовано 9 горожанських шкіл.

В організації шкільної справи і підготовки вчителів для початкових шкіл багато зробили перший директор учительської семінарії Димитро Попович, який одночасно був проінспектором угро-руських шкіл, а також відомий закарпатський вчений, письменник і педагог Михайло Лучкай, директор ужгородської гімназії та учительської семінарії Іоанн Чургович, діяльність кожного з них була спрямована на поліпшення становища українських шкіл та розвиток педагогічної думки в краї.

Неоціненний вклад у розвиток освіти, школи і педагогічної науки внесла також ціла когорта тогочасної передової інтелігенції, до якої слід віднести перш за все діяльність І.Раковського, А.Добрянського, О.Духновича, О.Павловича, А.Кралицького, А.Митрака, І.Сільвая, Е.Фенцика, А.Репая та інші. Серед менш відомих, але таких, що внесли певний доробок в розвиток освіти краю слід назвати і **Андрія Балудянського** (народився в с.Вовчинці, нині Словаччина,

1807-1853 рр.), який наприкінці 40-50-х років ХІХ століття працював професором Ужгородської богословської семінарії і в 1847 році видав знамениту «Церковну історію» латинською мовою. Пізніше сам переклав її на угорську та «руську» мови. Праця вважалася своєрідним підручником з історії краю та мала великий вплив на формування освіченості цілого покоління.

IV. РОЗВИТОК ГІМНАЗІЇ ПІД ВПЛИВОМ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1848-1849 РОКІВ

До середини XIX століття система абсолютизму, яку було встановлено ще у період Наполеонівських війн в Угорщині, перестала відповідати вимогам часу та інтересам основних соціальних груп країни. Уряд Австрійської імперії не бажав йти на жодні реформи в адміністративній чи політичній сферах, консервуючи застарілі бюрократичну систему та феодальні порядки. Громадське життя Угорщини перебувало під цілковитим контролем з боку Відня, цензура та поліцейські переслідування опозиції стали нормою. Угорське королівство було практично позбавлено самостійності в рамках Австрійської імперії, тривалий час Державні збори Угорщини взагалі не скликались, державною мовою лишалась латина. Угорці не мали можливості вчиняти вплив на політику всередині своєї країни й були змушені задовольнятися лише обмеженими формами місцевого самоврядування на рівні комітатів

У 1848 році в Угорщині спалахнула революція, яка переросла в національно-визвольну боротьбу проти панування монархії Габсбургів. Це була буржуазно-демократична революція, що мала на меті ліквідувати феодально-кріпосницькі відносини і важкий напівколоніальний гніт австрійського абсолютизму, який перешкоджав економічному, політичному і культурному прогресу країни. У результаті було створено Угорську конституційну державу, ліквідовано колоніальну залежність від Австрії. Усе це забезпечило умови для перебудови освіти не тільки угорського народу, але й народів національних меншин, котрі проживали в імперії.

Серед задач революції було встановлення демократичних прав і свобод, ліквідація феодальних пережитків, а також досягнення національної незалежності Угорщини. В ході революції було проведено докорінні перетворення соціально-політичного устрою Угорщини, проголошено незалежність від Габсбургів і створено демократичну державу. Паралельно з розвитком угорського руху, укріплювалось самоусвідомлення інших народів країни — хорватів, сербів, словаків, румунів та русинів, що часто суперечило інтересам угорців. Вікові прагнення населення нашого краю до незалежності отримали реальне підґрунття під час революції, направлений проти феодального національного та релігійного гноблення.

Революційні події 1848-1849 років позитивно вплинули й на ситуацію в Закарпатті, зокрема відбулися значні зміни в роботі Ужгородської гімназії. Ще під час угорського повстання 1848 року австрійський цісар підписав для угорських земель (крім Хорватії, Словенії та Трансільванії) так звану Березневу конституцію, у відповідності до якої землі Угорщини було поділено на п'ять шкільних округів. Закарпаття було віднесено до Кошицького округу, офіційною мовою для нього було визнано руську, тобто місцеві русинські говори.

4.1. Ужгородська гімназія кінця першої половини XIX століття

Уже в квітні 1849 року було створено Міністерство культури і релігії, яке приступило до розробки освітнього закону. В його основу були покладені

педагогічні ідеї прогресивних угорських педагогів, що виступали за звільнення школи з-під впливу релігії та навчання дітей рідною мовою. Ці починання підтримали і національні меншини – серби, хорвати, словаки, румуни, русини, які проживали в Угорщині. Так, 10 жовтня 1849 року делегація закарпатських українців у складі А.Добрянського, М.Висаника, О.Яницького, І.Шолтиса в своєму Меморандумі Карлу Герінгеру поставили такі вимоги: визнання української національності, запровадження рідної мови в школах, відкриття української гімназії, організація в Ужгороді вищого навчального закладу (академії) і перетворення Львівського університету в український та створення умов для навчання в ньому молоді із Закарпаття, надання українським вчителям таких прав і пільг, які були в інших регіонах держави, видання української газети і надання свободи друку кирилицею тощо. Лише частина цих законних вимог була здійснена. Саме в цей період Ужгородська семінарія підготувала ряд визначних педагогів, учених, громадських діячів, наукові праці яких увійшли до скарбниці загальноукраїнської культури. Серед них – І.Пастелій, І.Базилевич, І.Фагараші, В.Довгович, М.Лучкай, О.Духнович. Вони, за висловом І.Франка, підтримували зв'язок з народом, його традиціями, чинили опір латинізації, германізації і мадяризації карпатських русинів, сприяли розвитку освіти й освіченості народу.

У цей період у багатьох селах Закарпаття були відкриті початкові школи з українською мовою навчання, видавались підручники та інша просвітницька література. Навчальним планом початкової народної школи передбачалися вивчення Закону божого, розмовні та розумові вправи, писання та читання, граматики, рахування, описова географія батьківщини, історія, загальна історія і географія, вивчення громадянських прав і законів, фізика, природознавство, співи, гімнастика (з оглядом на військові вправи).

Вища народна школа була трирічною для хлопців та дворічною – для дівчат. У вищій народній школі вивчались такі предмети: для хлопців – Закон божий, красопис, малювання, рідна мова, рахування і геометрія, фізика і природознавство, географія, історія, конституція батьківщини, основи бухгалтерії, гімнастика; для дівчат – Закон божий, красопис, малювання, рахування, рідна мова, географія та історія, фізика і природознавство (з нахилом до садівництва) та жіночі професії.

Особливо значний вклад у цей процес внесли «будителі» А.Добрянський та О.Духнович, а також О.Павлович, Ю.Попрадов, І.Сільваї, А.Репай та інші.

Важливою подією для розвитку освіти стало проведення в Угорщині першого з'їзду вчителів (1849 рік), де було вирішено створити міністерство освіти, відділити його від управління культу, створювати педагогічні журнали та газети. Значну увагу було звернуто на роботу вчителя, яким значно підвищили заробітну латву, а також надали можливість виходити на пенсію після пророблених 25-ти років. Це суттєво підняло статус педагога у суспільстві. Форуми вчителів вирішили проводити кожні три роки, а справи місцеві розглядати на жупних зборах, які проводити з вчителями щорічно. При

кожній школі зобов'язали створювати спортивні майданчики, а батьків зобов'язали посилати своїх дітей до школи.

Вже на Слов'янському з'їзді 2 червня 1848 року у Празі була висунута вимога введення рідної мови в школах, відкриття не лише початкових, але й середніх шкіл з українською мовою навчання.

Ще ширші вимоги були поставлені перед урядом Австрії делегацією краю у 1849 році - відкриття руської гімназії, академії, надання руським вчителям таких самих пільг, як і в інших областях держави.

Помітну роль у національному відродженні краю в ці часи відігравав Адольф Добрянський (1817-1901рр.) – уповноважений австрійського імператора при штабі російського головнокомандувача в Угорщині, а пізніше – посол (депутат) Будапештського парламенту від комітату Земплин.

Закарпатці активніше почали домагатися своїх національних прав у галузі освіти і культури, а Відень своїми поступками слов'янам намагався схилити їх на свій бік і в такий спосіб протидіяти угорцям.

Після придушення революції 1848-1849 років згідно з законом відомим під назвою «План організації гімназій і реальних шкіл в Австрійській імперії» гімназії стали восьмикласними і поділялися на нижчі (1-4 класи) і вищі (5-8 класи). Нижча гімназія могла існувати і самостійно без вищої.

Вища гімназія називалася повною або архігімназією. Вперше була введена предметна система навчання замість класної (коли один вчитель навчав всі предмети в класі). Запроваджувалися екзамени на атестат зрілості.

У навчальний процес поряд із підручниками вводилося поняття навчальних посібників. В указі були розроблені положення про шкільні кабінети та шкільні бібліотеки. Також були вироблені критерії для оцінки роботи вчителів середніх шкіл.

Важливим для роботи Ужгородської гімназії було прийняття після поразки революції нового навчального плану восьмикласної гімназії, що незабаром привело до відкриття сьомого та восьмого класів у закладі. Змінилася і загальна концепція навчального процесу. Якщо раніше в гімназіях основну увагу надавали вивченню латинської та грецької мов, то тепер пріоритетними стали сучасні мови, математика, фізика, хімія та інші предмети. Вперше процес навчання подавався як взаємодія всіх предметів, які повинні формувати «освічений і благородний характер» молодій людині.

Наказом королівського намісника Угорщини від 22 вересня 1849 року № 4595 проголошено рівноправність націй і, як наслідок, мовою викладання в Ужгородській гімназії було оголошено руську (русинську) мову. І вперше в історії краю в поточному навчальному році навчання в закладі почали проводити на рідній мові.

У гімназії почалася боротьба за перетворення її в руську середню школу. Річ у тому, що, відповідно до Березневої конституції, руську мову було запроваджено тільки в перших трьох молодших класах тодішньої шестирічної середньої школи, в четвертих – шостих класах вона і надалі залишалася

факультативним предметом. Такі зміни на перших порах проходили відносно легко.

Впродовж року процеси національного відродження викликали піднесені почуття в гімназистів та викладачів, почали змінюватися пріоритети навчально-виховного процесу у гімназії, який стали повертати до народних витоків. Все це турбувало деяких викладачів, від імені яких римо-католицький священник др. Іштван Варга вже у 1850 році звернувся листом до Сатмарського єпископа з побоюваннями, що гімназія цілком стане руською, бо практично всі вчителі – греко-католики, викладають предмети рідною мовою. 12 вересня 1850 року Сатмарський єпископ Янош Гам звернувся до намісника Угорщини Герінгера і просив розглянути ситуацію в гімназії.

Того ж року, 17 жовтня кошицька шкільна інспекція відправила копію меморандуму директору гімназії Івану Чурговичу, вимагаючи дати роз'яснення причин запровадження руської мови у вивченні всіх предметів. Директор у своїй відповіді, надісланій 10 листопада, визнає факт запровадження руської мови у навчальний процес, але пояснює таке рішення виконанням інструкції ради намісництва від 22 листопада 1849 року № 4595.

У наступному навчальному році частина предметів ще викладалася на українській (руській) мові, але поступово почала запроваджуватися угорська. Така ситуація невизначеності не могла тривати довго.

Головною особою, що захищала руську мову, був професор Олекса Вашкович, а речниками угорської сторони – професори Ференц Іршик та Фрідолін Воленський. Вже 5 березня 1851 року відбулися збори педагогічного колективу гімназії, які, втім, одностайної відповіді про характер і мову навчання гімназії не дали. Більшість вчителів стверджували що гімназія є державною, і виступили за рідну мову у викладанні. Меншість просила шкільну інспекцію, щоб мовою викладання була тільки угорська. Складений протокол засідання з усіма іншими документами були відправлені до Кошиць. У документі було також зазначено, що ніхто не заперечує вивчення представниками різних національностей рідної мови. У листі одностайно схвалено відкриття окремої кафедри руської мови та навіть словацької, щоб учні належно вивчали свою мову і до цього могли б прилучитися за бажанням угорці. Дворічна дискусія закінчилась компромісом. На протест угорських батьків угорську мову визнано за мову викладання в гімназії, а місцеву руську – за таку, якою треба викладати гімназістам греко-католицької віри. Це компромісне рішення діяло протягом двох навчальних років. І вже у 1852-1853 н.р. руська мова викладалася тільки у старших класах, але невдовзі – знову у всіх класах. По-руськи (українськи) теж викладалися уроки закону Божого. Однак угорську громаду міста не влаштовував такий стан: вона домогалася усунення руської мови з гімназії. І результати не забарилися. Згодом, 24 жовтня 1855 р. інструкцією №14850 міністерство розпоряджається про те, що мовою навчання в ужгородській гімназії раз і назавжди залишається угорська. В нижчих чотирьох класах руською викладають основи релігії.

Але у 1856-1857 н.р. руська (русинська, слов'янська) мова набула статусу обов'язкового навчального предмета. У вищих гімназійних класах з руської мови учні вивчали синтаксис, усні і письмові вправи, історію літератури та старослов'янську морфологію, скомбіновану з сучасними діалектами. Тривалий час руську мову викладав професор Микола Гомічков та катехит і світський викладач Петро Янович. Це були висококваліфіковані спеціалісти, які забезпечували міцні знання своїм вихованцям і прищеплювали навички високої культури та інтелігентності гімназістам.

Із 1852 року навчальний заклад отримує нову назву – Королівська католицька державна гімназія в Унгварі.

Значною подією в житті Ужгородської гімназії стало перетворення її, згідно розпорядження від 11 квітня 1856 року, у повну восьмикласну середню школу. У тому ж навчальному році було відкрито сьомий клас, а в наступному - восьмий, відповідно збільшено кількісний склад викладачів. У випускному класі стала вивчатися філософія.

Заклад почав працювати за новим навчальним планом, згідно якого у 1858-1859 навчальному році у кожному класі викладали наступні предмети(у душах подано кількість уроків на тиждень):

1 клас – основи релігії (2), латинь (8), угорська мова (3), німецька(4) географія та історія (3), арифметика (3), природознавство (2). Факультативно по 2 години на тиждень викладали каліграфію, співи та гімнастику;

2 клас – основи релігії(2) , латинь(6), угорська мова(4), історія (античність до 476 року) з географією країн (3), арифметика і геометрія(3), зоологія та ботаніка(2);

3 клас – основи релігії - 2 , латинь 6, грецька 5, угорська 3, історія(середні віки вестфальського миру) 3, геометрія 3, мінералогія і наука про природу (3).

4 клас – основи релігії 2, латинь 6, грецька 4, угорська 3, історія австрійської імперії 3, геометрія 3, наука про природу 3 уроки.

5 клас – основи релігії 2, латинь грецька угорська 2, історія (стародавніх римлян грецька античність і міфологія) 4, геометрія 4, наука про природу 2 уроки на тиждень.

У 6 класі – основи релігії 2, латинь 6, грецька 4, угорська 3, історія середніх віків до XV ст. (3), геометрія (3), наука про природу (3).

У 7 класі – основи релігії 2, латинь 5, грецька 6, угорська 3, історія новітнього часу (3), геометрія (3), наука про природу (3).

У 8 класі – основи релігії 2 , латинь 5, грецька 6, угорська 3, статистика Австрійської імперії 3, психологія 2, фізична географія 3 уроки на тиждень.

У навчальному плані бачимо відсутність поділу предметів на обов'язкові, загальнокорисні та другорядні, а лише обов'язкові та факультативні. У плані знято деякі предмети, що раніше вивчалися, як, наприклад, математична географія на глобусі, основні риси природного права і вітчизняного законодавства, логіка. Вперше було виділено по дві години для місцевих гімназістів на вивчення руської мови. Згідно цього декрету рідну мову

починали засвоювати з п'ятого класу, а ті гімназисти, хто не володів угорською, могли навіть руською мовою відповідати і з інших предметів.

Із п'ятого по сьоме серпня 1858 року були проведені перші экзамени на атестат зрілості. Із 22 учнів восьмого класу на экзамени прийшло 18, із яких 17 успішно склали всі іспити, а один відмовився. Наступного року экзамени на атестат зрілості вже склали 44 абітурієнти, з яких, зокрема, було 18 українців із Галичини. Навчання в Ужгородській гімназії значної кількості юнаків із західних земель України сприяло формуванню національних традицій у середовищі закарпатських гімназистів.

Цікаво дізнатися про те, які професії обирали перші володарі атестатів зрілості. У «Звідомленні» за 1858-1859 навчальний рік зазначено, що з 17 учнів, які успішно пройшли випробовування, двоє поступили на юридичний, а двоє на історико-філологічний факультет університету. Тринадцять випускників продовжили навчання в Ужгородській богословській семінарії, де також продовжили освіту ті п'ятеро, які не склали экзамену. У тому ж річнику подані списки перших випускників восьмого класу гімназії.

Директором нашого закладу із 1825 по 1856 рік був місцевий житель Іван Чургович. Обіймаючи посаду керівника гімназії і одночасно учительської семінарії (1839-1861 рр.), він влаштував на роботу понад 15 викладачів русинського походження, зробив багато нововведень, які заклали фундамент формування в Ужгороді школи європейського взірця.

Народився Чургович у 1791 році в селі Новоселиця, що на Перечинщині, і сам був вихованцем Ужгородської гімназії. Здобувши у Відні ступінь доктора теології, він користувався авторитетом серед громадськості краю. Під його керівництвом у гімназії запроваджено систему морального виховання Песталоцці, він виступав проти фізичних покарань учнів.

Особливу увагу приділяв релігійному та фізичному вихованню. Як і швейцарський педагог Чургович вірив, що моральні, розумові та фізичні сили людської природи мають властивість до саморозвитку, до діяльності. Виховання ж покликане допомогти саморозвитку і спрямувати його у потрібному напрямку. Він розробляє моральний та дисциплінарний статут учительської семінарії, ціннісні критерії якого лягли в Правила гімназиста. Десять правил гімназиста Ужгородської гімназії

- 1. Духовність – первинка, а матеріальні цінності вторинні критерії життя.*
- 2. Любов до ближнього не менша, ніж до самого себе.*
- 3. Будь щасливий, коли віддаєш, а не коли отримуєш.*
- 4. Шануй старших, чужу працю і гордись та зберігай цінності минувшини.*
- 5. Проявляй національну гордість, але, як у всьому, еміру.*
- 6. Злагода між людьми різних поглядів і вірувань та походжень.*
- 7. Безмежна старанність у навчанні, труді та наполегливість – запорука успіху.*

8. *Совість, правдивість, скромність і порядність прикраса людини.*
9. *Не ний, не будь зависливим, не висміюй, а розумій інших.*
10. *Тільки праця збагачує науку і культуру та духовність.*

З ініціативи Івана Чурговича започатковано створення наукової бібліотеки, де з часом буде зібрано на семи мовах книжки з природознавства, юриспруденції, педагогіки, а також художню літературу, конче потрібну для забезпечення належного навчання та виховання гімназистів.

Коли початку 50-х років 19 століття було складено перелік книг, які залишилися у гімназійних бібліотечних фондах, то нарахували всього 320 томів, з яких до використання годилися всього 100 книг. Адже ті видання, які були сформовані у гімназії за езуїтів, стали основою єпископської бібліотеки.

Велика частина книг була загублена, тож І.Чурговичу довелося заново формувати гімназійну бібліотеку, яка з часом стане гордістю не лише навчального закладу, а й краю.

Директор школи розсилає листи з проханням підтримати гімназію до державних установ, освітніх закладів Європи, релігійних та культурних діячів. Така робота дала нечувані результати: до бібліотеки передали зразу понад 100 примірників видань надійшло від віденської Академії Наук та віденського Географічного Інституту. Дарування робили мукачівський і самарський єпископи, вчителі, учні, книговидавці, книготорговці, Міністерство релігії і народної освіти, різні товариства і приватні особи.

Коли у 1859 р. вчителем Яношем Петріком була проведена чергова інвентаризація бібліотеки, виявилось, що фонд складав 883 томи, з яких виключно для навчального процесу годилися 265 томів, інші 618- для загального користування.

У ці роки вдається запровадити в гімназії сумісне вивчення закону Божого для гімназистів греко-католицького та римо-католицького віросповідань. Це формувало толерантні відносини та міжконфесійну злагоду серед школярів.

Для започаткування начального процесу за предметною системою Іван Чургович організовує кабінетну роботу гімназії. У 1850 у навчальному закладі було відкрито перший навчальний кабінет у краї - кабінет природи з геологічними й палеонтологічними зразками та гербарієм. У 1858 році при ньому започатковано відділ із опудалами тварин.

До формування колекцій директор долучає провідні європейські освітні заклади, державні установи, культурно-освітніх діячів.

У 1854 р. місцевий римо-католицький священик Іштван Варга подарував 30 екземплярів мінералів. Частину мінералів закупають, і їх колекція у 1856 році складає вже 193 екземпляри.

Але це був тільки початок щоденної клопіткої праці.

У 1859-1860 навчальному році дирекція марамороської шахти передала 30 дуже гарних мінералів, а віденський Географічний інститут 200 порід. У 1871-1872 навчальному році Національний Музей передав 115 шт. цілих порід.

Колекцію мінералів у 1874-1875 навчальному році впорядкував і доповнив Іштван Рібар. А у 1894 році 65 екземплярів доісторичних каменів дарує гімназії угорський королівський педагогічний інститут.

Одразу при кабінеті природи була відкрита лабораторія досліджень. Учні ходять у город аптекаря П.Бене спостерігати за різними видами рослин та проводять записи досліджень у спеціальних журналах.

У 1854 р. гербарій кабінету нараховував 60 рослин. Дарували рослини Фрідеш Гажлінські, Янош Кріеш, Одон Бачінські. Але колекція гербарію проіснувала усього рік і була відновлена вже на початку 20 століття.

Із 1856 починає формуватися зоологічна лабораторія, до якої Тітус Піус подарував 337 морських раковин і равликів, а учень 6 класу Д. Етвеш передав 100 рідкісних комах.

Робили дарунки також – Кріеш Я., Данилович Ф., Ференцік Ш., Паулович М., Покорнь А., Шпері Л, Тупей Я., Главаті Я., Дума Д, Погань Г, Керешкеньі Б., Шайо К., Абт А., гр.. Старої Антал, гр.. Терек Йозеф молодший, Кордінес Д., др.. Лендел А., др.. Діетц Ш., др.. Лаудон І., Медрецькі І. Інвентаризацію зоологічної колекції у 1870 році провів вчитель Янош Кріеш а у 80-х роках – Карль Шайо.

У 1858- 1859 навчальному році в стінах нашої гімназії було відкрито хімічний та географічний кабінети. Це було дуже важливо для розвитку закладу, адже у 50-х роках зовсім не було унаочнень для вивчення природничих наук. Щоб якось вирішити цю проблему, вчителі Лайош Дір і Антал Абт замовили фізичні і хімічні інвентарі на суму 1500 флоринів у віденських і празьких механіків. Лікарі та фармацевти Ужгорода подарували гімназістам у тимчасове користування машину для вироблення струму. А один із меценатів закладу Іштван Варга дарував 500 флоринів для закупівлі приладдя. А, коли у 70-і роки хімію почали викладати у 6 класі окремим предметом, то лабораторія почала поповнюватися активніше.

У 1856 році молодий викладач гімназії Антал Абт створив при ужгородській гімназії одне з перших гімнастичних учнівських товариств у всій Угорщині (гімнастика стала обов'язковим предметом в угорських школах лише з 1867 року). До гуртка записалися 300 учнів. На зібранні з них 472 форинти закуплено спортивний інвентар. Міський уряд виділив для потреб гуртка велику ділянку в районі нинішнього стадіону «Спартак». Там було прокладено бігові доріжки, зроблено ями для стрибків, сектор для кидання каменю (таких снарядів, як спортивне ядро чи гранати, ще не існувало). Спортивне містечко було обгороджено та обсаджено тінистими деревами. У 1867 році містечко зруйнувала повінь, його було відновлено на просторому подвір'ї гімназійного гуртожитку по тій же вулиці Капітульній, зразу за Кафедральним собором. У 1891 році гімназисти взяли участь у перших всеугорських учнівських змаганнях, на яких шестикласник Міхал Бендас став чемпіоном з бар'єрного бігу. У 1893 році гімназії виділено 7 гектарів площі під «справжній спортивний майданчик» в районі нинішніх ЗОШ І-ІІІ ст. № 10 і 11.

Із 1844-1845 навчального року Чургович починає видавати річники гімназії «Звідомлення...» угорською мовою. До цього часу гімназійні вісники виходили на латинській мові. Вчителі-єзуїти старанно вели записи гімназійних буднів та свят, ще з часів, коли школа біла у Гуменному, хоча більшість тих літописів загубилися у вирі часу.

А у 1781-1882 було зроблено першу друковану класифікацію, в якій подано успішність учнів з кожного предмета.

І за Чурговича у перші роки в річниках подавалися тільки списки і кваліфікація учнів. Поступово помітно збільшується інформаційний матеріал про діяльність навчального закладу. Окрім списків учнів кожного класу, стали подаватися списки професорського складу та їх педагогічне навантаження, хронологія найважливіших подій що відбувалися протягом навчального року в навчальному закладі, статистичні дані про успішність учнів і результати складених ними іспитів, наукові статті викладачів та учнів, гурткова діяльність та види позакласної і позашкільної роботи та ін. Розробки вчителів, які друкувалися у " Звідомленнях..." носили методичний зміст до програми навчання. Подаємо назви деяких статей, які вийшли у річниках:

- 1852-3 навчальний рік – Роздуми про уважність (автор- Іван Чургович);
- 1853-4 – Роздуми про геометрію у початковій гімназії (Лайош Діер);
- 185-6 – Греція у період греко-перських війн, їх наслідки для зростання могутності Афін (Янош Гампел);
- 1857-8 – "Електра" - Софокла (Антал Бартл);
- 1859-60 – Про електродинаміку (Лайош Діер).

Відкриття бібліотеки, навчальних кабінетів привело до того, що приміщення гімназії стало тісним для навчального закладу, потрібна була добудова, але коштів для цього не вистачало. Всі витрати на добудову погодилася взяти міська управа за умови, що мовою викладання залишиться угорська. Впродовж 1857-1858 років до існуючого будинку гімназії було добудовано паралельно з фасадом ще шість класних кімнат.

Прийняття 20 жовтня 1860 року імператором Францом Йосипом «Жовтневого диплому» - федералістської конституції, яка мала на меті погасити антигабсбурський рух, шляхом відновлення автономій провінцій імперії, негативно вплинуло на процеси національного відродження у краї.

Із цього часу в усіх адміністративних установах держави, зокрема й нашої гімназії, єдиною офіційною мовою стала угорська.

Було відновлено стару печатку і з 1862 року заклад став називатися – Унгарська королівська католицька головна гімназія.

Того ж року в ужгородській гімназії було відкрито дві кафедри руської мови для викладання географії та історії. Відвідували їх більше половини учнів школи, які також мали право відповідати руською мовою з інших предметів. Але розпорядженням від 16 жовтня 1869 року кафедри закрили.

Місцеву русинську (руську) мову у ті роки називали ще кількома термінами: славянській язык, руський язык, а згодом – просто руський язык. Назва orosz, тобто руський, з'являється у щорічних звітах гімназій пізніше, зокрема у звіті за 1861-1862; 1866-1867; 1867-1868 навчальні роки. У наступних роках цю мову ще називали рутенською, малоруською, русской, карпаторусскою, угро-руською.

Уроки рідної мови тих часів спочатку вели викладачі закону Божого О.Вашкович, катехит М.Гомічков (у кожному класі по дві години на тиждень), а пізніше у старших класах Гоміčkова замінив світський учитель Петро Янович (1864-1867 рр.). За часів Австро-Угорщини цей предмет викладали М.Іванов, К.Сабов, П.Азарій, П.Рошкович, О.Янович, П.Шуба та Є.Ортутай.

Рада намісництва з 1861 року знову запроваджує новий розподіл предметів:

1 клас – латинь 7, угорська 5, географія Угорщини 2, арифметика 2 уроки на тиждень

2 клас – латинь 8, угорська 4, географія Європи 2, арифметика 2 уроки на тиждень.

3 клас – латинь 6, угорська 4, географія континентів 2, історія (Угорщина за Арпадів) 2, арифметика 2, зоологія 2,.

4 клас – латинь 6, угорська 4, історія (Угорщина за королів різних династій) 2, алгебра 2, ботаніка 2, наука про природу 2 уроки на тиждень.

5 клас – латинь 6, грецька 2, угорська 4, історія (Угорщина за Габсбургів) 2, геометрія 2, мінерологія 2, хімія 2 уроків на тиждень.

6 клас – латинь 5, грецька 2, угорська 4, історія (античність і середні віки) 3, геометрія 3, філософія і психологія 3, уроків на тиждень.

7 клас – латинь 4, грецька 2, угорська 4, історія (новий час) 3, філософія і психологія 3 уроки на тиждень.

8 клас – латинь 3, грецька 2, угорська 4, історія Угорщини з особливим наголосом на в'яснення причинно-наслідкових зв'язків 3, основи аналізу 2, наука про природу 9(оптика, астрономія, метрологія) 4, філософія(логіка, психологія і метафізика) 8 уроків на тиждень.

Основи релігії вивчали в кожному класі по 2 уроки на тиждень. Русинська мова викладалася як окремим предметом та була мовою викладання деяких предметів.

У 60-их роках було видано кілька підручників із руської мови для учнів гімназії: « Граматика письменного руського языка» та «Краткій сборник избранных сочинений в прозе и стихах для упражненія в русском языке» -

написані викладачем Ужгородської гімназії Кирилом Сабовим і видан в Ужгороді відповідно в 1865 та 1868 роках, «Русская граматика» - написана і видана в Буді Іваном Чаковським, «Всемирная історія» - видана у 1860-70 роках В. Ф. Кимаком у трьох томах та інші.

Авторитет навчального закладу у місті над Ужем з кожним роком зростає, як і кількість мешканців нашого міста. У 50-60-их роках Ужгородська

гімназія за кількістю учнів була однією з найбільших в Угорщині. Якщо в 1857-1858 навчальному році в ній навчалось 365 учнів, то в 1867-1868 – роках – 507.

Таблиця 4.1.

Кількісний склад учнів гімназії в 1848 – 1866 роках

1848	59	-	54	-	69	-	62	-	51	-	54	-	-	-	349
1849	63	-	48	-	48	-	49	-	48	-	43	-	-	-	299
1850	56	-	46	-	38	-	42	-	31	-	43	-	-	-	256
1851	60	-	62	-	40	-	39	-	46	-	40	-	-	-	287
1852	55	-	59	-	49	-	40	-	44	-	54	-	-	-	301
1853	72	-	71	-	60	-	40	-	45	-	41	-	-	-	329
1854	72	-	71	-	60	-	40	-	44	-	41	-	-	-	328
1855	89	-	64	-	57	-	42	-	51	-	36	-	-	-	339
1856	80	-	76	-	61	-	36	-	35	-	35	-	-	-	323
1857	56	-	71	-	68	-	57	-	35	-	34	-	30	-	351
1858	75	-	52	-	57	-	51	-	55	-	27	-	25	25	365
1859	67	-	67	-	47	-	42	-	51	-	33	-	17	30	354
1860	86	-	66	-	53	-	42	-	46	-	44	-	34	22	393
1861	88	-	61	-	63	-	34	-	41	-	42	-	37	31	397
1862	83	-	70	-	61	-	48	-	40	-	38	-	38	28	406
1863	75	-	84	-	72	-	51	-	57	-	36	-	27	36	438
1864	83	-	68	-	72	-	65	-	40	-	38	-	30	25	421
1865	100	-	72	-	60	-	60	-	54	-	47	-	29	25	456
1866	78	-	75	-	66	-	58	-	67	-	45	-	38	24	451

Директори Ужгородської гімназії

Гочар Янош (священик банско-бистрицької єпархії)	1856-1858
Діер Лайош (священик самарської єпархії)	1858-1859
Кріхенбауер Антал (світський)	1859-1861
Гусар Шандор (священик самарської єпархії)	1861
Лієбхардт Янош (священик кошицької єпархії)	1861-1871

Вчителі Ужгородської гімназії

Іршік Ференц (священик самарської єпархії)	1849-1851
Воленські Фрідолін (священик самарської єпархії)	1849-1851
Іванчик Андраш (священик мукачівської єпархії)	1849-1856
Вашкович Шандор (священик мукачівської єпархії)	1850-1851
Гампел Янош (священик самарської єпархії)	1851-1884
Діер лайош (священик самарської єпархії)	1851-1861
Сайбел Янош (священик самарської єпархії)	1851-1857
Данілович Агоштон (священик мукачівської єпархії)	1853-1855
Луц Ігнац (священик самарської єпархії)	1854-1855

Естегар Фштван (священик самарської єпархії)	1854-1855
Стріпські Михай (священик мукачівської єпархії)	1855-1856
Гомічко Міклош (священик мукачівської єпархії)	1855-1886
Швейніцер Рудольф (священик самарської єпархії)	1856-1858
Бартл Антал (світський)	1856-1858
Абт Антал (світський)	1856-1861
Янович Петер (священик пряшівської єпархії)	1856-1864
Петрік Янош (світський)	1856-1883
Влконській Алберт (священик самарської єпархії)	1856-1858
Ханат Шандор (світський)	1857-1865
Швабі Пал (світський)	1857-1860
Золтчак Янош (священик самарської єпархії)	1857-1887
Балог Йожеф (священик мукачівської єпархії)	1858-1861
Годобай Дердь (священик егерської єпархії)	1858-1860
Тірнауер Карль (світський)	1858-1875
Сіебер Еде (світський)	1858-1867
Кріш Янош (світський)	1859-1861
Духновські Дюла (священик самарської єпархії)	1861
Айбен Матяш (священик самарської єпархії)	1861-1863
Тарноці Тівадар (священик самарської єпархії)	1862-1865
Томор Ференц (світський)	1861-1867
Файл Аттіла (світський)	1861-1869
Мондок Янош (священик мукачівської єпархії)	1861-1877
Сабо Ціріл (священик мукачівської єпархії)	1862-1871
Ромжа Іштван (священик мукачівської єпархії)	1862-1866
Дума Дердь (світський)	1863-1872
Кімак Дезе (священик мукачівської єпархії)	1864-1871
Чанк Іштван (священик самарської єпархії)	1865
Мендлік Ференц (світський)	1867-1872
Бабич Калман (світський)	1866-1867
Ігнатко Дердь (світський)	1866-1867
Геревич Густав (світський)	1866-1867
Мраз Ференц (світський)	1867-1884
Займус Вінце (світський)	1867-1895
Вілчек Янош (світський)	1867-1905
Грабар Михай (світський)	1867-1868
Дялокаї Мозеш (світський)	1867-1869
Релаї Янош (світський)	1867-1868

4.2. Освітні діячі першої половини ХІХ століття.

Кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст. ознаменувалися не лише значними соціально-економічними та політичними змінами в Європі, але й помітними зрушеннями в галузі освіти та культури. Цей період став для історичного Закарпаття початком формування національної культури,

створення народної школи, розширенням середньої освіти та боротьби за відкриття вищої школи.

Визначною і своєрідною особистістю з-поміж закарпатців другої половини ХІХ ст., що працювали в Росії, був **Михайло Андрійович Балудянський** (1769-1847 рр.). Народився в с.Вишня Ольшава Бардіївського округу (тепер Словаччина). Студіював у Кошицькій академії, на юридичному факультеті Віденського університету. У 1797 році захистив дисертацію в Будапештському університеті з присвоєнням наукового ступеня доктора юридичних наук.

М.Балудянського, як освіченого педагога, обрано професором, а пізніше і деканом юридичного факультету Будапештського університету (1802 р.). М.Балудянський володів італійською, англійською, французькою, німецькою, латинською, угорською і російською мовами. Його вже в ці роки визнано талановитим педагогом і вченими. Однак, прагнучи демократії в кращих тодішніх європейських традиціях, він стає членом тайної угорської яacobинської організації «Товариство свободи і рівності» і після її розгрому в 1804 року М.Балудянський на запрошення І.Орлая переїздить до Петербурга, де спочатку працював професором пединституту і викладав політичну економію. В 1816 році він обирається деканом юридичного факультету, а через три роки на конкурсній основі став першим ректором Петербурзького університету. М.Балудянський проявився в Росії як прекрасний організатор, новатор і талановитий педагог. «Глибока вченість, невтомна діяльність і постійна готовність служити ближньому набутими знаннями привернули до Балудянського увагу всі вищі петербурзькі придворні і ділові кола. Михайло Андрійович далеко від педантизму і самовиховання, із скромністю вченого мужа, по-дружньому викладав усе те, що не було ще запроваджено в російській культурі. М.Балудянський обстоював прогресивний розвиток усіх наук, першим у Росії запровадив термін «політична економія». Як ректор і педагог вищої школи, дуже цінив талановитих студентів і сприяв їх творчому росту, запровадивши вільний від лекцій час для «власного роздуму і вправлення на самоті». На події 1821-1822 років – чистки в російських університетах – він заявив, що за таких умов не бажає більше виконувати обов'язки ректора.

Перу М.А.Балудянського належить проект реформи з селянського питання, звільнення селян з-під кріпосної залежності і проект їх влаштування, де рекомендував «підновити природну свободу і природний порядок у суспільстві». Помер 3 квітня 1847 року в Петербурзі.

Михайло Михайлович Лучкай (1789-1843 рр.) народився 19 листопада 1789 року у с.Великі Лучки, у сім'ї дяка Михайла Попа. Світогляд М.Лучкай формувався під впливом бурхливих історичних подій – французька революція, наполеонівські війни, передреволюційна ситуація в Австро-Угорщині, які припали на його життя. Освіту М.Лучкай здобував спочатку у пароха рідного села Великі Лучки, потім в Ужгородській початковій школі. Пізніше навчався в Ужгородській та Великоварадинській (нині Румунія) гімназіях. Упродовж 1812-1816 років М.Лучкай навчався у Віденській цісарсько-королівській семінарії. З

1816 по 1817 рік М.Лучкай працював священиком у Великих Лучках, після цього переїжджає до Мукачева і з вересня 1818 по серпень 1827 року займає посаду бібліотекаря і архіваріуса Мукачівської єпархії. З 1827 року переходить в Ужгород, де працює парохом і намісником та проводить велику просвітницьку роботу – створює нові школи, удосконалює та контролює навчально-виховний процес.

У 1829 році Михайла Лучкая направляють в італійське місто Лука (на прохання князя цього міста), де він і почав активно займатися науковою роботою, щоб підняти, як він висловився «...честь свого народу». Саме тут він завершив роботу над своєю працею «Грамматика славяноруська», яку у 1830 році було надруковано в Будині. Це була перша грамматика для всіх русинів Австрійської імперії і принесла заслужену славу автору. Її дуже високо оцінили тогочасні мовні корифеї. Зокрема, Маркіян Шашкевич вважав її кращою за відому граматику Й.Левицького (рік видання 1834), а Іван Вагилевич в листі до російського вченого-славіста М.Погодіна в 1836 році писав «Это творение по сию пору одно из самых лучших в своем роде».

Свою фундаментальну п'ятитомну працю «Історія карпатських русинів» на латинській мові (1437 сторінок) підготував до друку в 1843 році. Оскільки зміст і методика праці йшли в розріз із інтересами імперії, то книга залишалася в рукописі аж до наших часів. Зусиллями вчених Ужгородського національного університету (Ю.Сак, Я.Штенберг, А.Ігнат, М.Орос, Й.Баглай) її було дешифровано і перекладено на сучасну українську мову і упродовж 1999-2002 років видано в шести томах.

Основний зміст вказаної книги полягає в тому, що карпатські русини мають своє ім'я, свою давню історію і свою самобутню культуру. Доводиться це комплексними дослідженнями особливостей історичного, соціально-економічного, політичного і культурного розвитку Закарпаття від найдавніших часів до початку ХІХ століття. Причому зроблено це на фоні аналізу загальноєвропейської історії, у взаємозв'язку з якою відбувалися і події в Закарпатті. Ця праця принесла М.Лучкаю європейську славу, його ім'я стало авторитетним у всьому слов'янському світі і є гордістю нашого народу.

Турботу про розвиток рідної мови проявив і мовознавець **Іван Фогораші** (псевдонім Іван Бережанин, 1768-1834 рр.), який народився в с.Великі Ком'яти, що на Виноградівщині. Навчався в Ужгородській духовній семінарії і в Трнаві. Закінчив греко-католицьку семінарію в Відні. У 1813 році служив священиком у с.Рокосово. Як талановитого і досвідченого педагога його було в 1814 році призначено на посаду ректора богословської семінарії в Ужгороді. В 1818 році І.Фогораші переводять священиком церкви св. Варвари у Відні. Тут він активно включився до роботи гуртка слов'янських вчених на чолі з відомим славістом-філологом, творцем славістської літературної мови В.Копітарем (1780-1844 рр.). Під впливом В.Копітара і праці І.Орлая про Підкарпатську Русь І.Фогораші пише наукову працю «Въ обще о различіи славянских наречій, собственно же о мало или карпато или угрорусских» (1827 р.).

Перу Івана Фогораші належить написання ряду серйозних праць з мовознавства, зокрема, привертає увагу «Русько-угорська или Мадярська граматика», де вкладено основні принципи руської мови, на якій розмовляло корінне населення і проаналізовано запозичення угорцями багатьох слів із слов'янських мов. Крім цього, має неабиякий інтерес його стаття «Вообще о различии славянских наречий», а також трактат «Историко-топографическое Карпато- или Угро-росіян описание», яке, на жаль, залишилося у рукописі.

Іван Іванович Чургович (1791-1862 рр.), починаючи вже з 30-х років ХІХ століття, разом з А. Добрянським та О. Духновичем вів боротьбу за здійснення слов'янської ідеї, національні права русинів, за руську мову не лише в школах, але й в адміністративних установах. І.Чургович народився 26 січня 1791 року в с.Новоселиця (нині Словаччина) в сім'ї священика. Навчався в Ужгородській гімназії, а філософію студіював у Будапешті. Богословську семінарію закінчив в Ужгороді і в 1817 році рукоположений у священики. В 1818-1819 роках працював учителем в Ужгородській гімназії. В 1819 році направлений на навчання у Віденський інститут св. Августина «Фринтанеум»), де в 1823 році йому присвоїли звання доктора богослов'я. Володів дев'ятьма європейськими мовами, дотримувався системи педагогічних поглядів відомого швейцарського педагога Й.Песталоцці. З 1831 року займав посаду капітульного вікарія. На цій посаді сприяв розбудові системи русинських і словацьких шкіл на території Мукачівської єпархії. Під керівництвом І.Чурговича були складені моральний і дисциплінарний статuti Ужгородської вчительської семінарії. Прагнув випускати «Руську народну газету», навіть пробував заснувати русинську кириличну типографію в Ужгороді. Вніс вагомий вклад як в організацію шкільної справи, так і в підготовку вчителів для народних шкіл русинського краю.

І.Чургович брав активну участь у складанні багатьох меморандумів закарпатських русинів, боровся за утвердження національної свідомості свого народу. Його діяльність була направлена на поліпшення стану української школи, створення народних училищ, будівництво народних шкіл. Заслуга І.Чурговича полягає і в тому, що він захищав культурно-освітні інтереси місцевого населення, багато працював над створенням нових початкових шкіл, піднесенням рівня вчительської семінарії. І.Чургович цікавився книгами, в яких полемізувались питання «австрійських слов'ян». Проповіді та педагогічні ідеї І.Чурговича друкувалися в журналі «Листок», який видавав Є.Фенцик і видані окремою книгою О.Камінським в 1888 році.

Юрій Іванович Гуца-Венелін (1802-1839 рр.) народився в с.Тибава на Свалявщині 22 квітня 1802 року в сім'ї священика. Закінчив Ужгородську гімназію (1814-1820 рр.), навчався в Ужгородській духовній семінарії, в Сатмарському ліцеї (1820-1822 рр.), а в 1822-1823 – навчався у Львівському університеті. Він увійшов в історію як один із засновників російської славістики. Працював два роки педагогом у Кишиневі, вивчав культуру болгар, що жили в Бессарабії. Влітку 1825 року за рекомендацією І.Орлая поступає на медичний факультет Московського університету. Вивчаючи медицину глибоко

занурився в історичну науку. Після закінчення в 1829 році Московського університету досліджував історичні та етнографічні матеріали Болгарії, узагальнивши в ряді наукових праць і довівши слов'янське походження болгар. У 1829 році, одночасно з закінченням медфаку, видав монографію з історії болгарського народу «Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россиянам», яка високо оцінена вченими Росії і, зокрема, М.П.Погодіним. Ю.І.Венелін своєю науковою діяльністю сприяв пробудженню духовного відродження, національної свідомості болгар. У 1830-1831 роках, із дозволу і за дорученням Російської Академії Наук, прагнучи створити повну багатотомну історію болгарського народу, працював у Болгарії. Саме тут ним було підготовлено «Граматику нынешнего болгарского наречия». З 1832 року учителював у приватному пансіоні М.Погодіна в Серпові під Москвою, з 1936 року і до останніх днів життя працював інспектором шкіл у Москві.

У 1835 році виходить його праця «О характере народных песен у слов'ян Задунайских». Наукову цінність має його книга «Влахо-Болгарские или Дако-славянские грамоты» (1835 р.) та «Карпато-Росские пословицы».

Відродно констатувати, що Юрія Івановича Гуцу-Венеліна визнають не тільки істориком, етнографом, лінгвістом, а й великим педагогом, який доходив до сердець своїх вихованців, володіючи грецькою, латинською, усіма слов'янськими та багатьма мовами інших народів Європи.

Високу оцінку науковій та педагогічній діяльності Ю.І.Гуци-Венеліна дав І.Я.Франко. В «Протесті галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» він писав: «Такі імена, як Балудянський, Венелін-Гуца, Орлай, дальше Іван Земанчик, Петро Лодій, ще й досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки».

Педагогічну діяльність здійснювали – уродженці Закарпаття і на Україні. У львівських вузах працювали Михайло Дудинський, Іван Земанчик, Андрій Павлович, Михайло Щавницький, а у Харкові – Андрій Дудрович, який в 1829-1830 роках був ректором університету, Костянтин Павлович, Андрій Чернай та інші. Примітно, що всі вони були в числі тих, хто сприяв єднанню російського та українського народів і репрезентували Закарпаття на ниві педагогічної думки, науки, вищої школи і культури в ту історичну добу.

4.3. Закарпатські будителі

Саме в ці часи з'явилася ціла плеяда молодих культурно-освітніх та політичних діячів, які розпочали боротьбу проти національного гніту, за збереження рідної мови та утвердження народного духу культури. Ці діячі виступають з критикою колоніальної політики Австро-Угорської влади, політики мадяризації та онімечення корінного населення краю. Великої популярності в ті часи набуває ідея слов'янської єдності.

Культурно-освітніх діячів – Адольфа Добрянського, Івана Чурговича, Олександра Духновича, Івана Раковського, Олександра Павловича, Євгенія

Фенцика, Івана Сільвая, які упродовж ХІХ століття словом і ділом боролися за реалізацію слов'янської ідеї сьогодні прийнято називати будителями.

Великий внесок в пробудження національної свідомості підкарпатського населення (русинів і словаків) зробив **Адольф Іванович Добрянський** (1817-1901 рр.), який був людиною високоосвіченою, політично активною і відомим усьому слов'янському світові, за що в народі одержав визнання як «будитель русинів». Народився А.Добрянський в с.Завадка (нині Словачина) в сім'ї священника. В сусідньому селі закінчив початкову школу. Навчався в гімназіях Левочі, Рожняви, Мішкольца і Львова, а філософську освіту здобув у Єгері. Закінчив також і гірничу академію в Щавниці, вивчав математику, будівництво і технічні справи у вищих закладах Відня.

А.Добрянський вів боротьбу за освіту народу, розвиток української школи в Закарпатті і в Східній Словачині. Вже на слов'янському з'їзді в Празі А.Добрянським була внесена пропозиція «щоб дозволити словакам і русинам було створювати не тільки народні, але й вищі школи з викладанням на словацькій і руській мовах». Завдяки впертій боротьбі А.Добрянського уряд Угорщини, після 1848 року, дає Закарпаттю, свого роду, автономію в «преділах національності», відкриваються руські школи, в уряді діловодство здійснюється на руській мові, пробуджується суспільно-національне життя.

Вищенаведені факти підтверджують законне визнання Адольфа Івановича Добрянського як ідеолога «карпаторусского, культурного, общественного и національного возрождения середины ХІХ століття и неумомимого труженика на поле возрождения карпаторусского національного сознания» (М.Кондратович «Історія Подкарпатской Руси». – Ужгород, 1925.).

А.Добрянського визнано «національним вождем», тим добрим сіячем, який «засоренное поле нашей культурно-національной жизни перетворил в плодоносную ниву». Усі його праці – «Славяне Австрії и Угорщини», «О западных границах Подкарпатской Руси со времен св. Владимира», «О реформе календаря», «О современном политическом и религиозном положении австро-угорских русских» та ціла низка інших статей – підтверджують його організаційний і творчий дар культурного і політичного діяча. Він не тільки вказує новий шлях до побудови нового життя, але й як інженер в подробицях подає проекти для здійснення своїх задумів. Щодо мови, то Добрянський попереджає не тільки своїх співвітчизників від всякого роду сепаратизму, а й звертається до галицьких діячів, вбачаючи в «мовному сепаратизмі один із шляхів Австрії в денационалізації руського населення». А.Добрянський був поважною людиною для чехів, словаків і галичан, щирим натхненником слов'янської молоді, «является в наши дни символом подлинного славянского братства и національного уважения».

Слід вказати й на просвітницьку діяльність молодшого брата А.Добрянського – **Віктора Добрянського** (1816-1860 рр.), який закінчив гімназію в Левочі, а філософію і теологію вивчав у Відні. Працював секретарем єпископа Пряшівської єпархії, радником і нотаріусом консисторії. У створеному Ужгородському штатному окрузі (1849-1850 рр.) В.Добрянський

працював шкільним інспектором. Саме його зусиллями в ці часи було введено «руський язык» в школах, він домігся розпорядження про відкриття «руської гімназії» в Ужгороді та відкриття в ній «кафедри руського языка». Після ліквідації Ужгородського округу працював шкільним радником в Кошицях (1850-1852 рр.). При ньому в Кошицькій гімназії введено як предмет «Руську мову». Викладав грецьку мову і літературу в Кошицькій гімназії.

До трьох батьків Карпаторуського національного і культурного відродження середини XIX віку відноситься освітньо-культурний діяч **Іван Іванович Раковський** (1815-1885 рр.) – прихильник здійснення ідей А.Добрянського. І.Раковський народився 5 березня 1815 року в с.Ставне на Березнянщині в сім'ї окружного нотаря. Навчався в Ужгородській і Кошицькій гімназіях, а з 1832 по 1835 рік – в Ужгородській духовній семінарії. Працював у єпископській канцелярії в Ужгороді (1835-1839 рр.), священником у своєму рідному селі і в Вишній Рибниці (Словаччина), а з 1844 року до 1850 – віцекректором Ужгородської духовної семінарії та викладачем учительської семінарії. В 1850 році його переводять у Пешт і призначають перекладачем на руську мову державних законів. За національні потуги його звільняють з урядової роботи, з 1859 року і до кінця життя працює священником у с.Іза, де й похований.

І.Раковський провадив значну культурно-освітню роботу по вихованню парафіян, ліквідації їх неписьменності, був добрим порадиником і консультантом в побутових, моральних і господарських справах села, великим патріотом слов'янства. І.Раковський неодноразово підкреслював: «Наша Угорська Русь ніколи ні на одну мить не кохалася заявить своє сочувствие к литературному единению с прочею Русью...». Для руських людей свого краю І.Раковський видає такі підручники, як «Арифметика» і «Краткая всеобщая география» та «Грамматика русского языка». В 1856 році за його ініціативи і під його редакторством було створено «Церковну газету», яка ставила собі за мету: «...способствовать просвещению... и воспитанию народа». Проживаючи в Ізі, І.Раковський проводив велику просвітительську роботу серед прихожан, вчив їх грамоті, зібрав велику бібліотеку і дозволяв книгами користуватися всім бажаючим. У 1856 році І.Раковський став одним із ініціаторів створення «Общества св. Василия Великого», його обирають дійсним головою товариства (почесним головою було обрано А.Добрянського) і займав цю посаду до 1871 року. В ці роки ним було написано ряд статей, які систематично друкувалися в таких виданнях: журнали «Свет», «Новый свет», «Карпат», «Листок», а також в галицьких виданнях – «Вестник», «Галицкая зоря», «Семейная библиотека» та інші. У своїх багаточисельних публікаціях І.Раковський ратував за формування в інтелігенції прагнення до суспільної діяльності й організованості, що дало йому можливість успішно керувати суспільним рухом і залишити після себе таких гідних послідовників, як Е.Фенцик, О.Павлович, Урііл Метеор та ін. Історичні факти стверджують, що саме через І.Раковського здійснювався активний вплив А.Добрянського на О.Духновича.

Не можна уявити собі багатьох здобутків ХІХ століття в Закарпатті з літератури, культури, школи і педагогіки, високої духовності, краєзнавства і громадянства без імені нашого славного земляка-патріота **Олександра Васильовича Духновича** (1803-1865 рр.). І це закономірно, бо, якщо політичне життя цього часу пов'язувалося майже тільки з іменем А.Добрянського, то у культурному житті домінував Олександр Духнович. Адже все те, що було «делано и пробуждено в русской общественности Подкарпатья Добрянским и Раковским, не вошло бы в плоть и кровь народную, если бы не было Духновича».

Народився Олександр Васильович Духнович 24 квітня 1803 року в с.Тополя (нині Словаччина) в сім'ї священика. Початкову освіту здобув в домашніх умовах. Навчався в Ужгородській гімназії (1813-1820 рр.), Кошицькій академії (1821-1823 рр.), Ужгородській духовній семінарії (1823-1827 рр.). Деякий час працював домашнім учителем, а потім нотаріусом Ужгородської консисторії, був священиком і каноніком, викладав руську мову в Пряшівській гімназії. У багатій Ужгородській єпископській бібліотеці займався самоосвітою. У 1838-1843 роках працював в єпархіальному управлінні в Ужгороді. В 1843 році, після смерті єпископа Тарковича, який за народовецькі погляди переслідував О.Духновича, був призначений каноніком Пряшівської єпархії і подальше його життя пов'язане саме з цим містом. Великий вплив на формування поглядів О.Духновича мав єпископ В.Попович. Саме з його ініціативи у 1838 році О.Духнович переїжджає до Ужгорода і займає посаду консисторіального нотаріуса. В єпископській бібліотеці О.Духнович інтенсивно займається самоосвітою, читає багато європейських і російських книг. Про значну роль В.Поповича в житті О.Духновича свідчить той факт, що останній пізніше написав дві оди на честь свого ідейного наставника і благодійника: «Василию Поповичу на день 1 януара 1837 р.» та «Епифаламион Его Высокопревосходительству Василию Поповичу, егда в епископа Мукачевского освящается».

Заслуга О.Духновича в тому, що він зумів перенести в глибинні маси закарпатців національні ідеї, завдяки чому був визнаний як «культурно-національний батько свого народу...». «Духнович был в самом высоком смысле слова – народолюбцем», а це привело його до славного шляху педагогічного впливу на сам народ.

Заперечуючи революцію, як шлях суспільного розвитку, О.В.Духнович покладав усі надії на науку, освіту, школу, які розглядав як «єдиний засіб і шлях до майбутнього щастя народу». Виступав за народність виховання, право простих людей на освіту, за відкриття шкіл з навчанням на рідній мові та з учителями з народу.

О.Духнович одержав визнання як видатний талановитий поет і педагог зі світовим іменем. Своєю невтомною освітньо-культурною діяльністю О.Духнович мав право заявити, що «наши забытые русины ожили духовно. Я трудился день и ночь и боролся со многими препятствиями; я терпел муки, битвы и много беды за народ, чтобы он жил и счастливый был».

І як поет, і як педагог О.Духнович є першим не тільки ідейним, а й насправді народним вождем. Він створив багато віршів, які стали національним надбанням усього народу і «нет руського человека, который бы не знал его «Вручания – Я русин был, есм и буду...».

Заслуга як культурно-освітнього діяча О.Духновича полягає в тому, що він все своє життя дбав про освіту народу, наголошуючи, що школа повинна давати учням більше реальних пізнань, забезпечувати освіту, потрібну для справді реального життя, для потреб практичної діяльності, розвивати здібності людини, її внутрішні сили. Він ратував за свободу особистості учня, його внутрішню активність, творчість. О.Духнович стверджує: «Где есть разум, там есть свобода дел..., судьба человека зависит от самого человека, то есть от направления ума и сил духовных», або «Кто хочет, все может, воля человека всемогущая есть, ум и дух человеческий не має перепон».

Керуючись ідеєю демократизму та гуманізму, О.Духнович прагнув, щоб кожен мав однакове право не лише на життя і хліб, але й на освіту. Заохочуючи народ до освіти, Духнович писав: «Братія, іще раз молю вас, не відчаюйтесь, але спішіть оволодіти наукою, освітою і сама собою укажеться вам дорога до кращого майбутнього».

Про тісний взаємозв'язок О.Духновича з народом і приналежність до нього поет-педагог заявляє у вірші «Вручание» наступне:

Я Русин был, есмь и буду,
Я родился Русиним,
Честный мой род не забуду,
Останусь его сыном.

У вірші «Голос радості», стверджуючи споконвічну єдність українського народу, поет пише:

Бо свої то за горами – не чужі,
Русь єдина, мисль одна в усіх в душі.

О.Духнович наголошував на тому, що освіта і, зокрема, школа повинна давати учням реальні знання, потрібні для життя, для практичної діяльності та розвивати природні здібності дитини. Зокрема, в галузі трудового виховання педагог сформулював ідею поєднання навчання з сільськогосподарською працею, показав, що праця є важливим фактором формування особистості. Людина вихована поза працею, вважав він, є тягарем для суспільства, а праця – важливий засіб фізичного та інтелектуального розвитку майбутнього громадянина, вона «...сили зміцнює і розум розвиває». О.Духнович пов'язував фізичне виховання з національним, за ним: здорова молодь – здорова нація. В одному із своїх віршів О.Духнович стверджував:

Не ганьба то працювати,
Землю орати, копати,
По купецтве ходити,
Ремесло робити,
Не ганьба працювати,
Но есть ганьба, стыд лежати,

Лем от неба вшитко ждати.

Подібні думки находимо й у віршах «Радуйтеся, соколята», «Возваніє», «Спящая дитина», «Ожиданіє лучшего» та інших.

О.Духнович практично допомагав оволодівати освітою, наукою простим людям краю. З-під пера О.Духновича у світ виходить цілий ряд шкільних підручників і посібників для українських народних шкіл: буквар «Книжниця читальна для починаючих» (Буда, 1847 р.), «Краткий землепис для молодых русинов» (Буда, 1851 р.). «Сокращенная грамматика письменного русского языка» (Буда, 1853 р.), «Народная педагогія в пользу учителей сельских» (Львів, 1857 р.), яка була першим посібником з педагогіки не лише в Закарпатті, а й в усій Україні.

Неперехідне значення мають дидактичні принципи, викладені О.Духновичем у праці «Народна педагогія...». Це насамперед наочність у навчанні. Він радив учителям використовувати різні натуральні речі, картинки, малюнки, картки, муляжі, бо це сприяє свідомому і міцному засвоєнню матеріалу. Важливе місце відводилося принципу міжпредметних зв'язків. Учителі, за О.Духновичем, повинні порівнювати ті чи інші предмети, вказувати на їх спільні і відмінні ознаки, всебічно аналізувати їх, що позбавляє від бездумного заучування та зубрячки, яка завдає великої шкоди духовному розвитку дітей. О.Духнович радив учителям враховувати вікові та психологічні особливості учнів при визначенні змісту навчання, для міцності засвоєння знань рекомендував застосовувати різні види повторення і закріплення, бо це, в свою чергу, веде до активізації навчального процесу, як процесу двостороннього, що включає як працю вчителя, так і активну діяльність учнів. Він дав чимало порад щодо організації навчально-виховного процесу, рекомендував практикувати групову роботу з учнями на уроці, та працювати з групами не фронтально, а диференційовано, щоб забезпечити належний інтелектуальний розвиток кожного учня.

Вирішальну роль у формуванні людської особистості О.Духнович відводив учителю: «Кто дал тебе воспитание, тот больше тебе дал, чем тот, кто дал тебе жизнь». Учителів О.Духнович називав «...просвітителями народа», а його самого потомки по праву назвали «Учителем учителів». Все своє життя він боровся за підвищення і поліпшення матеріального рівня вчительства, дбав про підготовку вчителів в Ужгородській учительській семінарії. Разом з тим він ставив високі вимоги до вчителя: справжнє покликання до педагогічної професії, добре знання свого предмету, висока моральність, добра методична підготовка, уміння підтримувати дисципліну серед учнів, любов до дітей – далеко не повний перелік вимог до вчителя за О.Духновичем. Окрім всього іншого, на тверде переконання О.Духновича, вчитель повинен поширювати знання в масах та виконувати громадсько-просвітницьку роботу за місцем праці і проживання, тобто бути суспільно активною людиною.

Ефективність праці вчителя, за О.Духновичем, у значній мірі залежить від того, як виховуються діти в сім'ї. Батьків він називає першими і головними наставниками дітей, на них лежать великі обов'язки: підготувати своїх дітей

фізично і психологічно до майбутньої трудової діяльності, виховати з них справжніх громадян і патріотів. Батьки повинні бути для дітей добрим особистим прикладом високої моральності, працелюбства та відповідальності.

Багатогранна громадсько-освітня та літературна діяльність О.Духновича мала значний вплив на розвиток інтересів і культурних традицій у краї. Ціла плеяда послідовників – О.Павлович, Є.Фенцик, А.Крालицький, О.Митрак, І.Сільвай, Ю.Попрадов – слідом за ним стала будителями карпатських русинів, продовживши велику патріотичну роботу в утвердженні ідеї єднання закарпатців зі слов'янським світом.

Упродовж всього життя О.Духнович співпрацював у газетах «Вестник», «Слово», «Зоря Галицкая», «Церковная газета» та в інших тогочасних виданнях. Саме в цих виданнях надруковано багато педагогічних і науково-популярних праць, спрямованих на піднесення освіченості і культури населення краю.

Суспільно-політична і педагогічна діяльність О.В.Духновича, його літературно-поетичні й педагогічні твори сприяли поширенню освіти, розвитку національної свідомості українського народу Закарпаття, зміцненню ідей воз'єднання зі всіма східними братами. Він творчо розвинув передові педагогічні ідеї свого часу на засадах народності, демократизму і гуманізму. О.Духнович є одним з перших професійних вчених педагогів в Україні. Його спадщина і сьогодні має значну історико-педагогічну і науково-пізнавальну цінність. О.Духнович – це натхненник нової педагогічної плеяди, корифей педагогічної думки на сучасному етапі.

Під впливом О.В.Духновича, його національних пробуджень, літературних прозрень і педагогічних поглядів формувався і **Олександр Іванович Павлович** (1819-1900 рр.). Народився 19.09.1819 року в с.Чарне (нині Словаччина), початкову польсько-німецьку школу закінчив у Львові в 1833 році. Після цього навчався в гімназіях Бардієва, Мішкольца, Егера та в богословській семінарії м.Трнави (1843-1847 рр.). Педагогічну освіту здобував самотужки. Працював домашнім учителем в сім'ї графа Сірмая (1848-1850 рр.), а з лютого 1850 року – архіваріусом і протоколістом єпархіальної канцелярії в Пряшеві. В липні 1851 року прийняв фару в с.Біловежа біля Бардієва і пропрацював тут 13 років. Після цього працював у Свиднику.

Після повернення з Польщі на батьківщину, як він висловився «полячком», вивчивши словацьку мову, відчув і сприйняв ідею народності. Уже під час перебування у Трnavі, священником Павлович почав усвідомлювати свою материнську мову і латинськими літерами став складати російською мовою вірші. Це було ще до 1848 року, коли розпочався слов'янський національний рух, а тому й зрозуміло, що вірші для Павловича були елементами патріотичного піднесення, а натхнення й обдарування таїлись у його душі. Після 1848 року, в період національного пробудження, під впливом Добрянського та Раковського, і сам Павлович став «по русски мыслити и писати кирилицею».

Друкувався О.Павлович у віденських, закарпатських і львівських періодичних виданнях другої половини ХІХ століття, зокрема у віденському «Вестнике», «Слове», «Галицкой Зоре», «Листке», «Науке», «Неделе» та в ряді ужгородських місяцесловів, де в основному вміщав вірші, які носили оригінальний характер. Особливий інтерес і любов виявляв О. Павлович до своєї Маковиці, тому і знають його в літературі як «соловея из Маковицы», котрий, як засвідчує Павло Федор, «свою скромную трель вплел в симфонію русских певцов». Дуже серйозно і відповідально О.Павлович ставився до справи поширення шкільної освіти і виховання серед русинського народу. Саме з питанням «... добродесного виховання» він пов'язував всі сподівання русинського народу на краще майбутнє. Під впливом класика німецької педагогіки Ф.Дістервега відстоював ідею розвивального навчання, без жорстокості і покарання. О.Павлович заявляв, що коли б русинським дітям дати належну освіту, то вони б посіли належне місце в колі європейських народів.

Написав О.Павлович і етичні поеми – «Кумова вечеря», «Жидовский борг», «Свадьба», виконані в сентиментально-ліричному стилі. Заслужують на увагу поеми «Выслуженный конь» і «Два пристарілі слуги», що розкривають «народну душу», яку добре знав і любив О.Павлович.

О.Павлович писав твори і на теми школи та виховання молоді. Повчальними є вірші «Свиднички школяры», «Тримайся щедрости и хранисья скупости», «О смерти», «Родителям нерадивым дітям», «Пьянство», «Учися, моє дитя». Ось текст даного вірша:

Діточки, так, як цвіточки – Ростуть, розквітають, А у школі все поволі Розум розвивають. Пчоли узберають меду Мають з чого жити, – У школі мудрості, честі Научаться діти.	Пчоли меду – ви мудрості У школі глядайте. Там у школі розумові Отворяться очі, Мудрий чоловік у світі Знає собі помочи.
Мудрого чоловіка всягди В учтивості мають, А глупого, неукого Всягди висмівають.	Кожний чоловік у світі Мусить ся учити: Олин опати сіяти
Один править плуги, вози, Другий серпи, коси, – Учені ходять обуті, А неукі босі. Ви, діточки, як пчолочки, Школу нащивляйте;	

Олександр Павлович більшість своїх творів написав місцевою говіркою, як часто повторював сам, «по маковицькому наречію», «по шариському говору», хоча «русскую літературу считал своей учительницею». Творчості О.Павловича притаманні ідеї «простонародности», що і вирізняє його з-поміж інших поетів Закарпаття того часу.

Аналіз освітньої і літературної діяльності Олександра Павловича свідчить про те, що він багато цінного вніс у формування національної свідомості, патріотизму народу Маковиці, захищав інтереси бідних, їх рідну мову, а також зробив вагомий внесок у розвиток педагогічної думки, яка гідно протистояла посиленій мадяризації впродовж 1867-1919 років.

До плеяди визнаних культурно-освітніх діячів Закарпаття даного періоду належить і **Анатолій Федорович Кралицький** (1835-1894 рр.), який присвятив своє життя освітній, науковій і літературній діяльності. Навчався в богословській школі Марія-Повчанського монастиря (1854-1856 рр.) потім в Краснобрідському монастирі. В 1858 році рукоположений священиком в Пряшеві, водночас призначений викладачем в Марія-Повчанському монастирі. З 1869 року – протоігумен Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря. Він багато віддав сил і знань для формування майбутніх священиків в Маріє-Повчанській монастирській школі, а також вихованню монахів у Мукачівському монастирі.

А.Кралицький був учнем і послідовником О.Духновича, мав тісні зв'язки з населенням краю, до якого виявляв почуття симпатії і любові. Він ретельно досліджував пам'ятки історії Закарпаття, писав історичного й етнографічного характеру наукові статті, які друкувались у львівській та ужгородській періодиці і залишив за собою чималу літературну спадщину. Він був ученим широкого діапазону, мав тісні зв'язки з провідним духовенством Галичини, Східної України та Росії. Його прозові художні твори мали великий виховний вплив, пробуджували патріотизм русинів Закарпаття та їх національну свідомість. Ним написано цілу серію статей про монастирі Підкарпаття, зокрема і «Літопис Мукачевського монастиря». Великий внесок зробив і в підкарпатське краєзнавство: «Сіверо-восточная Угорщина. Топографическо-географическое описаніе», «Русины Лаборские в Угорщине», «Народные песни из околицы Мукачевской в Угрии», «Народная этнография» – далеко не повний перелік праць із цієї тематики. Відомі його бібліографічні нариси про життя видатних діячів Підкарпатської Русі – М.Балудянського, В.Поповича, О.Духновича, А.Коцака та інших.

Перу А.Кралицького належить багато оповідань, повістей з життя закарпатських селян та інтелігенції. Такі його соціально-побутові і романтичні оповідання, як «Сільський учитель», «Не ходи, Грицю, на вечорниці», «Прометей», «Екзекутор», «Федір Петрюк», «Піявиця», «Югославські Амазонки», користувались серед народу та вчительства великою популярністю. В них А.Кралицький викривав освітню темноту, причину якої бачив у наживі корчмарів, багатіїв, екзекуторів, що обкрадали верховинця, експлуатували його працю.

Висловлюючи свої почуття любові до Верховини та її селянства у повісті «Пастир в полонинах» (повістка із сторін подкарпатських, вперше надрукована в збірнику «Зоря галицкая», Львів, 1860 р.), А.Кралицький відзначає: «О, веселая Верховино, ти високий Олімп Русі! Ти ісключительний предмет радостей і забав русина. Он літом безотлучний житель твой. Лазит по скалам полонин твоїх, пасет скотину ілі обділиваєт землю. А зимою на Верховині очей скучно? Русин, і коли спит природа маєт средства, єсть способен забавно провести долгіє зимові вечера. Может бути, что лишнего гражданина, привикшого к іскусственньш зрілицам, роскоїїним, вынужденны забавам, убила би в горах скука, униніє, но і не тронется селянина. Селянин ледве дождається вечера, чтоб пойти на вечерниці, на прядки, где так солодкіі пісні, чувствительніі казки, проповідки і веселі жарти можна чуть!»...

Прищеплюючи любов до свого краю, письменник і педагог від щирого серця вигукує: «О, веселая Верховино!». Повертаючись до минулого закарпатського краю, Кралицький писав: «Гей! Русин був тогда еще русином в полном смыслі імені того, он гордливо знал почитати народность свою, був вірний любитель святого свого обряда!».

Глибокий зміст в історичній повісті «Князь Лаборець», яка вперше була надрукована у видавництві «Галичанин» (Литературный сборник, издаваемый Б.А.Дедицким. Книга I. Выпуск III і IV. Львов, 1863 р.). Повість «Князь Лаборець» написана в романтичному плані про легендарного ужгородського князя IX століття, який загинув у боротьбі з кочовими племенами угрів, що перейшли Карпати. Ця повість у свій час була перекладена на чеську мову. Він написав також цікавий етнографічний нарис «Дело русского мужика зимой». Всі наукові, науково-популярні і художні твори А.Кралицького мали не тільки просвітницьку спрямованість, але несли і велике виховне навантаження. А.Кралицький відстоював думку про існування книгодрукарні при Грушівському монастирі.

А.Кралицькому належить і виявлення в бібліотеці Мукачівського монастиря «древней псалтыри», писаної ще на пергаменті. Як бачимо, діяльність Анатолія Федоровича Кралицького була направлена на дослідження проблем літературно-історичного характеру минулого Підкарпатської Русі і відіграла значну роль у піднесенні національної самосвідомості.

Андрій Андрійович Репай (1829-1899 рр.) освіту здобув у Кошицьких гімназії, яку закінчив в 1853 році, учительській семінарії (1858 р.), Віденському вищому училищу (1859 р.). Як учитель народної школи (с.Хлумець, Боронява), а в 1862-1894 роках викладач Ужгородської учительської семінарії дбав про освіту та розвиток народної школи в Закарпатті. Особливу увагу він приділяв практичній спрямованості освіти. З цією метою А.Репай написав книгу «Народное господарство в пользу и в употребление земледельцев Руських» (1864 р.), мету якої вбачав у тому, щоб викликати інтерес до школи і освіти. У книзі подані рекомендації щодо ефективного обробітку землі і ведення скотарства.

Професійна педагогічна діяльність А.Репая була направлена на формування сільського вчителя, який на його думку, повинен мати зв'язки з селянами, знати їх працю, поважати особистість людини. Тому він приділяв велику увагу трудовому та естетичному навчанню учнів семінарії. В естетичному вихованні молоді А.Репай рекомендував особливу увагу звертати на засоби поезії, співу, музики, різьбярства, образотворчого мистецтва та природи. «Географія повинна указати на багатства и красоты родной земли» — заповідав А.Репай. І далі наголошував, що «...школа має довести учеников до того, обы знали розличати красное от поганого, правдивое от неверного, чтобы знали радоватися красоте и совершенности природы. Для сей цели учитель повинен наглядно представить красоту природы и искусственных творов». Його випускники, окрім фахових знань, добре володіли поезією, співом, малюванням, природознавством.

Заслугою А.Репая є заснування в Закарпатті у першій половині ХІХ століття педагогічної журналістики. Саме він став засновником педагогічної газети «Учитель», яка вперше вийшла в світ у 1867 році, в м.Ужгороді. Основним завданням газети було надавати практичну допомогу вчителям у їх роботі, захистити їх людську гідність, заговорити до них з повагою і розумінням їх важкого становища та потреб, піднести рівень освітньої роботи серед місцевого населення. Значну організаційно-педагогічну та просвітницьку діяльність А.Репай проводив і на посаді голови «Союза ужгородських учителей» (1875-1895 рр.).

Типовий представник епохи національного відродження – **Олександр Андрійович Митрак** (друкувався під псевдонімом Материн, 1837-1913 рр.), який народився 16 жовтня 1837 року в с.Плоске на Свалявщині в сім'ї священника. Початкову освіту здобув в рідному селі, а в 1847 році поступив в Ужгородську гімназію, де закінчив шість класів. Філософію (сьомий і восьмий класи гімназійної освіти) вивчав у Сотмарській гімназії і в жовтні 1856 року був прийнятий в Ужгородську духовну семінарію, яку закінчив в 1862 році. Після цього служив священником в Ільниці, Великих Лучках, Мукачеві, Ясеновій та Клиновцю.

За життя О.Митрак написав багато нарисів, поетичних творів і публіцистичних праць. Його моральне ставлення до народу висловлене в таких віршах, як «Любіте наш народ», «На Верховині», «Моє пробуждение», «Добрі тому багатому», «Ми убогі», «Хмарно, темно», «Гори наші, гори» та ін. Великим педагогічним скарбом у вихованні в молоді любові до рідного Карпатського краю, його природи, народу є нарис О.Митрака «Путевые впечатления на Верховине» (1860 р.), де окрім змалювання краси рідного краю, показано прогресивну частину духовенства Закарпаття, яка присвятила своє життя не тільки релігії, але й освіті та освіченості народу.

Великою популярністю користувалися серед учителів та іншої творчої інтелігенції ґрунтовні праці О.А.Митрака – «Русско-мадьярский словарь» і «Мадьяро-русский», виданий друкарнею акціонерного товариства «Унію» в Ужгороді у 1922 році вже після смерті автора. Прагнучи видати словники,

О.Митрак зустрічався з великими труднощами, оскільки дані видання повинні були викликати любов до рідного слова і народу навіть у серцях «тех многих единиц нашей интеллигенции, которая бессознательно отделилась от своего народа и языка».

О.Митрак був справжнім народним духовним і культурним пастирем, любив свій народ, цінував прекрасний край, карпатські гори, рідну Верховину, почуття любові до яких так висловив у вірші «На Верховині»:

Гори наші, гори,
Наші бідні гори!
На вас я печально
устремляю взори.
Что за дивна сила
Вас тут наметала?
Луч тепленький солнца
І землю украла!
Таїте ли в нідрах
Золотую долю.
Іль готовите нам
Вічную недолю?

Закарпатці оцінили сподвижницьку діяльність О.Митрака і в 1921 році в центрі Мукачева на народні кошти був споруджений йому пам'ятник, який під час війни було зруйновано.

У піднесенні освітнього і духовного рівня закарпатців велику роль відіграв **Євгеній Андрійович Фенцик** (1844-1903 рр.), який характеризується як борець за національне відродження. В «Очерках карпаторусской литературы...» підкреслюється, що, «...как никто, он (Є.Фенцик) вірить в лучшее национальное будущее, и это дало ему силы и енергію к необычайно разнообразной деятельности на поле національний литературы».

Аналіз творчої діяльності підтверджує той факт, що Євгеній Фенцик ввійшов в історію не лише як освітньо-культурний діяч, але й як поет, прозаїк, драматург, історик, літератор, етнограф і журналіст. Є.Фенцик був прихильником і послідовником І.Раковського. Ще в гімназійні роки Євгеній Андрійович займався літературною діяльністю, писав вірші, які друкував у львівській газеті «Слово». Пізніше співпрацював з журналами «Свет», «Новый свет» і «Карпати». Згодом він виступив з ідеєю створення власного друкованого органу, яка знайшла своє втілення у 1885 році з виходом журналу «Листок», що відіграв значну роль у духовному, освітньому та культурному житті русинів Підкарпатської Русі. З часом Є.Фенцик проїнявся й ідеєю створення «Додатку» до журналу, який сприяв вихованню селян – «простонародья». Кращі книги Фенцика – «Русская книга для чтения», «Литургика», «История Угорщины», «Молитвослов».

Є.Фенцик вів значну виховну і педагогічну роботу. Спостерігаючи важку долю простих людей і духовенства, він присвятив їм повісті «Учитель Неборак», «Нищие духом», в яких піддав критиці світську інтелігенцію, що зраджувала власний народ, зрікалася його мови та звичаїв, морально деградувала. Є.Фенцик написав і роман «В отчизне без отечества», поему «Корятович» та драму «Покорение Ужгорода».

Уся творчість Євгенія Фенцика була направлена на докорінні зміни побуту, життя і побутових умов народу Верховини, пробудження його від вікової «летаргії», закликала просвітити його з метою, щоб той жив «повноцінним життям», як належить людині.

В некролозі Є.Фенцику читаємо:

«Все произведения Фенцика носят на себе печать его чистой набожности, глубокой любви к своему племени, благородного идеализма, чистого патриотизма, но вместе с тем и печальной грусти, причиной которой является отсталость его народа от просвещения...».

У збагачення духовного життя, розвитку освітнього рівня народу Закарпаття зробив значний внесок **Іван Антонович Сільвай** (1838-1904 рр.), який виступав під псевдонімом Урііл Метеор. Працюючи священиком і церковним учителем, І.А.Сільвай провадив систематичну виховну роботу зі своїми вірниками, виступаючи перед ними зі змістовними церковними проповідями, які характеризувалися багатим філософським змістом,

доступністю і переконливістю, збагачуючи духовний світ парафіян. Особливо великий вплив на психологію учнів церковної школи, і всіх парафіян мали «нагробні проповіді» під назвою «Другий свет», які стимулювали вірників до роздумів про спосіб людського життя, смерть тощо. З педагогічної точки зору проповіді становлять собою велику цінність не тільки як релігійні повчання, а й як турбота про формування освітнього рівня народу, про його можливості й права. Цьому сприяли і «релігійные песнопения», частина яких зібрана і перероблена, а частина написана самим поетом під назвою «Пісенник». Крім цього, І.Сільвай, у процесі навчання Закону Божого, вивчав індивідуально-психологічні особливості своїх вихованців, що допомагало йому формувати особистість школяра.

І.Сільвай відомий і як народний письменник-реаліст. Його перу належать повісті, оповідання, поезії, п'єси, публіцистичні і наукові статті. У 1941 році в м.Ужгороді вийшла перша книга І.Сільвая «Собрание сочинений» російською мовою, а в 1957 році, у Пряшеві, видано його твори. У своїх повістях та оповіданнях «Из-за гор» (1888 р.), «Федор Корятович» (1902 р.), «Сироти» (1899 р.). «Люди в железных шляпах» (1869 р.) він описував злиденне життя простого люду, його одвічні прагнення до навчання й освіти.

І.Сільвай виявив себе у прозі як справжній реаліст. Заслужене визнання принесли йому сатиричний твір-нарис «Крейцера комедия», оповідання «Пупаки», «Шестак», «Однодневное царство», в яких автор викрив мукачівських священиків, котрі «гендлювали інтересами закарпатського народу, відмовлялися від віри своїх батьків, культури і мови свого народу...». Він писав і ліричні балади – «Дерево жизни», «Пища пустытника», «Вещая ворожея» та ін.

І.Сільвай був високоосвіченою людиною, талановитим педагогом, вихователем, видатним закарпатським письменником, який залишив велику літературну спадщину – повісті, оповідання, поезії, п'єси, публіцистичні статті, праці з історії та етнографії, добрий і глибокий слід в душах багатьох поколінь закарпатців. Йому були властиві широкий інтелектуальний діапазон, сердечна доброта, справжній гуманізм, плідна творчість і працездатність. Він подарував закарпатцям багато цінних поетичних творів, які сприяли і сприяють збагаченню духовного життя народу.

До плеяди видатних науковців і просвітителів цього часу слід віднести і **Юрія Калмана Жатковича** (1855-1929 рр.). Народився Ю.Жаткович 14 жовтня 1855 року в сім'ї вчителя церковного співу Ужгородської вчительської семінарії, дяка кафедрального собору, в Ужгороді. Навчався (із перервами) і здобув освіту в Ужгородських гімназії (1876 р.) та духовній семінарії (1881 р.). Працював приватним вчителем, священиком в с.Великий Раковець, Іза, Стройне де і жив до кінця життя. Наукові дослідження проводив у галузі історії й етнографії рідного краю. Результати досліджень друкував у місцевих журналах «Листок» та «Місяцесловах», а також в угорських та львівських виданнях. Серед відомих праць Ю.Жатковича насамперед слід назвати: «Очерки из жизни угорских русинов» (1895 р.), «Історія Грушівського

монастира» (1906 р.), цілу серію нарисів про життя діячів греко-католицької церкви Підкарпатської Русі (1893-1905 рр.). У 90-х роках написав узагальнюючу працю «Этнографический очерк угро-русских» на угорській мові. Над цією фундаментальною працею Ю.Жаткович працював понад десять років і вона мала визнання серед вчених багатьох європейських країн. Відомі і переклади Ю.Жатковича класиків української літератури на угорську мову, зокрема творів І.Франка, М.Коцюбинського, І.Нечуя-Левицького.

Наукові роботи Ю.Жатковича відіграли і велику просвітницьку місію для населення краю. За наукові досягнення Ю.Жаткович був обраний членом НТШ у Львові та членом Угорського історичного товариства. Про авторитет нашого земляка в тодішніх наукових колах свідчить і той факт, що у львівських архівах зберігаються 89 листів Ю.Жатковича до М.Грушевського, І.Франка, Г.Стрипського, М.Врабеля та інших відомих громадсько-політичних і освітніх діячів того часу, з якими він вів переписку на різні, в основному історичні та освітні теми..

Естафету названих освітньо-культурних діячів наприкінці другої половини ХІХ і на початку ХХ століття прийняли такі вчені, як Андрій Репай, Августин Волошин, Володимир Бірчак, Іван Панькевич, Андрій Алиськевич, Августин Штефан, Іван Поливка, Євгеній Фенцик. Євменій Сабов, Олександр Митрак, Олександр Маркуш, Федір Потушняк, Петро Лінтур, Юлій Боршош-Кум'ятський, Андрій Карабелеш, Михайло Попович, Василь Гренджа-Донський.

У. ГІМНАЗІЯ ЧАСІВ АВСТРО-УГОРСЬКОГО ПЕРІОДУ (1867-1918 РОКИ)

У середині XIX сторіччя багатонаціональна Австрійська імперія перебувала у стані глибокої економічної та політичної кризи. Улітку 1859 року Австрія потерпіла поразку у війні проти Сардинії і Франції. Франц-Йосиф I негайно відправив у відставку міністра А.Баха, що був уособленням режиму, а після поразки Відня в Австро-Пруській війні 1866 року стало зрозумілим, що виникла реальна загроза існуванню імперії Габсбургів. У цій ситуації австрійський уряд запропонував укладення угоди, яка б надавала Угорщині значних автономних прав.

21 грудня 1867 року імператор Франц Йосиф I затвердив австро-угорську угоду і конституцію Австрії, у 19-му параграфі якої проголошувалося: "Всі народи які проживають у державі, є рівноправні, і кожен народ має недоторкане право захисту й розвитку своєї національності й мови". За формою закон був прогресивним, але лишився лише на папері. Австрійська імперія була перетворена на двоєдину (дуалістичну) державу, яка дістала назву Австро-Угорська імперія. Буковинські і галицькі русини залишилися у складі Австрії, а закарпатські – у складі Угорщини, яка отримала можливість мати власний уряд та сейм. Парламент за короткий період законодавчо перетворив Угорське королівство в «єдине державне утворення».

На чолі Австро-Угорської імперії стояв австрійський імператор з династії Габсбургів, який одночасно носив титул короля Угорщини.

Спільними для всієї імперії були три міністерства: закордонних справ, військове та морське і міністерство фінансів. Тож загальні справи обох частин держави вирішувалися делегаціями, які скликалися щорічно по черзі у Відні та Будапешті.

5.1. Освітня політика

У 1868 р. угорський парламент приймає закон № 44, названий законодавцями "законом про рівноправність усіх національностей". В ньому проголошувалося, що "всі громадяни Угорщини становлять одну націю, єдину неподільну мадярську націю, і кожен громадянин, хоч до якої національності він належить, однаково є її членом". Закон не визнавав нацменшин, всі ставали єдиним народом. В історії Закарпаття почалася нова драматична доба.

Того ж року було прийнято новий освітній закон, який увійшов в історію як Закон Й.Етвеша – міністра культури й освіти, за яким з незначними змінами працювали навчальні заклади на території нашого краю до 1918 року.

Закон передбачав поділ загальноосвітніх шкіл на: а) початкові народні, б) вищі народні, в) горожанські, г) вищі жіночі, д) учительські семінарії. При цьому школи могли бути державними, обцинними, церковними та приватними.

Початкова народна школа складалась із двох навчальних курсів: а) шестирічного (1-6 класів) та б) трирічного (повторювального). Щоденну

початкову народну школу повинні були відвідувати всі діти – від повних 6 років до повних 12 років. Усі діти після закінчення початкової народної школи повинні були відвідувати так звані «повторні» школи, які працювали з жовтня по березень у вечірній час. У цих школах хлопцям прищеплювались любов, знання і практичні навички до сільського господарства, зокрема садівництва, виноградарства і бджолярства, дівчат навчали основам домашнього господарства та ручної праці.

Навчальним планом початкової народної школи передбачались вивчення Закону Божого, розмовні та розумові вправи, писання та читання, граматики, рахування, описова географія батьківщини, історія, загальна історія і географія, вивчення громадянських прав і законів, фізика, природознавство, співи, гімнастика (з оглядом на військові вправи).

Вища народна школа була трирічною для хлопців та дворічною – для дівчат.

У вищій народній школі вивчались такі предмети: для хлопців – Закон Божий, красочис, малювання, рідна мова, рахування і геометрія, фізика і природознавство, географія, історія, конституція батьківщини, основи бухгалтерії, гімнастика; для дівчат – Закон Божий, красочис, малювання, рахування, рідна мова, географія та історія, фізика і природознавство (з нахилом до садівництва) та жіночі види зайнятості.

Закон XXXVIII з 1868 року також створив новий тип школи – горожанські (неповні середні) школи, які призначались для дітей дрібної міської буржуазії – ремісників і торгівців та низькооплачуваних службовців. Горожанські школи мали 6-річний курс навчання для хлопців та 4-річний – для дівчат. У горожанські школи приймалися учні по закінченні 4-х класів початкової школи. Після закінчення горожанської школи учні ставали кваліфікованими майстрами чи підмайстрами, оскільки протягом трьох років вивчали ремесло.

Навчальний план шкіл передбачав вивчення таких дисциплін: Закон Божий, історія, географія і статистика, угорська мова і література, німецька мова і література, рідна мова і література, природознавство, фізика, хімія, математика, бухгалтерія, основи народного господарства, основи права, практичні заняття з сільського господарства та хімічної і машинної промисловості, красочис, малювання, співи, гімнастика і військові вправи. Крім цього, факультативно вивчали латинську, англійську і французьку мови та музику. Дівчатами вивчались ті ж самі дисципліни, але в скороченому вигляді, а практичні роботи проводились з рукоділля. Горожанські школи виправдали свою життєдіяльність, оскільки давали учням загальну освіту і готували їх до практичного життя. Вони були популярними серед населення міст і селищ. Це підтверджує така статистика: за період з 1869 року по 1917 рік в Угорщині було відкрито 550 горожанських шкіл, в тому числі 210 чоловічих та 340 жіночих.

Напередодні першої світової війни в Закарпатті було 9 горожанських шкіл – три чоловічі та шість жіночих. Перша була відкрита в Берегові товариством жінок у 1873 році (для дівчат), а в 1874 році почала діяти і

горожанська школа для хлопців на базі реформатської неповної гімназії. Крім Берегівських шкіл, на території Закарпаття були відкриті державні горожанські школи: в Мукачеві – жіноча (у 1882 році), Севлюські (чоловіча і жіноча) – у 1881 році, Хустська (чоловіча) – у 1897 році, жіноча – у 1907 році, а також Ужгородська греко-католицька парафіяльна жіноча горожанська школа – у 1877 році. У наступний період (1904-1914 рр.) були організовані ще дві горожанські школи в м.Ужгороді. Громадськість міста Ужгорода добилася відкриття першої спеціальної школи для глухонімих. Згодом при Ужгородській міській лікарні почали діяти курси підготовки акушерів. Дослідження показують, що доступ до середньої освіти мали переважно діти із заможних родин. Із 503 учнів Ужгородської гімназії у 1913 році усього 15 учнів були вихідцями із сімей робітників.

У 1905-1906 навчальному році в Угорщині нараховувалось 202 середні школи, з них 170 гімназій та 32 реальні школи (без латинської і грецької мов). Статистичні дані підтверджують, що в Центральній Угорщині одна середня школа припадала на 78 000 чоловік, тоді як у Закарпатті – на 204 000. Не було жодної середньої школи з українською мовою навчання. В усіх трьох гімназіях Закарпаття у 1913-1914 навчальному році навчалось 1283 учні, в тому числі в Ужгороді – 468, Мукачеві – 432 та в Берегові – 383. Професорсько-викладацький склад у трьох гімназіях нараховував 60 чоловік. Професорсько-викладацький склад у трьох гімназіях нараховував 57 осіб: Ужгородській - 25 викладачів, у Мукачівській – 22, Берегівській – 10. В Ужгороді з 1897 року по 1918 рік діяла і реальна школа з техніко-природничим профілем навчання, а в 1883 році тут було відкрито керамічне училище.

Державні навчальні заклади угорська влада засновувала в основному на базі шкіл національних меншин, зрозуміло, де поступово руська мова витіснялася угорською.

Така політика в галузі освіти призвела до того, що в 1874-1880 роках кількість руських (українських) шкіл на території всієї Угорщини зменшилась з 571 до 393, а через десятиріччя залишилось всього 211 українських шкіл. У 73 українських селах зовсім не було шкіл, через що значна частина дітей не могла вчитися. У 1880 році в Угорщині, за даними статистики, було 58 відсотків неписьменних, а відсів учнів становив 85 відсотків.

Зміст освіти, закладений в навчальних планах, програмах, шкільних підручниках, був пройнятий велико-угорською національною ідеєю. Уже в початковій школі для національних меншин на вивчення угорської мови відводилось 18-24 години на тиждень, щоб протягом 3-4 років забезпечити мадяризацію учнів. З цією метою заборонялось говорити на рідній мові, навіть під час перерви. Учителів, які не забезпечували вивчення державної мови, звільняли з роботи або відправляли в центральні області Угорщини з метою мадяризації. Навчальні плани гімназій також передбачали збільшення годин, відведених для вивчення угорської мови – до 6 годин замість трьох.

Кульмінацією цих процесів став шкільний закон міністра освіти та культу графа Аппоні від 1907 року, який мав на меті створити етнічно «один народ

Угорщини, угорську націю», заявляючи, що «школа повинна розвивати і зміцнювати в дитячій душі усвідомлення того, що вона належить угорській країні та угорському народові», «...кожний повинен був відчувати себе угорцем та дихати угорським повітрям, бо угорський їсть хліб». Цей закон зробив вчителів державними службовцями, вони мали присягати державі у вірності і переходити на угорську мову навчання в школах усіх типів. Цим самим було завдано непоправного удару освіті національних меншин, і особливо русинам, котрі не мали власної держави за межами імперії.

5.2. Особливості навчально-виховного процесу

Закон міністра освіти та культу графа Аппоні ліквідував на території Підкарпатської Русі останні сімдесят чотири школи з українською мовою навчання. У 1914 році в Закарпатті залишалися всього тридцять чотири змішані школи. У 1916 році кирилицю замінили латинським шрифтом, це нововведення повинно було повністю викоренити руську мову із навчального процесу.

Такі ж проблеми, пов'язані із вживанням рідної мови в австро-угорській період постали і перед Ужгородською гімназією, де декретом від 16 жовтня 1869 року була ліквідована кафедра викладання історії та географії руською мовою.

З 1879 року уроків руської мови залишилося по дві години на тиждень у кожному класі і, згідно розпорядження міністерства освіти, відвідувати їх мали тільки ті учні, батьки яких виявили бажання. Таким чином, руська мова в навчальному закладі стала факультативним предметом.

У 1868 році в гімназії ліквідовано навіть посаду професора руської мови. Усі предмети стали викладатися тільки угорською мовою. Лише уроки закону Божого дозволялося проводити по-руськи, і то тільки до 1890 року.

Ще до початку Першої світової війни деякі вчителі стали домагатися того, щоб усі гімназисти греко-католицької віри молилися і співали тільки по-угорськи, а в 1913 році професорський склад гімназії звернувся до директорів усіх гуртожитків, щоб вони запровадили в інтернатах обов'язкову угорську молитву.

Іспит на атестат зрілості з руської мови в Ужгородській гімназії перестав бути обов'язковим із 1881 року. Це рішення діяло аж до 1918 року. Із 1914 року оцінки з руської мови вже відсутні у річних звітах, а сама руська мова та її викладання трактуються як такі, що не відповідають державним інтересам Угорщини, у зв'язку з чим підлягають усуненню.

У той час занепад переживала не тільки руська, але й німецька мова, яка була то мовою навчання (1785-1790 рр.), (1856-1861 рр.), то ставала обов'язковим предметом, а рівень її викладання був таким низьким, що «випускники гімназії неспроможні були самостійно скомпонувати хоча б кілька речень по-німецьки».

Грецька мова викладалась до 1918 року, поки класичну гімназію не перетворено в реальну. В угорських класах, за традицією класичних гімназій, грецька мова вивчалася до 1927 року.

Викладачами руської мови з початку австро-угорського періоду були священник Кирило Сабов – автор підручника для VII-VIII класів і редактор газети «Світ», після нього – Петро Азарій, згодом – Іван Мондок, після нього – Емануїл Рошкович. Із 1887 по 1897 рік руську мову викладали Євменій Сабов, із 1910 по 1915 – Павло Шуба, а до перетворення навчального закладу в реальну гімназію – Євген Ортутай.

Підручниками руської мови служили: з 1873 року – «Читанка», К.Сабова для I-IV класів та «Читанка», Шульца для старших класів. Із 1877 року підручник Генція – «Читанка для I-II класів», перекладений Є.Фенциком та підручник Гашпара для III-IV класів, а для V-VIII класів книжка К.Сабова. З 1883 року у V-VIII класах діяв підручник Швабія-Кольмара, а з 1884 року – «Збірник» Дернтя-Давида. З кінця XIX ст. до 1918 року підручниками «руського язика» служили «Азбука» Генція-Чопея, «Малоруська грамматика» А.Волошина та «Хрестоматія» Є.Сабова.

У такій складній обстановці боротьби вчителів та учнів за право викладати, навчатися та спілкуватися рідною мовою проходило життя навчального закладу у складі Австро-Угорщини.

Необхідно зазначити, що після прийняття шкільної реформи 1868 року навчальні плани, за якими працювала Ужгородська гімназія часто змінюються, зокрема 1871, 1879, 1883, 1887 роках, до них додаються пояснювальні записки з визначенням мети кожного предмету та розподілом навчального матеріалу по класах.

Аналізуючи ці методичні вказівки для вчителів бачимо, що в навчальному плані найбільше часу відводилося вивченню латинської мови. У I-IV класах відбувалося засвоєння граматики, а у V-VIII класах гімназисти читали, перекладали і коментували твори римських письменників: Федра, Цезаря, Овідія, Лівія, Саллюстія, Вергілія, Плавта, Теренція, Горація та Цицерона.

У V-VIII класах учні вивчали грецьку мову, читали і перекладали вибрані тексти з творів Гомера, Геродота, Платона та Софокла.

Метою вивчення угорської мови і літератури було глибоке знання граматики і здатність учнів ясно, вільно і правильно говорити про все, що входило до їх навчання і практичної роботи, знання розвитку угорської літератури на основі читання літературних творів, засвоєння їх естетичних основ та теорії літературних жанрів.

Із граматики угорської мови у I-II класах учні вивчали фонетику, утворення слів, суфікси, морфологію, складні речення, а в третьому класі повторювали систематичний огляд граматики. Одночасно учні читали, розповідали і пояснювали казки, історичні перекази, короткі тексти з класичної міфології, фольклору, епічні вірші. Для закріплення вивченого матеріалу з

граматики та літературного читання раз у два тижні учні писали домашню або класну письмову роботу.

Із четвертого класу розпочиналося вивчення більших літературних творів, їх стилістичних особливостей, характеристики героїв, метрики, риторики, драми, теорії поетичних творів, а у восьмому класі давався огляд угорської літератури. У V-VIII класах щомісяця учні повинні були писати одну самостійну письмову роботу на тиждень.

На уроках історії вивчали історію Угорщини, Австрійської монархії, Греції, Риму, європейських держав до 1848 року, політичну географію світу.

Із географії засвоювали природні умови Угорщини, окремих держав Європи та короткі відомості про Азію, Африку, Америку і Австралію.

Для розширення знань учнів з історії, географії, етнографії у 1908 році для середніх шкіл було складено «План навчальних екскурсій» із зазначеними маршрутами:

1. Високі Татри (природознавство і географія), музей міста Лоче (Левоча) (історія). При можливості оглядаємо Попрадський карпатський музей і місто Кешмарк (Кежмарк) - місце поховання І.Текелі. На зворотньому шляху відвідуємо місто Кошіце і могилу Ференца II Ракоці.

2. Місто і замок Егер - місце героїчного подвигу Іштвана Добо. Місто Мішкольц, поле битви Мухі, при нагоді відвідуємо міста Онод і Дьошдьер, та в Ужанській жупі місто Доборуська – місце життя і смерті Іштвана Добо.

3. Ужанський перевал (географія і природознавство).

4. Верецький перевал і місто Мукачево (історія, географія, природознавство).

5. Шахти Мараморошсигета, витoki Тиси. На зворотньому шляху місто Сатмар-Неметі.

6. Місто Коложвар (Клуж), університет, музей, будинок де народився король Матяш.

Звідси до Дюлафегервара - місця поховання Яноша Гуняді. Цікавим є на цьому маршруті залізничний шлях через Королівський перевал (Кіраль). На зворотньому шляху можна оглянути місто і замок Нодварод, де поховані Св.Ласло, Іштван I, Ендре II, Ласло IV, Беатрікс і Марія.

7. Нижня течія Дунаю. До міста Солнока їдемо залізницею, потім пароплавом до міста Оршови, на шляху оглядаємо тіснину долини Дунаю Залізні Ворота, таблиці імператора Траяна, острів Адалекс і його турецьких мешканців. Повертаємося залізницею через Мехадію (купальні Геркулеса), міста Темешвар та Арад, де оглянемо відповідно бастіони і замок Гуняді та місце страти героїв революції 1848/9 років

8. Околиці озера Балатона. До цієї програми входить поїздка до порту Фіуме і морського узбережжя Андриатики. Обов'язково оглядаємо місто Будапешт.

Вісім пунктів плану відповідали восьми класам гімназії, і поки учень навчався, то кожного року міг подорожувати до різних історичних місць держави. Проводити екскурсії рекомендували в наведеному порядку.

Метою вивчення природознавства, згідно навчального плану було знання учнями важливіших мінералів, порід земної кори, рослин і тварин.

Фізика вивчалася лише у двох останніх класах, а саме: у сьомому класі засвоювали механіку, звук та світло, а у восьмому – вчення про тепло, електрику, магнетизм та елементи космографії.

Із математики вивчали такі розділи: десяткова система числення, чотири арифметичні дії з цілими числами та десятковими дробами, вимірювання метром, вітчизняні гроші, літочислення, пропорція, просте правило трьох, процент і процентові рахунки, складне правило трьох, ланцюгове правило утворення квадратів та третього степеня, геометрична пропорція, арифметична прогресія, степеня з двома і трьома невідомими, логарифми, нескінченна геометрична прогресія, комбінації та біноміальні коефіцієнти.

З геометрії вивчали наступні розділи – основні положення планіметрії, трикутники, кути, площини, геометричні тіла.

Предметом філософської пропедевтики було вивчення процесу мислення.

На уроках краснопису вивчалася угорське та німецьке письмо.

Уроки фізкультури включали в себе стройові вправи, згідно з воєнним статутом, вправи на приладах, вільні гімнастичні вправи, ігри, плавання і верхову їзда.

Замість грецької мови в Ужгородській гімназії та у районах з неугорським населенням можна було за вибором вивчати: рідну мову (як факультативний предмет за бажанням батьків), а також гігієну, співи, стенографію, англійську, французьку, італійську мови, музику або ручну працю.

Програму кожного факультативу треба було попередньо погоджувати з органами міністерства культу і загального навчання.

Розглянутим нами навчальним планом, з деякими невеликими додатками, користувалися гімназії Угорщини, в тому числі і Закарпаття, аж до розпаду Австро-Угорщини.

5.3. Гімназійні гуртки та музеї

В організації навчально-виховного процесу Ужгородського закладу важливу роль відігравали гуртки та об'єднання школярів за інтересами.

Так, приміром, літературний гурток Габора Дайко, який був заснований 12 листопада 1859 року, мав свій статут, бібліотеку, випускав власну газету, постійно збиралися членські внески. На першому засіданні щороку таємним голосуванням обиралися голова, секретар, писар, касир, бібліотекар, помічники бібліотекаря та окремі представники з кожного класу до ради гуртка. Вчитель Янош Жолтчак, який вісімнадцять років керував гуртком, заповів бібліотеці 116 томів книг та 33 портрети письменників, а міський уряд Ужгорода подарував стотомну збірку творів Мора Йокаї вартістю у двісті форинтів. Бібліотека

гуртка Габора Дайко знаходилася в окремому приміщенні і у 1912 році нараховувала 2894 томи книг.

Музичний гурток також мав свого касира, наглядача, його члени організовували концерти, супроводжували виступи шкільного хору, яким із 1884 року керував викладач співу Я. Медрецькі.

Гордилися своїми досягненнями й учасники гуртка скоропису ім.Гебелсберга-Марковича, заснованого у 1872 році Ігнатом Адлером, які систематично брали участь і перемагали у конкурсах зі скоропису не лише на регіональному, а й державному рівнях.

Одним із найчисельніших був спортивний гурток, у якому постійно займалися близько ста учнів 4-их – 8-их класів. Для його роботи та для занять фізкультурою дирекції Ужгородської гімназії на початку 70-х довелося взяти в аренду будівлю « Великої корчми», яка знаходилася напроти гімназії. Тут гімназисти займалися спортивними іграми та фехтуванням.

У 1892 році саме з ініціативи викладача Ужгородської гімназії Іштвана Медрецькі ентузіасти побудували в ужгородському парку перший на Закарпатті тенісний корт, тоді ж відбулися й перші в історії краю тенісні поєдинки.

А першого вересня 1893 року в Ужгородській гімназії було введено в навчальну програму вивчення правил гри у футбол, розпочато проведення заняття з футболу серед гімназистів. Викладач фізичного виховання Іштван Медрецький разом із колегами Ференцом Шюргером, Іштваном Лаудоном та Матяшом Ролейзеком розробили програму по вивченню нової гри, яка була затверджена на раді педагогічного колективу гімназії.

На 15 серпня 1901 року був призначений перший офіційний поєдинок з футболу команди Ужгорода, яка складалася з викладачів та гімназистів Ужгородської гімназії та гімназистів і студентів, які навчалися у Будапешті та Празі. Суперником новоствореної ужгородської дружини стали футболісти відомої на той час будапештської команди БАК (Будапештський атлетичний клуб). Гра пройшла на новому стадіоні, спеціально спорудженому для цього матчу на місці теперішнього стадіону "Спартак і зібрала близько тисячі глядачів. Перед її початком та під час перерви атмосферу свята створювали два оркестри. І хоча гімназисти програли, перша гра надовго запам'яталася як учасникам, так і глядачам. За нашу команду тоді на поле вийшли: воротар – Бейло Найман – студент Будапештського технічного університету; захисники: Тиводар Гулович – допоміжний викладач Ужгородської гімназії, Сілард Чюрош – гімназист, Кальман Ланер – абітурієнт гімназії; півзахисники: Шандор Майзельс – студент Будапештського технічного університету, Міхаль Корнідес – гімназист; нападники – Кальман Бартош – допоміжний викладач Ужгородської гімназії, Дьєрдь Патай – гімназист, Дюла Майзельс – юрист, Мітельман – гімназист, Ференц Чюрош – викладач гімназії. Арбітром матчу був ужгородський кадет Гюго Майзельс, який повністю впорався з покладеними на нього обов'язками. До організації поєдинку багато зусиль доклали Іштван Медрецькі та доктор Ендре Гагі.

У 1871-2 навчальному році в Ужгородській гімназії почали формувати історичний музей, а викладач та майбутній директор закладу Еде Сіебер звернувся до громадськості збирати музейні експонати. У 1875 році він під час археологічних розкопок поблизу села Соломоново (Ужгородський район) виявив поховання кінця X- початку XI століття: меч, стремена, вудила, фрагменти шкіряних ремінців, на яких були помітні шви, вістря стріл. Упорядкування колекції було зроблено колишнім учнем, пізніше викладачем гімназії Тиводаром Гуловичем.

Окрім цього експонату у музеї були стародавні та середньовічні предмети, зброя, нумізматична колекція, паспортизацію якої провів професор Ужгородської гімназії Мануїл Рошкович. Серед старожитностей були й екзоти як, наприклад, рука мумії, котру із наукової подорожі по Єгипту привіз Іштван Лаудон. У музеї зберігали і давню печатку гімназії та маленький дзвін, яким дзвонили двічі на день: вранці о 9.45 та після обіду о 3.45. Після відкриття нового приміщення гімназії під музей виділили велику кімнату на третьому поверсі.

Із Ужгородською гімназією пов'язане і відкриття сейсмографічної лабораторії у 1908 році, коли Угорське географічне товариство вирішило поділити територію країни на округи, і всебічно дослідити її. В Ужгороді з цією метою виступав із лекцією представник товариства Ене Чолнокі та запропонував встановити у місті сейсмографічну станцію. Із 6 по 8 грудня 1910 року науковий представник Інституту метрології Дердь Мерцелл встановив відповідну апаратуру у одному з приміщень підвалу гімназії. Керівником лабораторії був призначений вчитель історії та латинської мови Тиводар Гулович.

Робота метеорологічної станції на початку XX століття також була пов'язана із постаттю Гуловича, який керував нею із 1905 року. А відкрита державна метеорологічна служба в Ужгороді в 1872 році. Перед цим понад сорок років із 6 березня 1832 року до 1875 року лікар Андраш Хакел записував температуру повітря, атмосферний тиск, силу і напрямок вітру, опади та особливі метеорологічні явища. До самої смерті нотував він також домінуючі хвороби, кількість новонароджених та смертей, одружень, урожайність сільськогосподарських культур. Зібрані Хакелом матеріали були систематизовані вже державною службою.

На початку сімдесятих років в роботі навчального закладу була започаткована практика відкриття паралельних класів. В Ужгородській гімназії 28 листопада 1873 року у 2-му «А» класі розпочали навчання 49 учнів, а у 2-му «Б» - 48. Це суттєво покращило навчальний процес. Першого грудня наступного року були відкриті два паралельних перших класи, в яких сіли за парти 61 та 47 вихованців. У 1876-77 навчальному році працювали ще дві паралелі. Для того, щоб організувати паралельних класів довелося орендувати приміщення колишнього окружного суду, який перевели до Берегова. За цим будинком закріпилася назва «Мала гімназія»

Бажання надати своїм дітям добру освіту було у багатьох родин, тому до першого класу Ужгородської гімназії набирали інколи більше ста учнів. Так у 1867-му вчителю цілий рік доводилося працювати із 102-ма першокласниками. Та продовжили навчання в наступному класі вже лише 79 учнів, ще через рік їх залишилося 59-ть, а випускний восьмий клас у 1874 році закінчили всього двадцять троє гімназистів. Зрозуміло, що більшість залишали школу не з власної волі, причиною були економічні негаразди. Хоч згідно закону навчання у гімназії були доступні для всіх, та насправді лише діти із забезпечених родин могли оплачувати річну плату у розмірі 24-30 флоренів, багато коштували підручники, проживання та харчування в Ужгороді на протязі восьми років. Тому, наприклад, за соціальним походженням у 1917-18 навчальному році учні Ужгородської гімназії поділялися так: із заможних селян – 76, службовців маєтків – 12, самостійних ремісників – 15, торгівців – 43, службовців пошти і залізниці – 9, нижчих службовців пошти і залізниці – 29, службовців – 61, священників – 71, учителів – 90, інтелігентів вільної професії – 19, офіцерів – 2, унтерофіцерів – 7, пенсіонерів – 14, проживаючих з ренти – 55. Із 503 учнів гімназії лише 76 були вихідцями із заможних селян, і це в регіоні де майже 90 % населення були хліборобами, пастухами або лісорубами, і жодного учня не було із родин робітників.

5.4. Фонди гімназії

Для того, щоб допомагати гімназістам із бідних родин, сиротам при гімназії засновувалися фонди підтримки, кожен з яких носив імя благодійника, що першим вніс пожертву. На 1913 рік таких фондів при навчальному закладі нараховувалося близько сорока. І на їх рахунках було накопичено 88 648 крон 74 філери. Фонди за призначенням поділялися на стипендіальні (виключно для виплат стипендій), загальні (для ширшого вжитку), цільові (для проведення навчальних екскурсій тощо), накопичувальні.

Коштами, які знаходилися у віданні того чи іншого фонду розпоряджалася його рада, на засіданнях якої визначалося куди необхідно виділити кошти, хто найбільше потребує допомоги, які заходи треба організувати, щоб поповнити касу, якнайбільше залучити грошей, а внутрішню бухгалтерію вів касир, який звітував перед радою. У такій благородній роботі брали участь сотні викладачів, учнів чи просто небайдужих громадян.

Фонди засновували єпископи (Стипендіальний фонд Гама, заснований сатмарським єпископом Яношом Гамом у 1858 році, мав 12000 крон), служителям церкви (Фонд Паппа, заснований у 1855 році каноніком мукачівської єпархії Василем Паппом, мав 483 крони; Фонд Івана Туряї, заснований греко-католицьким прелат-каноніком Іваном Туряї, мав 2000 крон; Фонд Буковські, заснований священником Йосипом Буковські, мав 2623 крони).

Такі каси при Ужгородській гімназії створювали землевласники, лікарі, вчителі та учні, міська жупа та звичайні жителі міста, королівські радники та випускники гімназії.

Для підтримки і допомоги учням із бідних сімей окремо функціонувало також Об'єднання взаємодопомоги, створене у 1864 році, щоб допомогти тим здібним, старанним учням, які не мали матеріальної можливості продовжувати навчання. Капітал об'єднання на 1913 рік складав 3 729, 78 крон і зберігався у Народному Банку Ужгорода.

Сирітський фонд утримував «Конвіктус» - гуртожиток для сиріт по вулиці Капітульній №13. Заклад відкрився першого жовтня 1840 року. Ділянку для нього виділила греко-католицька церква. У перший рік тут перебувало 9 сиріт. Будинок кілька разів перебудовувався і у 1913 році в ньому проживало 64 вихованці.

Ще один гуртожиток - «Алуменум» був заснований першого вересня 1883 року і знаходився по вулиці Капітульній №6. У 1892 році пожежа вщент знищила його, але завдяки старанням єпископа Юлія Фірцака був відбудований. На початку ХХ-го століття у ньому проживали до шести-десяти гімназистів Ужгородської королівської католицької головної гімназії.

У її стінах слова Господні, сказані Мойсею - «Не будеш мститися, і не будеш ненавидіти синів свого народу. І будеш любити ближнього свого, як самого себе! Я Господь!», - звучали природно і зміст їх був зрозумілим кожному.

Під час святкувань, різноманітних урочистостей велику шану віддавали в Ужгородській гімназії меценатам, які заснували та підтримували заклад. На таких заходах окрім Юрія та Яна Другетів, Анни Якушич, Андрія Бачинського згадували випускника гімназії Іштвана Варгу, професора логіки, метафізики та етики, який народився в Малих Ратівцях у 1796 році, вчителював, працював адміністратором майна єпископської резиденції, священником в Ужгороді і відіграв левову частку в тому, що гімназія стала восьмикласною; згадували директорів Івана Чурговича та Еде Сієбера, які в 19 столітті багато доклали зусиль для духовного та матеріального становлення закладу.

5.5. Основний корпус.

Значною подією в історії Ужгородської гімназії стала побудова спеціального навчального комплексу, який було завершено і здано в експлуатацію в 1895 році (сьогоднішній будинок хімічного факультету Ужгородського національного університету).

Уже 21 грудня 1881 року на засіданні міського уряду депутат Берталан Райзман запропонував віднайти кошти для будівництва нового приміщення для гімназії. А 17 червня 1883 року до Ужгорода прибув міністр релігії і народної освіти Агогоштон Трефорт, який висловив незадоволення тим, що класи переповнені і умови для навчання погані. Вже через місяць до міста прибув архітектор Йозеф Краузер, який оглянув вулиці та площі і вибрав кілька придатних для нової будівлі місць. Але лише у 1891 році комісія, до складу якої входили др.Янош Кламарик від міністерства, Йозеф Терек – надзупан краю, Мігай Фінцицький – мер Ужгорода та Ласло Годобай - директор гімназії,

вибрала місце на площі, яку називали Сінною, і де донедавна проводили ярмарки свиней.

Через площу протікав рукав річки Уж, який омивав Замкову гору та через площі Корятовича та Поштову впадав у головне на площі Пушкіна. Земельну ділянку під забудову придбано від п'яти приватних партій площею 5300 м². У неділю 1 жовтня 1893 року відбулися урочистості, присвячені закладанню фундаменту та освяченню майбутньої будівлі. У капсулі, яку мукачівський єпископ Юлій Фірцак після відповідних обрядів проведених спільно з римокатолицьким плебаном, деканом Ужанського округу Каройом Гегейланом встановив у нішу фундаменту, було вкладено документ із даними про кількість жителів міста(11793 особи), учнів гімназії (577), викладачів(22), про шкоду, яку завдала тогорічна повінь та інші дані із життя міста та краю.

Усі витрати на будівництво гімназії становили 214 779 форинтів 64 крайцарів, з яких Ужанська жупа і місто Ужгород виділили 25 596 форинтів(відповідно 1/3 та 2/3 від суми), а державний освітній фонд - 189 183 форинтів 64 крайцери .

Будували дуже швидко і вже першого вересня 1895 року навчальний рік гімназисти відкрили у новому приміщенні.

Окрім гарних класних кімнат, для гімназистів були добре обладнані навчальні кабінети з історії, географії, фізики, хімії, математики, біології, рисування, нумізматики, археології та ін. Під час введення новобудови в експлуатацію в гімназії нараховувалось 671 учнів.

У будівлі було 16 навчальних аудиторій, 5 спеціалізованих природничих класів, 1 зал для історичного музею і зал для уроків малювання, бібліотека для вчителів та окремо для учнів, директорський кабінет, 3 вчительські кімнати, читальний зал, окремий спортивний зал. У будинку був проведений водопровід.

Спортзал займав окрему одноповерхову споруду, вхід до якої був через власне фойє. Крім просторого залу для занять, тут були роздягальні і додаткові приміщення для спортивного інвентаря.

В одноповерховій споруді знаходилася вартира директора, яка мала 6 кімнат, кухню, кімнати для слуг та 5 підсобних приміщень.

Впорядкування подвір'я завершили 1896 році, його виклали бруківкою, зробили асфальтні доріжки у дворі і навколо гімназії. Третину коштів на асфальтування у сумі 396 форинтів дало місто.

Урочисте відкриття будівлі призначили на 11 жовтня 1896 року.

Із числа вчителів та поважних жителів міста було створено комісію з підготовки свята у складі 21 чоловіка. Очолив комісію – Ф. Гевердле. Серед членів були педагоги – О. Бланар, Б. Бруйман, Е. Дані, Ш. Фібігер, Д. Гарасті, Р.Ковалоці, Е.Мазух, Я.Медрецькі, Д.Погань, Ф.Шургер ,від громадськості міста – І. Берзевіці, головний лісничий Д. Кордінес, аптекар Ш. Лам, жупний нотаріус І.Мінаї, податковий інспектор Б. Мочарі, головний лікар і директор Е.Новак та інші. Було розіслано сотні запрошень до всіх державних та громадських установ, поважних жителів краю, вчителів та випускників гімназії різних років, учнів та їх батьків.

Після ранкових богослужінь у храмах, гості почали сходитися до головної будівлі. Освячення нижнього поверху, квартири директора та спортзалу провів римо-католицький єпископ Дюла Меслені, а приміщення верхніх поверхів освятив мукачівський єпископ Юлій Фірцак.

Після цього, у помпезно прикрашеному залі спортзалу головний директор шкільного округу Еде Сібер відкрив світську частину свята, і міністерський радник Янош Кламарик символічно передав ключі від закладу директору гімназії Ласло Гоголю. Виступаючи підкреслювали, що новозбудована гімназія стане справжнім центром патріотичного виховання кадрів для Австро-Угорщини. Не випадково з-поміж трьох горельєфів, які було встановлено на фронтоні будинку, перше місце посідав цісар Франц-Йосиф, а Другетам (батькові Георгієві та сину Йоанові) було відведене друге і третє місця. Барельєфи були виготовлені в ужгородській керамічній школі скульптором Яношом Петрідейсом.

Увечері у готелі «Панонія» граф Й. Терек організував благодійний бал, виручені кошти від якого пішли на підтримку учнів, які брали участь у державних спортивних змаганнях.

Загальна площа новобудови складала 1602,7 м². Гімназійне приміщення складалося з трьох частин: з головної будови, гімнастичного залу та квартири для директора. Перед головною частиною гімназії був створений малий парк площею 1000 м² і двір для гімназистів площею 2090 м².

Будинок Ужгородської гімназії, збудований в 1895 році.

Перед головною брамою парку третього жовтня 1909 року був установлений пам'ятник колишньому професорові гімназії і поетові Дайко Габору (1769-1796 рр.), який подарував навчальному закладу велику бібліотеку. Він прожив в Ужгороді всього один рік і був похоронений на цвинтарі

Кальварія 21 жовтня 1796 року. Місце поховання поета загубилося у потоці часу, хоча в гімназії про нього пам'ятали. Майже через сто років у 1792 році учні сьомого класу, прибираючи могили, віднайшли на кладовищі хрест із могили Дайко. Директор гімназії Ласло Годоль створив комісію, яка дослідивши всі обставини дійшла висновку, що віднайдений хрест не може бути надгробним хрестом із могили поета. Тоді вирішили увіковічити пам'ять Дайко і спорудити на його честь монумент. Комісія, до якої входили директор гімназії Ласло Годоль (голова), мер Ужгорода Міхай Фінціцькі, колишній вчитель Янош Жолтчак, адвокат Берталон Райсманн (касир) та вчитель гімназії Еде Мазух (писар) звернулася до державних та наукових установ, громадськості по допомогу у встановленні пам'ятника. Перші більші пожертви були від гуртка Дайко – 200 крон, єпископа Юлія Фірцака – 100 крон, міського уряду – 100 крон. У лютому 1893 року граф Йозеф Терек організував благочинний бал, на якому було зібрано понад 400 крон. Долучилися і члени Об'єднання Червоного Хреста. У 1893 р. у фонді встановлення пам'ятника було понад 1300 крон.

Спочатку думали відлити погруддя з бронзи та за пропозицією Державної ради виготовили з італійського мармуру, що збільшило витрати на 800 крон. Урочистості пройшли за участі представників Угорської академії, літературних товариств країни, громадськості краю, серед яких були єпископ мукачівський Юлій Фірцак та наджупан Ужанського комітату граф Габор Старої.

Другою визначною подією в історії Ужгородської гімназії початку ХХ століття було відзначення 300-річчя заснування гімназії, яке припало на 1913 рік. Цій події був присвячений вихід монографії доктора Едена Бланора «Три століття існування Ужгородської королівської католицької головної гімназії», в якій автор зазначив, що взяли участь в організації свята багато осіб – наджупан Ужанської жупи др.. Старої Габор, мукачівський єпископ Антал Папп, головний директор кошицького освітнього округу др.. Мазі Енгельбурт, ужанський пан Єно Лерінці, директор Міхай Романець, головний лісничий радник Аладар Бекень, директор ужанської ошадної каси Еміль Кардош, Еде Мазух, Тівадар Гулович, Іштван Медрецькі, Матяш Ролейцек, який сконструював чудові запрошення на свято, др.. Шандор Фібігер та директор державної дівочої школи др.. Дюла Деяк.

Разом з тим, кількість гімназистів, які навчалися в Ужгородській гімназії на початку ХХ століття постійно зменшувалася, особливо мало юнаків ставали випускниками, зокрема у 1912 році всього двадцять двоє.

Навчальний рік	Класи												Разом		
	I	I	II	V	V	I	VII	VIII							

1868	79	-	79	-	62	-	61	-	68	-	51	-	45	27	471
1869	79	-	76	-	59	-	55	-	47	-	46	-	41	40	443
1870	82	-	58	-	54	-	51	-	59	-	38	-	42	37	421
1871	87	-	54	-	55	-	45	-	52	-	46	-	33	34	406
1872	72	-	72	-	41	-	44	-	32	-	32	-	31	29	353
1873	99	-	70	-	62	-	38	-	43	-	30	-	26	24	391
1874	86	-	49	48	64	-	55	-	40	-	32	-	27	23	424
1875	61	47	80	-	53	38	69	-	52	-	37	-	32	25	494
1876	49	45	62	39	73	-	42	42	63	-	51	-	36	28	530
1877	54	51	43	44	43	41	65	-	44	43	46	-	51	27	552
1878	54	46	45	48	34	34	70	-	64	-	42	31	41	43	552
1879	47	45	42	41	42	42	59	-	56	-	62	-	48	32	516
1880	59	57	36	35	39	41	40	36	51	-	45	-	55	46	540
1881	48	41	43	45	36	35	66	-	35	34	37	-	32	47	499
1882	50	51	41	39	36	37	34	33	52	-	53	-	30	30	486
1883	45	48	36	38	41	40	31	30	46	-	49	-	40	19	463
1884	46	42	35	38	34	32	39	34	70	-	45	-	52	46	513
1885	47	46	36	35	35	35	33	33	63	-	55	-	41	51	510
1886	65	63	35	38	31	28	35	34	56	-	46	-	50	37	518
1887	55	51	43	42	36	34	39	-	38	37	31	-	48	41	495
1888	56	54	36	38	38	35	27	29	36	-	48	-	29	44	490
1889	65	66	43	42	34	33	31	29	62	-	31	-	41	25	502
1890	64	67	40	38	39	38	34	27	49	-	49	-	28	42	515
1891	61	66	47	50	40	40	40	32	54	-	39	-	42	38	549
1892	65	64	55	56	48	51	47	36	58	-	45	-	33	43	601
1893	60	59	53	52	49	52	49	34	66	-	46	-	39	33	592
1894	69	69	52	36	51	48	50	48	65	-	59	-	36	45	628
1895	70	68	54	52	48	46	46	45	39	39	58	-	52	32	649
1896	71	68	49	50	51	52	40	39	45	42	68	-	52	44	671
1897	69	67	49	45	46	48	46	47	42	41	70	-	42	52	664
1898	63	63	49	47	44	40	42	40	44	42	62	-	55	44	635
1899	54	56	47	43	46	43	35	32	68	-	42	38	56	51	611
1900	45	43	49	47	44	43	39	39	34	33	59	-	64	51	590
1901	48	48	33	32	46	45	40	41	41	40	64	-	51	63	592
1902	59	57	37	35	28	27	41	40	35	35	61	-	43	37	535
1903	48	48	46	42	35	34	48	-	40	40	72	-	55	35	543
1904	49	49	42	44	35	34	37	36	51	-	63	-	66	37	543
1905	52	53	37	38	40	41	34	34	70	-	39	-	56	63	557
1906	62	63	38	36	43	41	34	33	38	38	49	-	32	53	560
1907	53	53	49	49	33	31	36	34	60	-	36	-	42	22	498
1908	51	51	44	45	46	45	34	34	54	-	47	-	39	31	521

1909	64	64	41	44	45	44	34	32	57	-	45	-	41	36	547
1910	57	58	43	43	39	40	34	35	66	-	36	-	43	33	527
1911	47	46	45	47	39	35	31	38	42	-	41	-	31	33	475
1912	61	58	30	36	39	40	38	35	36	-	31	-	38	22	470

У ході Першої Світової війни Закарпаття стало одним із театрів бойових дій. У вересні 1914 року російські війська прорвали фронт біля Ясіня і Ужжа і тільки навесні наступного року об'єднана австро-німецька коаліція відсунула їх за межі краю. Ужгород став прифронтовим містом, правда на чисельний склад Ужгородської гімназії це суттєво не вплинуло. У 1912-13 навчальному році в закладі навчалося 484 учні, 1913-14 - 515 учнів, 1914-15 – 481 учень, 1915-16 – 521 учень, 1916-17 – 562 учні, 1917-18 – 613 учнів.

Як стверджує «Звідомлення руської державної реальної гімназії за 1918-1919 н.р.», від 1775 до 1918-1919 років гімназію очолювали 15 директорів, нагляд здійснювали 17 крайових інспекторів (так званих наддиректорів), навчально-виховний процес здійснювали 189 професорів, з них 79 духовних та 110 світських.

Гампел Янош (священик самарської єпархії)	1871-1872
Сіебер Еде (світський)	1873-1886
Годоль Ласло (світський)	1886-1899
Романець Михай (світський)	1899- до

Вчителі

Гевердле Ференц (світський)	1868-1898
Зекань Лайош (світський)	1869-1885
Лукачik Ференц (священик самарської єпархії)	1871-1872
Азарі Петер (священик мукачівської єпархії)	1871-1874
Часін Йожеф (священик мукачівської єпархії)	1868-1869
Медвідь Янош (світський)	1872-1906
Рібар Іштван (світський)	1872-1877
Кругер Дезе (світський)	1872-1873
Віттінгофф Дюла (світський)	1873-1878
Вайдафі Ріхард	1874-1905
Шургер Ференц (світський)	1875-1903
Барна Михай (світський)	1876-1891
Медрецькі Іштван (світський)	1876- до нині
Займус Габор (священик бансько-бистрицької єпархії)	1876-
1879	
Ференц Валдемар (світський)	1876-1880
Шайо Кароль (світський)	1877-1888
Рошкович Емануїл (священик мукачівської єпархії)	1877-1905
Вольф Арпад (світський)	1878
Фастус Елек (священик самарської єпархії)	1879-1881

Ясенчак Шандор (світський)	1879-1883
Шірокай Адберт (світський)	1879-1909
Гомічко Єно (священик мукачівської єпархії)	1880-1881
Натоля Антал (світський)	1880-1904
Погань Дюла (Світський)	1880-1911
Даніелович Калман (світський)	1882-1887
Бодрогі Лайош (світський)	1883-1890
Строїнь Лайош (світський)	1884-1886
Горошак Дюла (світський)	1884-1910
Др. Фібігер Шандор (світський)	1884 – до нині
Медеші Дайош (світський)	1884-1886
Егрешші Еміл (священик мукачівської єпархії)	1886-
1887	
Гарасті Дюла (світський)	1886-1909
Др.Лаудон Іштван (світський)	1886- до нині
Сабо Еумен (священик мукачівської єпархії)	1887-1898
Мазух Еде (світський)	1888- до нині
Др. Зімані Йожеф (світський)	1888-1890
Ковалоці Режо (світський)	1889-1904
Дані Еде (світський)	1890-1902
Хома Дюла (священик пряшівської єпархії)	1890-1892
Др. Шмідт Мартон (світський)	1891-1894
Філеп Арпад (світський)	1893-до нині
Др. Голошвань Ірен (світський)	1894 – до нині
Др.. Новак Ендре (світський)	1894
Бланар Одон (світський)	1895 – до нині
Др.. Брюйман Бела(світський)	1895 – 1908
Ріхтер Ласло (священик нітранської єпархії))	1895 – до нині
Кралік Густав(світський)	1897 – 1898
Йацковіч Шандор (священик мукачівської єпархії)	1898 – 1910
Петреш Янош (світський)	1898 – 1901
Вісонтай Калман (світський)	1898 – 1901
Бараєвач Светозар (світський)	1899 – 1900
Корбер Ерно (світський)	1901 – 1903
Ролезек Матяш (світський)	1901 – до нині
Занк Гергей (світський)	1902 – 1910
Гуловіч Тівадар	1903 – до нині
Мартон Нандор (світський)	1903- до нині
Яіндл Генрік (світський)	1904
Гебе Петер (священик мукачівської єпархії)	1905-1912
Сметана Петер Еміл (світський)	1905- до нині
Толнаї Артур (світський)	1905-1906
Зівушка Єно (світський)	1905-1906
Гратцер Антал (світський)	1906-1910

Кочіш Міхай (світський)	1906-1912
Облат Ріхард (світський)	1906-1909
Орловські Фрідеш (світський)	1906-1911
Валло Алберт (світський)	1906- до нині
Антал Міклош (священик самарської єпархії)	1908 – до нині
Др. Гакел Шандор (світський)	1908 – до нині
Тамашкович Антал (світський)	1908- до нині
Орбан Дюла (світський)	1909 – 1911
Клекнер Янош (світський)	1910- до нині
Лепшені Іштван (світський)	1910- до нині
Шабян Янош (світський)	1910- до нині
Шуба Пал (священик мукачівської єпархії)	1910 – до нині
Гарчар Шандор (світський)	1911 – до нині
Габар Шандор (світський)	1911 – до нині
Курімаї Міхаль (світський)	1911 – до нині
Сатмарі Ласло (світський)	1912 – до нині
Варга Геза (священик мукачівської єпархії)	1912 – до нині

VI. ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ ГІМНАЗІЇ

Восени 1918 р. в умовах воєнної поразки Австро-Угорщини під час Першої світової війни розпочалася практична реалізація планів чеських і словацьких політичних кіл щодо утворення чесько-словацької держави. 28 жовтня 1918 р. Празький Національний Комітет проголосив утворення Чехословацької Республіки і заявив про тимчасове взяття на себе функцій вищого органу влади. 30 жовтня 1918 р. Словацька національна рада прийняла рішення про приєднання словацьких земель до Чехії у рамках єдиного державного утворення. 13 листопада 1918 р. Національний Комітет у Празі схвалив Тимчасову Конституцію, що проголошувала утворення Чехословацької Республіки 14 листопада 1918 р.

Юридично акт про входження Закарпаття до складу Чехословаччини було підтверджено 10 вересня 1919 року Сен-Жерменськими мирними угодами. У відповідності до 11-13 статей цього договору Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь на правах автономії включалася до складу Чехословаччини. Кордони республіки були визначені Версальським (1919), Сенр.-Жерменським (1919 р.) і Тріанонським (1920 р.) мирними договорами.

Включення Закарпаття до складу Чехословаччини поклало кінець багатовіковій політиці національного гноблення українців Закарпаття. У новій слов'янській державі, яка була одним з найдемократичніших державних утворень в Європі в 20-30-і роки ХХ століття, створилися умови для національного відродження і розвитку Підкарпатської Русі.

6.1. Організаційні заходи

З входженням Закарпаття до Чехословаччини починається нова сторінка в історії розвитку освіти краю. Як згадується у «Звідомленні...» за 1923 рік, 1918-19 навчальний рік загалом почався з вересня, але вже з листопада у стінах закладу почали точитися постійні суперечки між викладачами, студентами, а тривало навчання до травня, бо місяцем раніше приміщення гімназії було передано під військові цілі. Отже останні екзамени, а особливо на атестат зрілості, доводилось проводити у будівлі монастиря О.Василіян, в якому був розташований також гімназійний інтернат. У тому році в закладі навчалось 674 учні, що на 61 більше ніж в попередньому, а навчальний процес у 12 класах здійснювали 22 професори.

Після розпаду Австро-Угорщини 26 грудня 1918 року уряд Угорщини прийняв так званий «Закон про Руську Крайну», згідно з яким Закарпаттю надавалася автономія, яка була обмеженою, бо військова справа залишалася в компетенції угорських властей.

А в Ужгороді було створено Руську Народну Раду, яка взяла на себе обов'язок захищати інтереси русинів краю в усіх галузях життя краю.

Офіційний Будапешт, наляканий політичними подіями, вже у жовтні 1918 року розпорядився запровадити в Ужгородській гімназії вивчення руської мови як обов'язкового предмету в усіх класах. Професор руської мови Еміліян Бокшай почав викладати цей предмет по одній годині на тиждень. Але не всі

були задоволені таким перебігом подій, і до лютого місяця гімназисти, які відстоювали угорську мову, влаштовували конфлікти, не відвідували уроки.

А директор гімназії Михайло Романець, що був на цій посаді з 1899 року вважав, що уроки руської мови слід запроваджувати тільки в молодших класах, а викладача Е.Бокшая слід увільнити від роботи як такого, що не відповідає вимогам. Край цим суперечкам поклала місцева молодь, яка 5 лютого 1919 року звернулася до Руської Народної Ради із меморандумом, підписаним 198 учнями, в якому вимагала припинити дискримінацію українців, а для вивчення руської мови в гімназії відвести не по одній, а по три години на тиждень в усіх класах.

Рада 19 лютого 1919 року зробила відповідне звернення до Будапештського міністерства освіти і культури. З метою залагодження конфлікту Міністерство освіти й культури Угорщини прислало до Ужгорода свого радника – відомого на той час філолога закарпатського походження Гіядора Стрипського, який 8 лютого 1919 року провів розмову з Ужгородською Руською Народною Радою та з викладацьким складом гімназії. Від керівництва гімназії Стрипський рішуче вимагав безумовного виконання розпорядження Міністерства освіти щодо вивчення руської мови як обов'язкового предмета в усіх класах.

Правда події навколо змінювалися блискавично: 12 січня чеські легіонери зайняли Ужгород, 13 лютого Руська Народна Рада, володіючи інформацією, що Ю.Жаткович успішно завершує переговори в США про умови входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки, заявила, що вона розриває зв'язки з Будапештським урядом і зберігає за собою право приєднати Закарпаття до іншої держави.

Наказом чехословацьких військових властей гімназію на період з 1 по 8 березня 1919 року було закрито. У цей час Ужгородський жупан закликав керівників гімназії та викладацький склад протягом двох днів скласти присягу на вірність Чехословацькій Республіці. Згідно з розпорядженням чехословацьких військових властей 15 березня в день угорського національного свята Дня незалежності, працівники та учні гімназії мусили працювати і відмовитися від будь-яких маніфестацій на вулицях. Керівництво гімназії мало бути постійно на прямому зв'язку з уповноваженим Міністра Словаччини та місцевим жупаном.

Починаючи з 18 березня 1919 року, всі учні гімназії стали вивчати руську і словацьку мови по одній годині на тиждень. Із 13 до 25 березня виконував обов'язки директора С.Медрецький, який уживав заходів щодо дотримання дисципліни в гімназії.

Жупан Ужгородської жупи Ладіслав Мойш розпорядився закінчити навчальний рік у гімназії не першого липня, а раніше. Уже першого квітня всім гімназістам було вручено річні свідоцтва, а будинок гімназії тимчасово передано чехословацьким військам. Тому іспити учнів, різноманітні засідання, записи учнів до відповідних класів було перенесено до монастирського будинку отців Василян.

8 травня 1919 року в Ужгороді була створена Центральна Руська Народна Рада. Її головою був обраний Антоній Бескид, а його заступниками Августин Волошин, Михайло Стрипський, Михайло Бращайко.

Саме ці та інші представники взяли на себе роль провідників закарпатської спільноти, якій судилося прийняти значної ваги рішення – добровільне входження краю до складу новоствореної держави Чехословацької Республіки. Це рішення далось не просто, оскільки більшість населення тяготила до возз'єднання краю з іншими українськими землями. Однак, внаслідок надзвичайно несприятливих політичних умов це бажання не було реалізоване (УНР потерпало від наступу більшовицьких, а ЗУНР – польських військ). До того ж, утворення соборної України (великої географічно й політично) не було вигідним для багатьох тогочасних її сусідів. У такій ситуації єдиним вірним рішенням, що давало прогресивні перспективи розвитку краю, стало приєднання до слов'янської демократичної країни – Чехословаччини « на основі повної національної

Члени Центральної Руської Народної Ради в 1919 році

автономії». Виступаючи на засіданні Ради, Михайло Бращайко недвозначно заявив, що «420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить». Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як тимчасове явище.

У цей час керівництво навчальним закладом перебирає шкільний відділ Цивільної управи Підкарпатської Русі, який поступово почав перетворювати

Унгарську малярську королівську католицьку головну гімназію в руську (українську) державну реальну гімназію.

1919-20 навчальний рік гімназія розпочала ще з колишнім директором Михайлом Романцем, та вже 8 жовтня він почав передачу гімназії новій владі. Директор М.Романець та переважна більшість викладачів гімназії відмовилися принести присягу на вірність Чехословаччині.

Шкільним відділом Підкарпатської Русі, який від 1 вересня почав офіційно займатися питаннями шкільництва краю, розпорядженням від 13.10.1919 року було звільнено угорських професорів із займаних посад. Іменем головнокомандуючого генерала Е.Геннока 1 листопада 1919 року начальник шкільного відділу Йозеф Пешек призначив на посаду тимчасового директора Андрія Гагатка, який протягом двох тижнів перебрав від М.Романця та членів комісії будинок, документацію, бібліотеку, музей і все майно. До складу комісії, яка приймала гімназію, входив молодий на той час викладач із Пряшівщини Петро Сова. Новопризначений директор енергійно взявся за наведення порядку в навчальному закладі. Незабаром військо звільнило будинок гімназії, щоб учні могли безперешкодно навчатися.

Згідно з розпорядженням нової влади від 4 листопада 1919 року № 459 гімназія отримала офіційну назву « Ужгородська державна реальна гімназія».

Проте у більшості документів, що виходили з гімназій аж до 1934 року, зокрема в щорічних звітах, її називали «Руська державна реальна гімназія в Ужгороді», а чеські та угорські класи відповідно – робо́кати, тобто відділами.

Початок шкільного року в гімназії було перенесено на 1 листопада та визначено, що мовою викладання в гімназії стане «місцева руська мова». Для учнів старших класів, які не володіли цією мовою (малося на увазі місцеве угорське населення), було організовано двомісячні мовні курси. Перший клас гімназії мав бути чисто руським, а угорську мову в молодших класах дозволялося використовувати тільки як виняток – при поясненні незрозумілих слів та матеріалу. Для старших гімназистів дозволено було відкрити при гімназії угорські класи, які невдовзі стали угорським відділенням, котре функціонувало до 1928 року.

Першими професорами руської гімназії шкільний відділ у 1919 році призначив осіб із числа місцевих учителів і священників Е.Бокшая, О.Бокшая, О.Мидлика, П.Сову, Т.Стасеву, С.Ортутая, М.Мидлик, В.Гомичкова. Учителем фізкультури призначено Е. Кашака, а лікарем всіх шкіл ужгородського округу став В. Гомічков.

На потреби закладу розпорядженням від 4 грудня №399 було виділено 80 тисяч корун, а для занять музикою навіть куплено рояль.

У січні 1920 року професорсько-викладацький склад гімназії поповнили А.Штефан, Й.Трохта, В.Капишовський, Д.Зубрицький, П.Войтович, Л.Тиблевич, а протягом березня – квітня на роботу прийнято А.Гутласа, Ю.Кінцлера, О.Бардоша, О.Плиса, Я.Глібовицького та О.Егрешія.

Того ж року 7 та 27 березня відповідно у закладі були організовані святкування на честь президента республіки Томаша Масарика та великого педагога Яна

Коменського. Ці заходи в Ужгородській гімназії стали традиційними і надалі проводилися щороку.

У наступний період професорсько-викладацький склад гімназії збільшувався також за рахунок російських викладачів, які, рятуючись від більшовиків, знайшли політичний притулок у Чехословаччині. Ще одну групу викладачів становили галицькі емігранти, серед яких переважали досвідчені педагоги та науковці з дипломами Віденського, Краківського та Львівського університетів. А з кінця двадцятих років до педагогічного колективу гімназії почали вливатися колишні випускники Ужгородської гімназії, які вже встигли закінчити вищі навчальні заклади. Чималу кількість викладачів становили етнічні чехи, які не володіли українською мовою, тому уроки в чеських і українських класах проводили чеською мовою.

Перед різдвяними святами тимчасове управління гімназією було покладено на Е. Мидликова, який у доповідній від 15 січня 1920 року констатував, що гімназія має великі труднощі, пов'язані з недостатньою кількістю викладачів для запровадження усіх предметів у навчальний процес.

Тут треба відзначити, що Чехословацький уряд, органи влади Підкарпатської Русі одержали тяжку спадщину на ниві освіти від колишньої Австро-Угорської імперії, адже у 1918 році з 517 народних шкіл (церковних і державних) на території Закарпаття не було жодної з рідною мовою навчання. Матеріальне забезпечення шкіл Закарпаття також було вкрай незадовільним. У складній ситуації опинилися і шкільні приміщення. Під час війни частина з них була зруйнована, окремі класи, а подекуди й цілі школи, приведені в непридатний стан. Не було підручників, шкільного обладнання, книг для позакласного читання. Катастрофічне становище було і з забезпеченням шкіл педагогічними кадрами. З 674 учителів шкіл Закарпаття лише 379 дали присягу служити чехословацькій владі, інші виїхали до Угорщини режиму, а із 110 гімназійних посад було зайнято лише шістьдесят дві.

У 1920 році для учительської громади виходить друком фаховий журнал «Учитель», у якому пізніше розміщується додаток «Урядовий вісник», а для молоді журнал «Віночок».

У цей період одним з головних завдань як для керівництва краю, так і для інтелігенції було запровадження руської мови, місцевих традицій, слов'янського духу у всі сфери життя. У гімназії приймається розпорядження(№1060) про те, що розмовною мовою в стінах закладу є руська, вивчення якої у кількості 4-5-ти годин запроваджується також в угорських класах.

Свято з нагоди закінчення 1919-20 шкільного року відбулися в кафедральному соборі та художньому залі гімназії 26 червня. Із цього року в Ужгородській гімназії спільно навчаються дівчата із хлопцями. Із 197-ми учнів руського відділення було 9 дівчат.

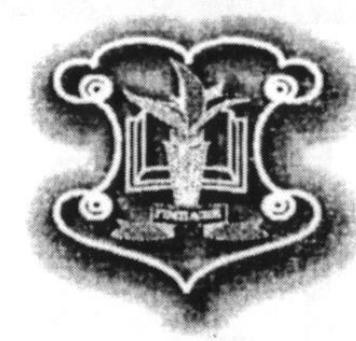
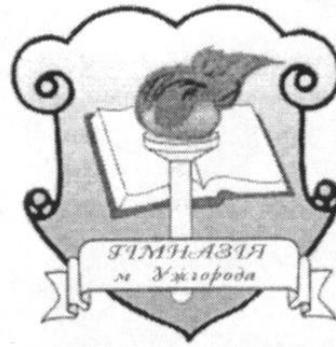
Із серпня 1920 року новим тимчасово виконуючим обов'язки керівника гімназії став професор із Мукачева Василь Терешеші. Незважаючи на всі його старання початок навчального року через недостатню підготовленість приміщень постійно відкладався, і тільки 28 жовтня у день заснування республіки відбулися урочистості, пролунав й «перший дзвоник». Шкільний відділ Підкарпатської Русі на чолі з А. Бескидом дав згоду на відкриття паралельних другого і третього угорських класів та трьох русько-угорських. Отже кількість угорських класів, залишилися з 2-го по 8-ий, а перший вже не набирався, щороку на зменшувалася і у 1928 році в Ужгородській гімназії відбувся останній випуск угорського класу.

Шкільним відділом також було виділено значні кошти на формування бібліотек окремо для вчителів та учнів.

Весною 1921 року з метою піднесення дисципліни поза школою розпорядженням шкільного відділу Підкарпатської Русі від 30 березня № 4415 було запроваджено стандартні шапки для всієї гімназійної молоді. Були також затверджені правила поведінки для учнів, які базувались на Правилах, запроваджених Міністерством шкільництва та освіти Чехословацької Республіки.

Вдруге елементи єдиного одягу гімназиста було запроваджено восени 1938 року, коли гімназія стала Унгарською, а втретє – зразу після того, як гімназію було розділено на дві – угорську Другетову та руську. Обов'язковим елементом форми студента руської гімназії була синя шапка типу пілотки зі спеціальною емблемою на лобовій її частині і відповідними нашивками із сріблястих або золотистих шнурів на її лівому бортику у хлопців. Дівоча шапка мала круглу форму, емблема на ній розміщала з лівого боку, а нашивки – на її лобовій частині. Колір шапки та її емблема вказували на школу, в котрій навчався учень, а нашивки на ній – на конкретний клас, в якому вчився школяр (нашивки на шапці з переходом до наступного класу щороку змінювались).

Гімназійна емблема мала вигляд звисаючого серцевидного листка, перпендикулярно розділеного на дві половини – червону та синю. На червоній половині листка було розміщено чотири латинські літери VARG, які зашифровували угорську назву руської гімназії: «Ужгородська державна руська гімназія», а на синій – відповідно чотири кириличні букви УДРГ. Посередині листка, тобто на червоному і синьому тлі емблеми, виділялася світла тришатрова дерев'яна бойківська церква, а на місці черешка завершував емблему у вигляді дашка державний угорський триколон. Автором емблеми був відомий художник, викладач малювання в гімназії Осип Бокшай, а відтворив її його учень А.Й.Васков.

21 Зразки емблем Ужгородської гімназії 1941, 1942 і 1944 рр.

Із кожним роком бажаючих займатися в українських класах Ужгородської гімназії ставало дедалі більше, так у 1921-22 навчальному році до руських класів гімназії записалося 249 учнів, що було на 62 вихованців більше як у попередньому році. У тому ж шкільному році розпорядженням від 28 березня для дівчат було введено програму ручної праці.

Професорський склад гімназії на чисельних нарадах узгоджував навчальні плани, програми, провів 11 наукових конференцій, а молодь організовувала вистави, концерти, відвідувала художні виставки, а кращі 34 гімназисти коштом шкільного відділу під час пасхальних свят побувала на екскурсії в Празі.

У 1922-1923 навчальному році Ужгородську гімназію очолив Андрій Алиськевич, видатний український педагог, який незмінно працював директором до 1934 року. Тоді ж рішенням шкільного відділу було відкрито чеські паралельні класи, через що кількість учнів зросла. В одинадцяти руських класах навчалося 317 учнів, у трьох русько-угорських – 121, у п'ятих угорських – 218, а в одному чеському – 31 учень.

Перший чеський (називався чехословенський) клас було відкрито 24 жовтня 1922 року під керівництвом професора Яна Яначека. У класі навчалося 8 дівчат, а Ужгородська гімназія ставала все більш популярною серед дівчат, яких у звітному навчальному році було 136.

З кожним роком уряд Чехословаччини все все наполегливіше займався освітніми проблемами Підкарпатської Русі: будував шкільні приміщення, виділяв кошти для шкільної справи, все краще дбав про підготовку кадрів для початкових та середніх навчальних закладів. У зв'язку з тим, що за Сен-

Жерменським договором південно-східна частина Мараморошської жупи, що знаходилася за річкою Тисою, разом із головним містом Мараморош-Сигетом була віддана Румунії, і східна частина краю залишилася без середньої школи, восени 1922 року було відкрито гімназію в місті Хусті. **«Просвіта»:** Культурно-освітнє товариство, яке діяло у Закарпатті у міжвоєнний період (1920 – 1939 роки). Установчі збори «Просвіти» відбулися 9 травня 1920 року в Ужгороді у приміщенні міського жупанату. На них були присутні 119 делегатів – прихильників українського напрямку в краї. Головою товариства одностайно було обрано Юлія Брацайка, який незмінно очолював «Просвіту». Його заступником став Августин Волошин. До Головного Виділу увійшли: Василь Гаджега, Віктор Желтвай, П.Медвідь, М.Стрипський, М.Творидло, Августин Штефан, Микола Долинай, Степан Клочурак, Василь Шуба, М.Полянський, І.Чуляк, Андрій Товт, Павло Яцко, Йосип Бокшай. Згідно зі Статутом, головна мета товариства полягала в «культурному і економічному піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі». Головний Виділ створив цілий ряд комісій, які відповідали за різні ділянки роботи: організаційну, по спорудженні в Ужгороді Народного Дому, музейно-бібліотечну, аматорський драматичний гурток, видавничу, театральну, музичну, літературно-науковий відділ, комісію у назвах місцевостей Підкарпатської Русі. Організаційні структури «Просвіти» постійно зміцнювались і на 1936 рік включали, крім централі (центральний орган), 13 філій і 234 читальні – всього 248 структурних одиниць, з них 9 структурних одиниць знаходились на терені Пряшівщини, у Празі, Братиславі та інших місцевостях. При товаристві станом на 1937 рік діяло 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. У роботі Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді (17 жовтня 1937 року) та в маніфестаційному поході взяло участь близько 15 тисяч закарпатських українців, які представляли понад 300 населених пунктів краю.

Товариство проводило змістовну просвітницьку діяльність через активну видавничу діяльність. Особливою популярністю серед народу користувалися щорічні календарі «Просвіти», часописи «Пчілка», «Просвіта», «Світло» та ін. При товаристві діяв «Руський театр товариства «Просвіта», який за неповні 10 років існування дав понад 1200 вистав, переважно української класики. Після захоплення Карпатської України військами гортистької Угорщини «Просвіта» була ліквідована, а активні просвітяни опинилися в угорських в'язницях і концентраційних таборах. Були розстріляні деякі керівники просвітянських осередків (С.Фігура, Я.Завальницький, І.Ващишин, І.Грига та інші). З приходом угорських військ почалися масові репресії проти його жителів, які в повному складі входили до «Просвіти».

Як у період угорської окупації краю, так і в часи панування комуністичної системи, про відродження товариства не могло бути і мови. Лише навесні 1990 року створюються перші осередки «Просвіти» в Ужгороді та Мукачеві,

Тут варто відмітити і роль першого президента Чехословаччини Томаша Масарика (1850-1937 – роки життя, 1918-1935 – роки президенства), який

стверджував, що «...національна ідея – ідея культури, а отже і освіти, які мають працювати на розбудову держави і благо народу». Саме тому він активно і з розумінням справи (в 1878-1882 роках Т.Масарик працював доцентом Віденського університету, а з 1882 року – професором Празького університету) підтримував розвиток не тільки національної, але й української культури, зокрема і розвиток освіти на Підкарпатській Русі. Педагогічна спадщина Т.Масарика складає цілісну концепцію навчання і виховання підростаючого покоління, що включає систему родинного, шкільного і вузівського виховання. Президентом Т.Масариком написано декілька педагогічних праць («Реформа шкільної справи», «Організація освіти в Чехословаччині», «Мета модерної школи» та інші), висунута і обґрунтована ідея створення в Чехословаччині «модерної школи», в якій велика роль відводилась моральності виховання, фаховій підготовці як учнів, так і вчителів, правам і свободам людини. Під керівництвом Т.Масарика державні органи Чехословаччини приділяли значну увагу розвитку освіти в усіх її регіонах. За роки його президентства на Підкарпатській Русі збудовано десятки приміщень для шкіл, які з цією метою використовуються і сьогодні.

1923-24 навчальний рік розпочався богослужінням, яке відбулося 4 вересня.

Вже через два дні Ужгородську гімназію відвідав міністр шкільництва і народної освіти Чехословаччини, на честь якого у великій залі відбувся концерт.

Того року до руських класів гімназії було прийнято 529 учнів, що на 93 більше ніж у попередньому році. Із них 521 на державне замовлення, а 8 учнів на приватну платну форму навчання. Важливим у роботі закладу стало відкриття, згідно розпорядження міністерства шкіл та народної освіти №28745 від 4 листопада підготовчих класів.

Читаючи річник Ужгородської гімназії («Звідомлення...») за шкільний рік 1923-24, який знову почав виходити щорічно після перерви з 1918 року, бачимо різноманітність форм роботи педагогічного колективу та багатогранність уподобань гімназистів.

Серед визначних дат, на які була зосереджена увага колективу, вирізняється святкування 25 річниці педагогічної діяльності директора учительської семінарії Августина Волошина, сторіччя від дня народження композитора Бедріха Сметани тощо.

У розділі «Естетичне виховання» читаємо, що з дозволу Шкільного Відділу майже два рази на місяць учні відвідували театр, де протягом року було дано 18 вистав, у тому числі дві опери, із яких 3 на чеській мові та 15 на українській. А дві вистави молодь, спільно з професійними акторами, самостійно

зорганізувала на день святого Миколая та на Пасху. Концерти та заняття музикою різноманітні товариства часто проводили безкоштовно. У жовтні та липні гімназисти відвідали в Ужгороді виставки художників Бокшая та Шпалової. Кошти, зібрані учнями на цих заходах, Червоний Хрест передав жертвам землетрусу в Японії від Ужгородської гімназії.

Учні гімназії протягом року із дозволу дирекції та під наглядом професорів Пехмана, Вахнянина та Серенія постійно допомагали збирати добровільні пожертви на вулицях міста товариству Червоного Хреста та Товариству матері і дитини. Такі заходи допомагали через співпереживання, через здатність до душевного відгуку поступово формувати у вихованців моральні цінності, які в майбутньому визначали громадянську позицію гімназиста, вирізняли учнів Ужгородської гімназії серед інших.

Із великою радістю відвідували учні кінотеатри, де серед кінострічок у тому році був фільм про князя Корятовича, чеських легіонерів, життя ескімосів та Степана Разіна.

7-го лютого 1923 року при ужгородській гімназії було засновано першу пластову організацію на Закарпатті, яка складалася із 6 хлоп'ячих гуртків ("Леви", "Лиси", "Соколи", "Орли", "Медведі" і "Вовки") і одного дівочого ("Ластівки"). Провідник організації став професор Остап Вахнянин.

Викладачі ж Ужгородської гімназії, проводили велику просвітницьку роботу серед населення у вільний від навчального процесу час, хоч його було мало, бо заклад працював у дві зміни. Незважаючи на це, директор А. Алиськевич та професор Ф. Сереній від 6 листопада до кінця лютого читали для солдат два рази на тиждень лекції з історії, географії, літератури, фізики, професор Н. Антал з угорської мови, А. Григор'єв із російської. Виступали учителі перед різними аудиторіями, їздили з лекціями по містах та селах краю.

Випускники гімназії мали можливість скласти письмові та усні іспити зрілості, які відкривали дорогу гімназістам до продовження навчання у вищих навчальних закладах. У 1923-24 навчальному році на зимову сесію зголосилося всього два абітурієнти, які провалили минулорічні екзамени. Влітку 23 випускників гімназії виявили бажання скласти екзамени, правда п'ятеро з них зрізних причин не були допущені до іпитів, а інші 18 успішно пройшли випробовування. Звіти про результати іспитів зрілості друкувалися у річниках гімназії.

Завершувався п'ятий рік життя Ужгородської гімназії за Чехословаччини традиційним оголошенням про головні напрямки діяльності закладу у наступному навчальному році:

О г о л о ш е н н я

відносно наступного шкільного року 1924-25.

1. Заяви на навчання у гімназії на 1924-25 навчальний рік будуть прийматися в останні числа липня і тільки у виняткових випадках – 30 серпня.
2. Ісправительні іспити будуть відбуватися 1 та 2 вересня із 9 до 12 години та 15 до 18 години. У виняткових випадках для учнів 2-8 класів вступні іспити з дозволу Шкільного Відділу будуть відбуватися 4-5 вересня. Заяви необхідно подати дирекції до 10 липня.
3. Вступні іспити до 1 класу будуть відбуватися тільки перед феріями від 26 до 28 липня.
4. 1924-25 навчальний рік розпочнеться 3 вересня богослужінням о 8 годині, після чого учні збираються у своїх класах о 9 годині і заплатити записне і прибавок на шкільні прибори та зробити добровільні пожертви для бідних учнів.
5. Навчання розпочнуться 4 серпня в початкових класах о 8 годині, а у старших – о 14-ій.
6. Приватисти мають до 10 вересня подати заяви і при цьому заплатити з гори шкільне в сумі 200 К.
7. Заяви для проживання в інтернатах необхідно подавати в перших числах липня.
8. Для того, що записатися на необов'язкові предмети, необхідно принести заявку від батьків. Хто запишеться на один або кілька предметів, повинен відвідувати їх протягом року. До необов'язкових предметів відносяться: співи, ручна праця для дівчат 3-4 класів, німецька мова, французька мова для старших класів, заняття в хімічній лабораторії для 5-6 класів, музика та праця. За роботу у хімічній лабораторії оплата складає 40 корун за півроку, за заняття працею у столярній майстерні – 5 корун у місяць.

Андрій Алиськевич, директор.

6.2. Навчально-виховний процес

Багато викладачів Ужгородської гімназії міжвоєнних років були випускниками провідних європейських університетів, мали ступінь доктора наук, були університетськими професорами, що дозволяло навчально-виховний процес в закладі організувати на високому рівні. Серед викладачів гімназії було немало таких, які викладали відповідні предмети за своїми власними посібниками. Серед них В.Бірчак, Е.Бокшай, А.Попович, М.Григашій, А.Дідик, О.Іванчов та ін.

Про високий рівень тодішньої Ужгородської гімназії свідчить і те, що її випускників, які склали іспити зрілості приймали на навчання до вузів Чехословаччини за напрямками біологія, математика, фізика без вступних іспитів.

Навчально-виховний процес у гімназії здійснювався за типовими планами чеських реальних гімназій, але періодично до нього вносилися окремі зміни. Так, наприклад, у 1920 році до нього було внесено обов'язкові уроки державної, тобто чеської, мови. А починаючи із 1922 року у навчальному закладі почали викладати великоруську, себто російську мову.

Річник Ужгородської гімназії на 1928-1929 навчальний рік подає наступний план занять руських класів

№ з/п	Назва предмету	Кількість тижневих годин у класі							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Релігія	2	2	2	2	2	2	2	2
2.	Руська мова	4	4	4	4	3	4	3	4
3.	Чеська мова	4	4	4	3	3	3	3	2
4.	Латинська мова	6	6	6	6	4	5	4	5
5.	Німецька мова (або франц.)	-	-	-	-	6	3	3	3
6.	Російська мова	-	-	-	-	2	2	2	2
7.	Історія	-	2	2	2	3	3	3	3
8.	Географія	2	2	2	2	1	2	1	1
9.	Природознавство	2	2	-	2	2	2	2	2
10.	Математика	4	3	3	3	3	3	3	2
11.	Хімія	-	-	-	2	2	2	-	-

12.	Фізика	-	-	3	2	-	-	3	4
13.	Нарисна геометрія	2 2							1
14.	Філософська пропедевтика	-	-	-	-	-	-	2	2
15.	Рисування (малювання)	3	3	2	2	-	-	-	-
16.	Креслення та красопис	1	-	-	-	-	-	-	-
17.	Гімнастика	2	2	2	2	2	2	2	2
	Всього:	30	30	30	32	33	35	35	35

Із 1924-1925 навчального року вивчення чеської мови запроваджено да всіх клаів а російської мови лише до VII-VIII класів Ужгородської гімназії. Німецька мова й надалі залишалася необов'язковою у III-IV класах та обов'язковою у VII-VIII класах, узв'язку з чим наші гімназисти мали більше уроків у тиждень, як учні чеських чи словацьких гімназій.

Значна увага в гімназії приділялася спортивно-виховній масовій роботі з гімназистами. Особливе місце в цій галузі займали гімнастика, атлетика, футбол, волейбол, пінг-понг, а з зимових видів – лижі та ковзани. Щороку в місті над Ужем проводилися змагання з різних видів спорту, у яких гімназисти обов'язково брали участь і досягали високих результатів. Наприкінці кожного навчального року керівництво гімназії влаштовувало змагання з футболу на футбольному полі УАЦ з широкою програмою, що мала рівень спортивного міського свята. З числа гімназистів виростали висококласні футболісти, які поповнювали головний склад відомого у Східній Європі місцевого спортивного клубу «СК Русь».

У травні кожного року, коли закінчувалися уроки, гімназія влаштовувала екскурсії та туристичні походи учнів. І все це робилося з участю викладачів фізичної культури та класних керівників. Окрім цього, великий обсяг спортивно-масової роботи чехословацький період, виконували українські скаутські організації «Пласт», «Сокол».

Професорсько-викладацький склад 1921-1922 навчального року

На початку 30-х років навчальний план українських гімназій Чехословаччини практично не змінився:

№ з/п	Назва предмету	Кількість тижневих годин у класі							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Релігія	2	2	2	2	2	2	2	2
2.	Мова навчання	5	5	4	4	2	2	2	2
3.	Чеська мова	4	4	3	3	2	2	2	2
4.	Латинська мова	-	-	6	6	6	5	5	4
5.	Німецька мова (або франц.)	-	-	-	-	6	4	5	3
6.	Російська мова	-	-	-	-	2	2	2	2
7.	Конвертація з іноз. мови	-	-	-	-	-	-	2	2
8.	Історія	1	2	2	2	2	3	3	3
9.	Географія	2	2	2	2	2	2	-	-
10.	Природознавство	3	3	-	-	-	3	2	2
11.	Математика	4	4	3	3	3	3	2	2
12.	Хімія	-	-	-	2	2	2	-	-
13.	Фізика	-	-	3	2	-	-	3	3
14.	Нарисна геометрія	Викладалась за бажанням учнів замість конвертації з іноз. мови в VII-VIII кл.							
15.	Філософська пропедевтика	-	-	-	-	-	-	-	3
16.	Рисування (малювання)	-	-	1	1	-	-	-	-
17.	Креслення та красопис	4	4	2	2	-	-	-	-
18.	Гімнастика	2	2	2	2	2	2	2	2
	Всього:	27	28	30	31	31	32	32	32

Час від часу на вивчення окремих предметів змінювалась кількість годин. Так руська мова, на яку в 1919 році відводилося по шість годин у кожному класі, через рік скоротилася до п'яти, а в 1924 році – по 4-5 годин, у 1930 році кількість годин прирівнювалось до чеської мови. У чеських класах, де на руську мову раніше відводилося по 3-4 години, у 1930-1931 навчальному році викладання руської мови зовсім припинилося.

Стабільних навчальних програм, які б визначали обсяг навчального матеріалу на півріччя та навчальний рік, у гімназії не було. Навчальні програми не враховували українознавчі дисципліни. Окремі відомості з цього отримували учні зі слів своїх викладачів.

Вчителі та учні гімназії користувалися переважно чеськими підручниками, схваленими Міністерством освіти Чехословаччини. Оскільки підручників з окремих предметів не існувало, передусім тих, які б мали визначити національну специфіку школи, то в цій справі панувала повна самодіяльність. На уроках руської мови та історії, де мало б здійснюватися національно-патріотичне виховання, траплялося замовчування загальноукраїнського, заміна його загальноросійським або місцевим регіональним, матеріалом.

Викладання іноземних чи класичних мов виглядало значно краще, та й успіхи були досить високі, бо велика кількість випускників вільно володіла німецькою чи французькою мовою, знала латину, тоді як українською, російською чи навіть місцевою руською добре не володіла.

Проблему підручників гімназії до кінця чехословацького періоду так і не було розв'язано. На перших порах шкільний відділ Підкарпатської Русі дозволяв використовувати підручники незалежно від того, де і коли вони видавалися. Згодом дозволялося використовувати тільки підручники, видані в Чехословаччині. Про низький рівень забезпеченості гімназистів підручниками та посібниками говорилося і писалося декілька разів у пресі. Ще в 1923 р. директор гімназії А.Алиськевич на одній нараді говорив: «Ми мусимо собі таки правду у вічі сказати, що знання нашої молоді у вищих класах слабе і для дальших студій мало вистачаюче, що наша старша молодь мало розвинута. Недостаток навчальних книг є головним джерелом такого низького рівня знань». Обговорення цих питань виходило навіть і на сторінки місцевої преси.

Ще гірший стан забезпеченості учнів гімназії українськомовними підручниками. Річні звіти гімназії до кінця чехословацького періоду щороку рекомендували учням, поряд із кількома підручниками з релігії та карпаторуського язика, переважно чеськомовні та кілька російськомовних підручників, виданих у Росії, або українськомовні, видані в Галичині. Так річний звіт за 1937-1938 н.р. для учнів молодших класів гімназії рекомендує придбати «Подкарпаторусській язык» місцевого видання Є.Сабова. (Грамматика русского языка. Ужгородь, 1924), один підручник московського видання 1910 р. – «Русская граматика для младших классовъ» (Смирновского) та один підручник Санкт-Петербурзького видання 1914 року (А.Швалагин. Теория словесности). Цей же річний звіт для карпаторуської мови рекомендує

старшокласникам придбати і книгу В.Радзикевича «Короткий курс українського письменства», книгу М.Возняка «Старе українське письменство. Вибір для серійних шкіл» та ін.

Подібною була й картина з підручниками російської мови, яку тоді викладали у 7-8 класах. Гімназістам рекомендували підручники, видані здебільшого у Москві та Ризі. Однак завдяки таким україністам, як І.Панькевич, В.Бірчак, О.Зеликов проблематика української мови була досить належно представлена не тільки на уроках мови, гуртках, пластах, позакласному читанні, але й на екзаменах, в т.ч. і на випускних. Для прикладу, серед трьох тем письмових робіт на випускних іспитах 1938 року були і такі, як «Сильні характери в символічних поемах Лариси Квітки». Усні екзамени, окрім багатьох інших тем, охоплювали вірші С.Руданського, творчість І.Франка, вірші Ю.Федьковича, а для сьомих класів – вірші М.Шашкевича, М.Устияновича, Т.Шевченка, Г.Основ'яненка та ін.

Нестачу повноцінних підручників з української мови та літератури тих часів мало компенсувати читання та письмове реферування текстів художніх творів, які заздалегідь роздавав гімназістам відповідальний викладач. Ця робота називалася обов'язковою лектурою (класною і домашньою). У навчальних планах, схвалених професорсько-викладацькою корпорацією гімназії, було біля півсотні художніх творів власне українських (у тому числі й місцевих) авторів.

Для учнів IV класів обов'язковими для читання були: М.Гоголь – «Ревізор із Петербурга», Марко Вовчок – «Народні оповідання»; П.Куліш – «Орися»; І.Франко – «Іван Вишенський», Лис Микита – «Панські жарти»; О.Маковей – «Ярошенко».

Для V класів: І.Франко – «Захар Беркут»; М.Гоголь – «Тарас Бульба»; Г.Квітка-Основ'яненко – «Перекотиполе»; І.Нечуй-Левицький – Твори; І.Карпенко-Карий – Твори.

Для VI класів: А.Свидницький – «Люборацькі»; П.Куліш – «Чорна рада»; Г.Котляревський – «Наталка Полтавка»; Є.Гребінка – Твори; А.Чайковський – Твори; І.Карпенко-Карий – «Суєта».

Для VII класів: І.Карпенко-Карий – «Хазяїн»; О.Духнович – Твори; Т.Шевченко – «Кавказ»; М.Устиянович – «Мість верховинця»; Панас Мирний – «Хіба ревуть воли, як ясла повні»; Б.Грінченко – «Сонячний промінь»; Леся Українка – «Оргія»; О.Кобилянська – «Земля».

Для VIII класів: І.Франко – «Мойсей», «Зів'яле листя»; Леся Українка – «Лісова пісня»; Н.Кобринська – «Дух часу»; М.Коцюбинський – «Інтермеццо»; О.Кобилянська – Новели.

Подібні списки художніх творів були складені та затверджені і з російської літератури, але контроль за їх виконанням був менш суворим. Списки художніх творів мінялися залежно від наявності текстів у учнівській бібліотеці.

З кожним роком кількість учнів продовжує зростати незважаючи на те, що в 1937 році на базі монастиря отців Василіян відкрито ще одну українську

гімназію, до якої вже в перший рік її функціонування записалося 103 учні. А в 1937-1938 н.р. кількість учнів у руських класах становила 874 особи.

На фотознімках виконуючі обов'язки директора (Андрій Гагатко і Василь Теребеші) та директори (д-р Андрій Алиськевич і д-р Василь Сулинчак) гімназії міжвоєнних років

На цей період припадає відокремлення від Ужгородської реальної гімназії її чеського відділення, яке тоді вже нараховувало 648 учнів та 29 викладачів, його очолив доктор Ян Яначек. У 1934 році відкривається також окрема єврейська гімназія, в якій усі предмети, крім закону Божого, викладалися чеською мовою.

Таким чином, у 1938 році в Ужгороді працювала вже не одна (руська), а окремі чотири самостійні національні гімназії – руська, українська, чеська та єврейська.

Змінювалася й соціальна структура гімназії. Все більшою ставала кількість дівчат у навчальному закладі, а також кількість учнів селянського та робітничого походження. Однією з причин цього зростання був невисокий розмір плати за навчання, яка становила 40 крон на рік, а учні, які вчилися на відмінно і добре, здебільшого від оплати звільнялися.

Тодішня Ужгородська гімназія не була навчальним закладом тільки для дітей Закарпаття. У ній навчалися учні зі Словаччини, Чехії, Польщі, Румунії, і навіть СРСР та США.

Різними були учні тих часів і за рідною мовою та віросповіданням. Так, у 1938 році 662 учні записані карпаторосами, тобто українцями, 54 – чехословаками, 132 – угорцями, 3 – німцями, 32 – євреями, 15 – іншими. За віросповіданням тоді було 664 греко-католики, 127 – римо-католики, 23 – православні, 19 – іудеї, 42 – чехословацького віросповідання.

6.3 Гімназійні інтернати

Важливу роль у організації навчально-виховної роботи гімназії відіграли інтернатні заклади, найдавнішим з яких вважається ужгородський «Конквікт», що знаходиться сьогодні на вул. Капітульній 17. Будівництво сиротинця розпочалося за часів єпископа Олексія Повчія (1752-1831 рр.). У 1826 році

багато зусиль та коштів доклав до цієї благородної справи парох Ужгородського Свято-Преображенського храму, майбутній історик, філолог, фольклорист, який не тільки дарував будівельні матеріали, а й особисто розробляв архітектурний проект. Після трігчної смерті від холери єпископа [Олексія Повчія](#) у 1831 році [Мукачівською греко-католицькою єпархією](#) управляв як капітульний вікарій до висвячення на єпископа [Василя Поповича](#) Іван Чургович, який працював одночасно і директором Ужгородської гімназії. Він займався і добудовою сиротинця, який був відкритий першого жовтня 1840 року і отримав назву св. Олексія. У гуртожитку спільно виховувалися осиротілі сини священників та найбільш бідні учні гімназії, від чого й назвали заклад конвіктом – місце для спільного проживання. У перший рік тут проживало 9 сиріт. Будинок кілька разів перебудовувався, зокрема у 1908 році за часів єпископа Юлія Фірцака будинок було капітально відремонтовано, внаслідок чого значно поліпшено умови для проживання гімназистів, і у 1913 році тут проживало 64 вихованці. На фасаді гуртожитку зберігся напис латинською мовою Organotrophium.

Відповідальність за всю роботу інтернату покладалась на його директорів, які призначались з-поміж кращих професорів.

Серед них можемо згадати Георгія Чурговича, який водночас очолював місцевий греко-католицький єпархіальний дівочий ліцей. Головним наглядачем у «Конквікті» був також професор гімназії Степан Фодор, префектами – Іван Пушкаш, Павло Медвецький та Ілля Сидор (слухачі теології). Вартість за проживання та харчування становила 50 пенго у місяць, а вступний внесок складав 50 пенго. До загальної суми входили й витрати на лікаря, аптеку, прання білизни та купання.

Другим гімназійним інтернатом вважається «Алумней», що розташувався напроти «Конквікту» (сьогодні Капітульна 18) і був заснований першого вересня 1883 року. У 1892 році пожежа вщент знищила його, але завдяки старанням єпископа Юлія Фірцака був відбудований. На початку ХХ-го століття у ньому проживали до шестидесяти гімназистів Ужгородської гімназії.

Та кількість інтернатів для вихованців гімназії постійно зростала. Уже в 1940-1941 роках у шістьох інтернатах жили 294 учні. Лише в інтернаті чину св. Василя, що знаходився на теперішній вулиці А.Волошина (будинок біологічного факультету УжНУ) було 109 місць. На високому рівні тут здійснювалось релігійне та моральне виховання. Крім цього, вихованці мали можливість у вільний від занять час займатись музикою, вивчати іноземні мови. Місячна плата за проживання становила 50, а за прийом до інтернату – 30 пенго.

Окрім названих, в Ужгороді існував також інтернат, побудований у 1902 році, який розташовувався разом зі школою для дівчаток та дитячим садочком у «Будинку Гізели» (теперішній будинок музичного училища на вулиці А.Волошина). Для вихованок гуртожитку було облаштовано 30 місць. У ньому жили дівчатка римо-католицької школи, молодших класів гімназії та горожанських шкіл. Інтернат утримувався римо-католицькою громадою.

Місячна плата становила 60 пенго. В інтернаті були створені умови для гри на фортепіано та для вивчення німецької мови.

В інтернаті сестер милосердя «Марія-газ», що знаходився на теперішній вулиці Л.Толстого, жили 15 учениць молодших класів гімназії та горожанських шкіл. Його утримувала римо-католицька громада. Керувала цим закладом ігуменя М.Кандида, а наглядачем була сестра М.Бенедикта. У виданні вихованок був гарний сад, подвір'я і спортивний майданчик. Особлива увага зверталась тут на морально-етичне виховання і культуру поведінки учнів.

Функціонував також Державний гімназійний інтернат, що знаходився на вулиці Яроцькій, 4. Він був заснований без будь-якої допомоги з боку держави у 1921 році, і працював за рахунок оплати гімназистів, щоправда проживання малозабезпечених вихованців проводила держава у вигляді стипендій. У ньому були створені умови для проживання 50 учнів. Очолював інтернат директор гімназії Василь Терешеші, його замінив А.Контрош. Однак у 1941 році цей заклад був закритий, а гімназистів переведено в інші інтернати. Саме тут діяв такий принцип оплати за інтернат: 20% платили по 250 крон у місяць, 20% – по 200 крон, 20% – по 150 крон, 20% – по 100 крон, а 15% учнів безкоштовно утримувались в інтернаті.

Був великим благодійником і жертводавцем і президент Карпатської України Августин Волошин. У 1932 році він разом із дружиною Іриною пожертвував 300 тис. крон на сиротинець "Нова родина" в Ужгороді і 100 тис. крон для бідних та подарував під сиротинець свій будинок в Ужгороді (нині це вул. Августина Волошина, № 36). У великому двоповерховому будинку проживало 22 сиріт. Вони були забезпечені харчуванням, гарним одягом. Для розвитку творчих здібностей існував цілий домашній оркестр, танцювальна група і хор.

Працював також сиротинець «Школьная помощь», власниками й опікунами якого були російські білоемігранти, що після Першої світової війни і революційних подій 1917 року покинули свій рідний край і знайшли притулок на Закарпатті. Серед них була жінка старшого віку Брешко-Брешковська, яка відкрила в м.Ужгороді для хлопців, а в м.Мукачеві для дівчат інтернати – кожен на 25 місць. Сама господарка поселилась на постійне проживання в Празі.

Як зазначено в річному звіті за 1940-1941 рік, на 328 році існування гімназії до навчального закладу ще добирались поїздами та автобусами 185, на велосипедах – 38, пішки – 38 учнів. Крім цього, певна кількість школярів жила на приватних квартирах.

Сиротинці не лише допомагали вистояти учням у тяжких економічних реаліях, вони були школами громадських чеснот, тут відбувалося моральне та інтелектуальне формування майбутнього громадянина, його активної громадянської позиції, культури, доброзичливості та загальнолюдських цінностей.

6.4. Гімназійна освіта за часів Другої світової війни

Ужгородська гімназія як самостійний навчальний заклад з руською мовою навчання функціонувала з 1919 до 1938 року.

19 жовтня 1938 року новопризначений карпато-руський прем'єр-міністр Андрій Бродій (одночасно він був і міністром шкільництва автономного краю) доручив керівництво Ужгородським шкільним рефератом докторові В.Сулинчаку, а керівництво гімназією – Стефанові Петрусу.

1 листопада 1938 року було евакуйовано учнівську, частково викладацьку бібліотеки, навчальні кабінети й бажаючих учнів до Перечина. Під час евакуації руської гімназії покинули місто не тільки чехи та словаки, які працювали в навчальному закладі, але й усі викладачі з Галичини та Наддніпрянщини. Окремі виїхали до Чехії. Покинули м.Ужгород й учні, які народилися і жили у Словаччині. У Перечині, на території Карпатської України була заснована гімназія, де обов'язки директора виконував Іван Данькевич, який був не тільки видатним педагогом, але й талановитим організатором. До Перечина переїхала дочка І.Панькевича Марта, викладач німецької мови, викладачі Балецький, Ревич, Денисенко та інші, які не бажали залишатися в окупованому угорцями Ужгороді. Основу учнівського контингенту Перечинської гімназії утворили вчорашні учні Ужгородської гімназії, родом з Перечинського, Великоберезнянського, північної частини Ужгородського районів. Правда у березні 1939 року заклад було ліквідовано. Тому учні цього навчального закладу змушені були подавати заяви на продовження навчання в паралельних класах при угорській Королівській державній гімназії в Ужгороді.

Другого листопада 1938 угорські війська, у відповідності до Віденського арбітражу, зайняли Ужгород, Мукачево, Берегово, Чоп та прилеглі до них райони.

Утворена Ужгородська угорська народна рада довірила папському камерарієві проф. Миколі Анталові тимчасово зайняти пост головного старости Ужгорода та анексованої частини Ужгородського району. На підставі розпорядження М.Антала колишня Ужгородська державна реальна гімназія стала діяти уже не як руська, а як Унгварська мадярська гімназія з руськими паралельними класами. Запис учнів до новостворених класів гімназії проведено 14-15 листопада, а урочистості з нагоди відкриття навчального процесу відбулися 16 листопада. Навчальний рік для всіх класів розпочався 17 листопада 1938 року. До Ужгородської гімназії подали заяви 833 учні, з яких 543 хлопці і 290 дівчат. Гімназія стала найбільшою за кількістю учнів на території всієї тодішньої Угорщини. Педагогічний колектив було сформовано

в основному з тих викладачів, які під час евакуації не покинули Ужгород. Директором закладу залишився Василь Сулінчак.

Навчальний процес почався за чехословацькими навчальними планами. Однак 10 грудня гімназію відвідав представник Міністерства культури й освіти Угорщини, головний королівський намісник звільнених територій Людвік Бешенеї, який виклав позиції Будапешта щодо навчального плану та інших проблем. І вже у 1940 році регентський комісаріат Карпатської території затвердив для гімназій із неугорською мовою викладання наступний навчальний план:

№ з/п	Назва предмету	Кількість тижневих годин у класі							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Релігія	2	2	2	2	2	2	2	2
2.	Мадярска мова і література	5	5	3	4	3	3	3	3
3.	Угорська мова і література	5	5	3	4	3	3	3	2
4.	Історія	-	-	3	3	3	3	2	3
5.	Господарські і суспільні відомості	-	-	-	-	-	2	-	-
6.	Географія та етнографія	3	4	2	-	-	-	2	-
7.	Латинська мова	-	-	6	5	5	5	5	4
8.	Модерна мова(німецька)	-	-	-	-	4	4	4	3
9.	Філософія	-	-	-	-	-	-	-	2
10.	Природознавство	2	2	-	3	5	-	-	-
11.	Хімія	-	-	-	-	-	3	-	-
12.	Фізика	-	-	2	-	-	-	4	4
13.	Математика	4	5	3	3	3	3	3	3
14.	Рисунки	2	2	2	2	-	-	1	1
15.	Гімнастика	3	3	3	3	3	3	3	3
16.	Гігієна	-	-	-	1	-	-	-	1

17.	Краснопис	1	-	-	-	-	-	-	-
18.	Спів	2	2	1	-	-	-	-	-
19.	Година класного керівника	1	-	-	-	-	-	-	-
	Всього:	30	30	30	30	31	31	32	32

Як бачимо із навчального плану, російську мову було виключено з програми.

На діяльності гімназії негативно позначилася не тільки анексія Ужгорода в листопаді 1938 року, але й загарбання Карпатської України, яке почалося 14 березня 1939 року. Більшість гімназистів із руських класів не могли вчасно приступити до занять, оскільки їхні домівки опинилися за кордоном – на території новоствореної Карпатоукраїнської держави та на території Словаччини. Тому не випадково, що в руських класах мадярської Королівської державної гімназії протягом 1938-1939 року навчалася всього 214 учнів. У наступних роках картина з контингентом учнів майже не змінилася. Для тих гімназистів, які в результаті Віденського арбітражу в листопаді 1938 року опинилися поза Ужгородом і до березня 1939 року навчалися в Перечинській реальній українській гімназії, 17 квітня 1939 року Міністерство освіти й культу Угорщини дозволило відкрити на базі Ужгородської гімназії чотиримісячні курси, а після курсів скласти іспити за друге півріччя. Таким чином, учні колишньої Ужгородської державної реальної гімназії та учні Української реальної державної гімназії в Перечині одержали можливість повернутися до навчання в Ужгороді. У результаті цього наступного навчального року в руських паралельних класах навчалася вже 374 учнів. Проте у наступні роки це число суттєво не змінювалося, бо плата за навчання і за гуртожиток щороку підвищувалася. У 1938 році до першого класу зараховано всього 25 учнів, у 1939 – 31 учень, у 1940 – 36 учнів, у 1941 – 45 учнів, у 1942 – 45 учнів, і тільки 1943 – 64 хлопців та дівчат.

Після того, як до складу Угорщини відійшла область Бачка, заселена переважно слов'янами, частина югославських руснаків стала поступати на навчання до Ужгорода. Так, наприклад, із 1941 року по 1943 рік до Ужгородської гімназії вступило відповідно 17, 16 та 16 юнаків і дівчат із цього краю. Усі вони жили в гімназійних гуртожитках, добре вчилися і швидко вписалися в учнівський колектив.

Під кінець періоду угорського панування на контингенті студентів Королівської державної гімназії з руською мовою навчання негативно позначилася й депортація та масове знищення євреїв, значна частина яких навчалася в гімназії.

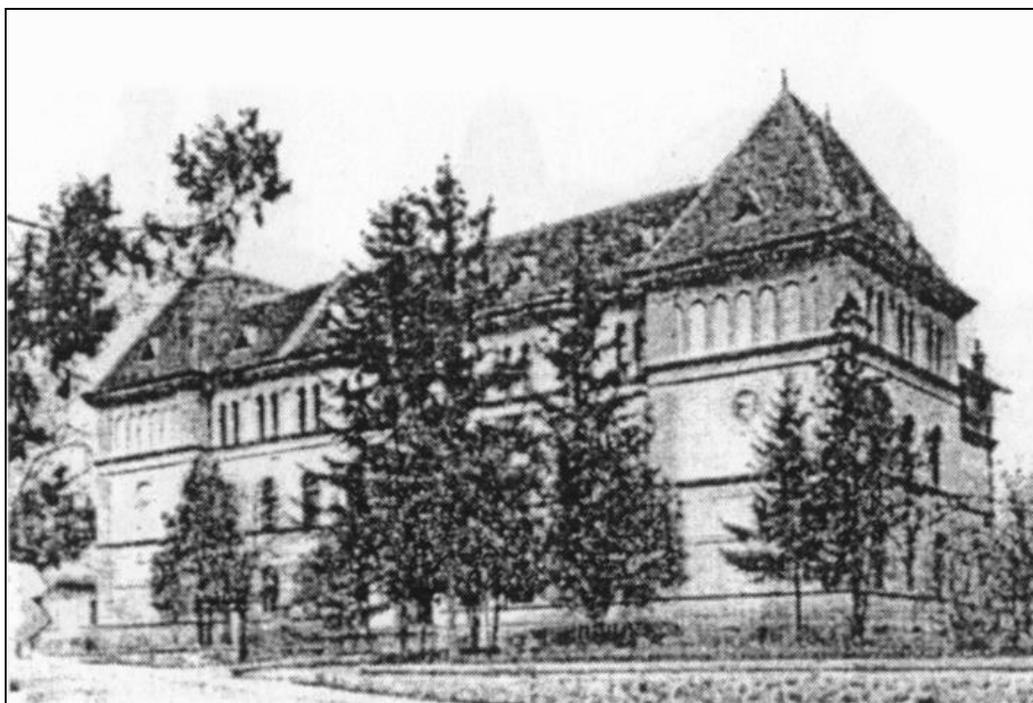
1940-1941 навчальний рік закінчили 1178 учнів Ужгородської гімназії, з яких було 850 хлопців, з них троє на приватній формі навчання, та 328 дівчат (2 на приватній формі навчання). Випускникам закладу директор професор

Василь Сулінчак 5 травня на урочистостях побажав зайняти достойне місце у житті, зазначивши, що легше завоювати волю, ніж утримати її і розумно нею користуватися.

З погляду віросповідання склад гімназистів у період угорської влади фактично не відрізнявся від того, яким він був за Чехословаччини. У ньому переважали греко-католики та римо-католики, менше було протестантів-реформаторів і православних. До 1944 року у закладі навчалися й іудеї. Виховний процес у гімназії сприяв формуванню в учнівському колективі злагоди та міжконфесійної толерантності.

Розпорядженням від 29 травня 1941 року №69638/1941 чинні дві частини Мадярської королівської державної гімназії було розділено на два окремі навчальні заклади – мадярську і руську гімназії. Офіційна назва першої – «Мадярська королівська державна Другетова гімназія», а другої – «Мадярська королівська державна гімназія з руськимъ языкомъ преподаванія въ Унгварь». Другетова гімназія продовжила свою роботу під керівництвом Ференца Паппа в тому самому навчальному корпусі, а руську гімназію було переведено до будинку колишнього вищого реального училища – сьогодні це будинок **Ужгородської спеціалізованої ЗОШ І-ІІІ ступенів №4 із словацькою та українською мовами навчання та поглибленим вивченням іноземних мов**(вул. Жупанатська, 10).

Як окремий навчальний заклад руська гімназія почала функціонувати з 1 вересня 1941 року. Тоді вона мала 12 класів, 20 штатних викладачів і 469 учнів. Директором було призначено Василя Сулінчака.

Будинок Ужгородської гімназії

в якому з вересня 1941 р. до червня 1943 р. проводилися заняття

Третій 1943-1944 (він же і останній) навчальний рік роботи Мадярської королівської державної гімназії «з руськимъ языкомъ преподаванія в Унгварь» у

зв'язку з воєнними подіями почався із запізненням – третього листопада, коли Ужгород уже мав вигляд прифронтового міста. Близько 10 викладачів гімназії було мобілізовано до війська, а великі будови міста, у тому числі й будинок гімназії, були перетворені в казарми та госпіталі для поранених. Повторні державні іспити на атестат зрілості, ліквідація академзаборгованості та запис учнів до першого класу проходили у тимчасово прилаштованих будинках.

У зв'язку з наближенням фронту, термін навчання в гімназії було скорочено. У травні учням роздали свідоцтва і відправили на канікули.

Після закінчення навчального року усіх хлопців старших класів примусово забирали у так звані студентські робочі табори, де вони під наглядом «цивільних» властей виконували різні господарські роботи.

«Годичный отчеть» на 1944-1945 навчальний рік був останнім річником, із життя Ужгородської гімназії. Ці видання ще потребують своїх дослідників, бо той пласт знань про історію, освіту, культуру нашого нашого краю, який подано у звітах безсумнівно допоможе відродити духовні начала та моральні цінності народу. (ЛИСТОК РІЧНИКА)

6.5 Гімназія в Закарпатській Україні

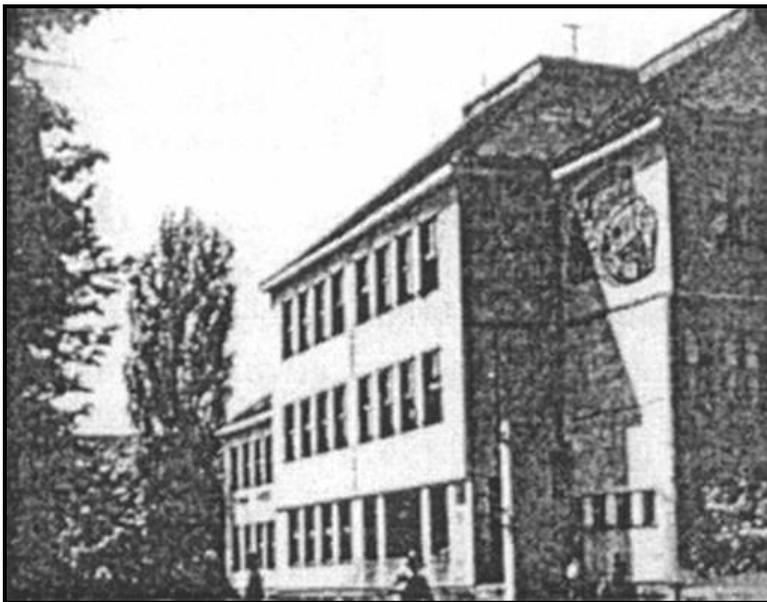
На фронтах Другої світової війни ще велися жорстокі бої, а в краї починалася відбудова народного господарства. Більшість існуючих шкільних приміщень були поруйновані, стали непридатними для використання, вимагали великих матеріальних та фізичних затрат, не вистачало кадрів. Ужгород було звільнено від угорських та німецьких військ 27 жовтня 1944 року без тяжких боїв, але лінія фронту стояла на його південно-західних околицях ще цілий місяць.

На місцях з участю громадськості велась активна робота щодо створення необхідних умов у відновлених школах. Ремонтувалися шкільні будинки, завозилося паливо для шкіл і вчителів, внаслідок чого вже у грудні 1944 року в області працювало 350 шкіл, у тому числі 5 гімназій, 18 горожанських, 327 початкових шкіл. Весь подальший процес розвитку освіти був нерозривно пов'язаний з рішенням Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України, де у схваленому Маніфесті було проголошено возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, а також обрано Народну Раду «як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України». Серед 663 делегатів з'їзду Народних комітетів була чимала кількість учителів, з них: В.Гарастей, В.Палоташ, І.Сабадош, І.Фрідманський, Ф.Повхан, М.Медвідь, М.Студеняк, П.Продан, Ю.Сливка, В.Овсак, І.Керча, І.Соскида, М.Грицак, П.Лінтур та інші. Для керівництва освітою рішенням Народної Ради був створений «Відділ у справах народної освіти» на чолі з уповноваженим Народної Ради Іваном Юрійовичем Керчею, а першим начальником відділу (згодом заступник завідуючого) став Антон Іванович Чекан.

Після визволення Закарпаття Червоною Армією восени 1944 р. з'явилася реальна нагода для відкриття в краї університету. 5 грудня 1944 р. Народна Рада Закарпатської України прийняла декрет «Про організацію вищих шкіл на Закарпатській Україні». ЦК КПЗУ та НРЗУ 20 липня 1945 р. прийняли спільну постанову про утворення університету. І, мабуть, саме цей день варто би вважати датою заснування в Ужгороді університету.

Спочатку запрацювали підготовчі курси, а з 1 лютого 1946 р. за парти сіли перші студенти: приступили до занять 168 юнаків і дівчат з різних міст і сіл України, з якою наш край уже жив єдиною родиною. Навчальний процес почався на чотирьох факультетах – історичному, філологічному, біологічному та медичному.

Із листопада 1944 року відновила свою роботу й Ужгородська гімназія, яка тепер стала називатися «Державна гімназія в Ужгороді». Почав працювати заклад на основі Мадярської королівської державної гімназії «з руськимъ языкомъ преподаванія в Унгваръ» – її викладацький склад та її учнівський контингент, навіть її директор професор В.Сулінчак, який став підкорятися вже відділові освіти Народної Ради Закарпатської України. Заклад був розміщений в

будинку колишньої Масарикової школи (нині ЗОШ І-ІІІ ст. №3).

Із викладачів, які працювали у цей період були брати Бокшаї, доктор З.Молнар, Й.Архій, В.Крайняниця, С.Петрус, С.Штефуровський, Е.Сокол, а також нові викладачі: О.Грабар, Й.Кріж, С.Зубарєв, І.Іванчо, Й.Щерегій та інші. Учніський контингент реформованої гімназії складала в основному юнаки та дівчата з Ужгорода, Ужгородського, Перечинського та

Будинок теперішньої Ужгородської середньої школи №3, в якому у 1944-1945 навчальному Великоберезнянського районів, які під час війни навчалися в Мадярській королівській державній державній гімназії «з руськимъ языкомъ преподаванія», а також декілька десятків учнів з Унгварської мадярської державної другетівської гімназії, які володіли українською або російською мовою. Учні Великокапушанського, Собранецького, Гуменського, Снинського та деяких інших районів Східної Словаччини, які після війни опинилися у складі нової Чехословаччини, не змогли повернутися на навчання до Ужгорода. Так

склалася й доля учнів із Бачки, які після студій в Ужгородській гімназії продовжили своє навчання в гімназіях Югославії. Не повернулися до свого навчального закладу й учні єврейської національності.

Надзвичайно слабкою була навчально-методична база гімназії. На початку лютого 1945 року було затверджено і введено у життя навчальний план для гімназій. До навчального плану додавалася пояснювальна записка, в якій вказувалися вимоги до викладання окремих тем загальноосвітніх дисциплін. Так у програмах з української та російської літератур основна увага зверталася на вивчення радянської літератури.

№ з/п	Назва предмету	Кількість тижневих годин у класі							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Українська мова і література	6	6	5	5	5	5	5	5
2.	Російська мова і література	6	6	5	5	5	5	5	5
3.	Історія	2	2	2	2	3	3	3	4
4.	Географія	3	3	2	2	2	2	2	1
5.	Конституція	1	1	1	1	2	1	1	1
6.	Політзаняття	1	1	1	1	1	1	1	1
7.	Арифметика	6	6	-	-	-	-	-	-
8.	Алгебра, геометрія, тригонометрія	-	-	5	5	4	4	3	4
9.	Природознавство	-	-	-	-	-	-	-	2
10.	Природознавство	2	2	3	3	3	2	-	-
11.	Хімія	-	-	-	2	2	2	3	2
12.	Латинська мова	-	-	-	-	2	2	2	2
13.	Іноземна мова	-	-	4	4	3	3	3	3
14.	Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2	2
15.	Рисовання	2	2	1	1	-	-	-	-
16.	Креслення	-	-	-	-	1	1	1	1

17.	Спів	1	1	-	-	-	-	-	-
	Разом	32	32	34	35	35	35	35	35
	Необов'язковий предмет: релігія	1	1	1	1	1	1	1	1

Навчальні плани реформованої гімназії відрізнялися від попередніх тим, що з них вилучено предмет угорська мова і література, проте на перше місце в ньому і в табелях поставлено (вперше за всю 350-літню історію цього навчального закладу) українську мову та літературу. Другу позицію в переліку навчальних предметів посідала російська мова, яка на той час ще називалась руська мова і література. Новими предметами стали Конституція СРСР та УРСР, а також політичні заняття. Уроки релігії змістилися з першого на передостаннє місце. У річному свідоцтві не стало оцінки з поведінки, любові до порядку та з філософії, однак в рубриці «іноземна мова» з'явилася конкретизація «англійська». На графі свідоцтва з'явилася радянська символіка у вигляді п'ятикутної зірки з зображенням серпа та молота, а на печатці із п'ятикутною зіркою – російськомовний напис «Государственная гимназия. Ужгород».

Значними були проблеми із забезпеченням учнів підручниками. Повністю відсутніми були підручники українською та російською мовами, якими могли б користуватися учні. Та уже на початку 1945 року школи області одержали понад 90 тис. радянських підручників. А протягом першої половини 1945 року було одержано ще 373 тисячі підручників. 21 квітня 1945 року відділом у справах освіти Народної Ради видано інструкцію про порядок проведення перевідних і випускних екзаменів за курс початкових та середніх шкіл. Випускні екзамени вводилися у 4-х класах початкових і горожанських шкіл, а перевідні – в інших класах початкової, горожанської школи та гімназії. У травні 1945 року видана тимчасова інструкція про проведення екзаменів на атестат зрілості у гімназіях. Відповідно до визначених вимог у всіх школах області в 1945 році проведені перевідні та випускні екзамени. Потрібно зазначити, що у гімназіях із п'ятого класу по дві години на тиждень надавалося на вивчення латинської мови, а з третього – по чотири години на вивчення іноземної.

Для розвитку загальноосвітньої школи значну роль відіграв Декрет Народної Ради Закарпатської України від 20 квітня 1945 року за №58 «Про здержавлення шкіл», згідно з яким усі школи, крім богословської семінарії, а також «дитячі садки», матерські школи, захорони на території Закарпатської України» стали державними і були передані під керівництво уповноваженого Народної Ради

Закарпатської України у справах освіти. У параграфі третьому зазначалося, що всі педагоги та інші службовці шкіл та дитячих садків – материнських школок, захоронок – Закарпатської України є службовцями державниками. Декретом також забезпечувалася свобода совісті та віросповідання. Особливо важливе значення для закарпатських українців мало здійснення права на освіту рідною українською мовою. У параграфі 36 Декрету «Про організацію державно-адміністративного управління Закарпатської України» було закріплено, що державною мовою є мова українська для всіх органів державної влади.

Уже на початку 1945 року було організовано 118 шкіл грамоти та 87 гуртків. Дана робота успішно проводилась і в наступні роки, в результаті чого Закарпаття невдовзі стало краєм суцільної письменності. Для забезпечення повного охоплення обов'язковим семи річним навчанням усіх дітей шкільного віку затвердити на 1945-1946 навчальний рік таку мережу шкіл: а) початкових шкіл 462; б) неповних середніх шкіл – семирічних 163; в) повних середніх шкіл – десятирічних 15... Зобов'язати Уповноваженого НРЗУ в справах промисловості і торгівлі разом з Уповноваженим НРЗУ в справах лісового господарства дати виготовити до нового навчального року для шкіл та інтернатів за рахунок ресорту освіти НРЗУ 5000 парт, 2000 класних дощок, 1000 столів, 1000 стільців, 5000 ліжок для шкільних інтернатів, 1000 шкільних скринь». Уперше в історії Закарпаття відкрито середні школи у Рахові, Міжгір'ї, Іршаві, Перечині, Солотвино, Сваляві, Довгому та ін.

Гімназія фактично діяла до 29 червня 1945 року, тобто до возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, коли була реформована, а на її місці створена Ужгородську середня школа № 1.

У червні відбувся перший і останній випуск цієї гімназії. До іспитів було допущено і склали його 55 випускників. На день розпуску гімназії в другому, третьому, четвертому, п'ятому і шостому класах нараховувалось 301 учень. Архівних документів про набір учнів до першого класу гімназії чомусь не збереглося. Проте старше покоління і ті, що стали у вересні 1945 року гімназистами, пам'ятають, що перші дні вересня вони приходили на навчання до нинішнього ЗОШ І-ІІІ ст. №3. А десь на другий чи третій день занять учням було повідомлено, що гімназія, як навчальний заклад, закривається, тому нехай кожен продовжить навчання у найближче розташованій школі

Учні, які закінчили І-ІІІ класи гімназії або горожанської школи, переходили відповідно до V-VII класів середніх шкіл, а учні, які закінчили IV клас гімназії або горожанської школи, приймалися до VII класу середньої школи. Після закінчення V класу гімназії учні переводилися до VII класу десятирічки, а після VI класу гімназії – до IX, випускники VII класу гімназії приймалися до X класу середньої школи. 3 липня 1945 року Народна Рада прийняла постанову «Про реформу системи освіти на Закарпатській Україні». У ній зокрема говорилося: «Починаючи з 1945-46 навчального року теперішні народні, горожанські школи та гімназії перетворити: а) в початкові школи з

чотирьохлітнім курсом навчання; б) в неповні середні школи з семилітнім курсом навчання; в) в повні середні школи з десятилітнім курсом навчання.

Для усіх шкіл області були розроблені перехідні навчальні плани і програми, видана інструкція про практичне переведення шкіл на радянську систему навчання. Створення такої кількості середніх та семирічних шкіл вимагало забезпечення їх кваліфікованими кадрами, а підготувати їх з числа місцевих спеціалістів не було практичної можливості. Тому влітку 1945 року Міністерство освіти УРСР направило в область 805 учителів

6.6. Педагоги та освітньо-культурні діячі першої половини ХХ століття

З-поміж яскравої когорти визначних освітньо-культурних діячів Закарпаття у першій половині ХХ століття почесне місце належить Президентові Карпатської України, визначному вченому-педагогу.

культурному і громадському діячеві **Августину Івановичу Волошину** (1874-1945 рр.).

Загально визнаним є твердження, що у 20-30-х роках А.Волошин очолював річище політичних та духовних устремлінь різних верств населення Підкарпатської Русі. За своїм значенням він стоїть поруч з Олександром Духновичем – найвидатнішим будителем населення Українських Карпат у ХІХ столітті.

Народився Августин Волошин 17 березня 1874 року у с.Келечин нині Міжгірського району, де його батько Іван Волошин працював священиком. Рід Волошиних походив із села Великі Лучки і належав до лібертинів – вільних селян. У 1884-1892 роках навчався в Ужгородській гімназії, згодом – на теологічному факультеті в Будапешті. У 1897 році висвячений і став працювати в Цегольнянській церкві м.Ужгорода. В 1899-1900 роках закінчує вищу педагогічну школу в Будапешті і отримує диплом викладача математики й фізики в середніх навчальних закладах. З 1900 по 1917 рік працює професором, а з 1917 до жовтня 1938 року – директором учительської семінарії в Ужгороді. У 1906-1934 роках працював також професором педагогіки Ужгородської духовної семінарії.

У 1925-1929 роках обирався послом (депутатом) Чехословацького парламенту від Християнсько-народної партії. З 11 по 26 жовтня 1938 року входив до автономного уряду Підкарпатської Русі, а з 27 жовтня – прем'єр уряду Підкарпатської Русі. У 20-30-і роки був головою Центральної Руської (Української) Ради Підкарпатської Русі. 12 лютого 1939 року обраний послом І Сойму Карпатської України, а 15 березня 1939 року на засіданні Сойму – обраний президентом Карпатської України. З 16 березня 1939 року – у вимушеній еміграції: з 1939 до травня 1945 року працював професором, деканом і ректором в Українському вільному університеті в Празі. 16 травня 1945 року репресований органами СМЕРШу, вивезений до Москви, де 17 липня 1945 року на 72-му році життя помирає в Бутирській тюрмі.

Внесок Августина Волошина як освітньо-культурного діяча Закарпаття періоду Чехословаччини, професійного педагога, теоретика і практика педагогічної думки, важко переоцінити. Адже Августин Волошин був послом парламенту в Празі, головою автономного уряду Підкарпатської Русі (1938-1939 рр.), президентом Карпатської України (1939 р.) і на всіх посадах насамперед дбав про розвиток освіти в краї.

Після військової анексії Угорщиною Карпатської України в еміграції у Празі А.Волошин обійняв посаду ректора Українського вільного університету. Одержав народне визнання і як активний культурно-освітянський діяч, був одним із засновників товариства «Просвіта», «Педагогічного і Учительського товариства», Руської Народної Ради, товариства інвалідів «Надія», «Кооперативного Союзу» та Підкарпатського банку. Однак домінуючою в його діяльності була освітньо-культурна робота. Він з великою державною відповідальністю створював і запроваджував у життя освітню політику в Закарпатті періоду Чехословаччини (1918-1938 рр.), оскільки як і О.Духнович

покладав усі надії на освіту та науку, які розглядав як єдиний засіб і шлях до щастя і добробуту народу. В останні десятиліття свого життя послідовно виступав за здійснення української національної ідеї, національне виховання, в основу якого клав принципи гуманізму, демократизму, духовності.

В освітній політиці А.Волошин ратував за формування національної свідомості населення, любові до Закарпатського краю. Пріоритетними напрямками освітньої політики вважав формування творчої особистості дитини, виховання її духовної культури, загальнолюдської моралі – патріотизму, працелюбності, справедливості, правди. В його освітній програмі пріоритети віддаються вихованню поваги до Конституції, законодавства Чехословаччини, державної символіки, а також забезпеченню художньо-естетичної, релігійної освіченості і вихованості особистості учня народної школи. Провідний політик в галузі освіти і культури, Августин Волошин перед освітянами ставив такі основні завдання:

- а) розвивати тілесну силу плекання і добрих забав і спорту;
- б) охороняти і розвивати здоров'я смислових органів;
- в) подавати знання основ наук;
- г) розвивати порозуміння законів і краси природи;
- д) вказати розвиток народного мистецтва з ціллю його порозуміння;
- е) підготувати учеників до дійсних життєвих обставин, особливо любові до праці;
- є) довести учеників до приятельського співжиття.

Виконанню цих завдань А.Волошин підпорядкував розумове, фізичне, трудове, естетичне, моральне виховання. Особлива увага приділялась талановитим педагогом необхідності релігійного виховання. Він доходить висновку про те, «...якщо школа буде дотримуватись релігійного виховання, то вона дасть учневі основу морального виховання, цим дасть йому, на думку А.Волошина, найкращий скарб, якого душа учня має бажати, бо зробить його не лише добрим горожанином, але й щасливою людиною».

А.Волошин великого значення надавав важливому принципу національної направленості освіти, вихованню народного духу, підкреслюючи, що «...народна школа лиш тогди буде справді народною, если работа вчителя буде перенята народным духом. Школа должна развити в учениках любовь и одушевленность ко народному языку, ко народным интересам и народной культуре».

Свої освітні ідеї Августин Волошин підтверджував практичними ділами. З його ініціативи відкривались школи, хати-читальні, клуби, дитячі будинки. Лише у Волівському окрузі (нині Міжгірський район) були відкриті школи в селах Колочаві-Горб, Присліп, Синевірська Поляна, а в м.Ужгороді на власні кошти він збудував Сиротинець на 60 учнів-сиріт Верховини.

А.Волошин чітко усвідомлював, що без підготовки учителів – провідників освітньої політики її буде важко здійснити. І тому великою заслугою Августина Волошина є підготовка вчителів для народних, горожанських шкіл і навіть для гімназій Закарпаття, що здійснювалась в

Ужгородській учительській семінарії. Адже близько 20 років А.Волошин був директором даного навчального закладу.

З метою забезпечення учнів семінарії – майбутніх вчителів міцними знаннями, а також для учнів початкових і горожанських шкіл та гімназій А.Волошин написав і на власні кошти видав такі підручники, як «Педагогіка и дидактика для учительських семінарій» (1923 р.), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1923, 1931 рр.), пізніше підручники – «Педагогічна психологія», «Логіка», «Методика народношкільного навчання» (1935 р.) та ін. Загалом з-під пера А.Волошина вийшло 42 книги і книжечки, сотні публіцистичних статей з проблем економічного, освітнього і громадсько-політичного життя краю. Аналіз його підручників, посібників дає підставу твердити, що вони написані з національних позицій. Адже Волошин не відривав історію Закарпаття від історії всього українського народу. Педагог вважав, що учням необхідно дати добрі знання – з історії Підкарпатської Русі з «особливим взглядом на історію руського народу загалом».

Аналіз педагогічної та культурно-освітньої діяльності Августина Волошина підтверджує, що вона була направлена на поширення знань серед народу, на виховання української самосвідомості. А.Волошин вірив у те, що «...народ наш путем просвіти встане із глибокого сна. піднесеться к лучшей матеріальній жити і так забезпечить собі красну будучину». Він завоював велику популярність і авторитет серед населення краю, особливо серед учительства як педагог-просвітитель, педагог-новатор свого часу, як державний діяч, особистість високого інтелектуального розвитку, котрий серце і душу віддав дітям і служінню народові.

Слід визнати, що такі величезні досягнення в педагогічній діяльності могли відбутися лише у співпраці із соратниками Августина Волошина, які об'єднаними зусиллями визначили стратегічні завдання, пріоритетні напрями, основні шляхи і принципи в освітній політиці.

Разом з Августином Волошином на культурно-освітній ниві працювали такі відомі діячі, як Володимир Бірчак, Олександр Маркуш, Іван Панькевич, Василь Гаджега. Юлій Брашайко, Іван Поливка, Андрій Алиськевич. Олексій Іванчо. Йосип Бокшай. Адалберт Ерделі, письменники – Андрій Карабелеш, Василь Гренджа-Донський, Яків Голота, брати Шерегії та багато ін.

Серед когорти культурно-освітніх діячів Закарпаття та Пряшівщини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття гідне місце посідає Свидницький учитель та ужгородський шкільний інспектор **Іван Андрійович Поливка** (1866-1930 рр.), вірний соратник Августина Волошина. І.Поливка – справжній одностудець А.Волошина у здійсненні культурно-освітньої концепції краю на початку ХХ століття. Як і А.Волошин, І.Поливка дотримувався девіза будителя Олександра Духновича, який заповідав «любити род твой не про то, что он славный, но для того, что он твой». Де б не працював талановитий педагог (с.Седлинськ чи Свидник на Пряшівщині), усюди віддавав свої знання та вміння питанням розвитку освіти та культури. Дбав про ліквідацію неписьменності та малописьменності, повне охоплення школоповинних дітей навчанням,

опанування ними знань та вмінь застосувати їх на практиці. Запоруку цього вбачав у педагогічній творчості вчителя, в прищепленні любові до школи, до знань. З метою успішного навчання і виховання руських дітей в Маковиці, дбаючи про полегшення роботи вчительства, Іван Поливка написав і видав у 1896 році підручник «Учебная книга реальных наук» розділами географії, історії та конструювання), а в 1901 році – наступну книгу «Описание природы» (естественная наука и сельское хозяйство) з додатками діловодства, які були сприйняті учительством Пряшівщини та Закарпаття як цінні, глибоко наукові підручники.

Заслуга І.Поливки і в створенні Народної Ради у Свиднику, яку населенням було сприйнято як владу Маковицької республіки.

Як патріот русинів в Маковиці, вмілий організатор народної освіти Іван Поливка призначається у 1919 році інспектором шкіл в Ужгороді, до функцій якого входила реорганізація системи шкільництва в усьому Закарпатті. І тут талановитий організатор знаходить повну підтримку культурно-освітнього діяча, доктора теології Августина Волошина, разом з яким вони дбали про розвиток школи, педагогічної науки, культурно-освітній рівень народу, його духовність та національну свідомість й самосвідомість.

Іван Поливка, як інспектор шкіл постійно турбувався про здійснення, за умов Чехословаччини, нової демократичної, на гуманістичних засадах, організації народної освіти, не шкодуючи своїх сил і педагогічного таланту. При підтримці Августина Волошина засновувались нові школи, учителі навчали грамоті дітей, складались підручники, велась боротьба за рідну українську мову. Відрадно, що ця робота приносила певні успіхи – відкривались нові школи, видавались підручники, готувались вчительські кадри для шкіл краю.

На освітній та просвітницькій ниві в ці роки проявив себе і **Євменій Сабов** (псевдонім Е.Иванов, 1859-1934 рр.) – видний культурно-освітній діяч русинського руху. Народився Є.Сабов в с.Вербяж (нині Берегівський район), освіти здобу в Ужгородській, Мукачівській, Пряшівській гімназіях. У 1886 році закінчив Ужгородську духовну семінарію і рукоположений у священники. Працював священником в с.Арданово, викладачем російської мови в Ужгородській гімназії (1887-1898 рр.).

Важливу роль Є.Сабов відіграв у діяльності «Общества им. А.Духновича», почесним головою якого був з 1923 по 1934 рік. Брав активну участь у діяльності видавничого товариства «Унію», працював в редакції газети «Наука». Підготував і видав підручники: «Русская грамматика» и «Читанка к изучению литературного языка угро-русских» (1890 р.), книгу «хрестоматія церковнославянских и угрорусских литературных памятников» (1893 р.). В «Очерке литературной деятельности образования угро-русских» Є.Сабов одним із перших підкарпаторусинських діячів заявив про самостійність культурного розвитку русинів. Значну частину своїх статей опублікував на сторінках газет «Карпаторусский вестник», «Русский вестник», журналу «Карпатський світ».

Одним з активних соратників Августина Волошина у здійсненні культурно-освітньої політики в Закарпатті в період буржуазної Чехословаччини був **Володимир Іванович Бірчак** (1881–1952 рр.) – автор руських читанок для гімназій і горожанських шкіл, видатний педагог та культурно-освітній діяч. Як і Августин Волошин. В.Бірчак ще в 20-х роках вів боротьбу за визволення від чужоземного поневолення, за освіту закарпатоукраїнського народу.

В.Бірчак підтримував культурно-освітню концепцію А.Волошина. Про це переконливо свідчить його твердження: «А.Волошин був тим чоловіком, що обслуговував ту останню, ще одну твердиню руськості на Підкарпатській Русі – народну школу – і подавав їй поживу – свої книжки, чоловіком, що в ті тяжчі часи обслуговував і одну одну новинку на Підкарпатській Русі».

Про культурно-освітню діяльність професора Ужгородської реальної гімназії В.Бірчака свідчать його лідерство в товаристві «Просвіта», діяльність як дійсного члена товариства ім. Т.Г.Шевченка. У своїх спогадах «Карпатська Україна» В.Бірчак підкреслює, що він «добре знав українську молодь Закарпаття як професор, ще більше пізнав її у «Пласті», у пластовому таборі чи в часі прогулянок, коли вона до мене відносилась вже не як до професора й коли я утримував порядок не своїм урядовим, а особистим авторитетом». «Я любив цю молодь і вважав за свій обов'язок і обов'язок кожного розумного старшого громадянина – жити в якнайбільшому контакті з молоддю. Вони вчилися багацько від мене, й я вчився від них. ось так вирівнювались різниці поглядів між нами», – заявляв талановитий педагог В.Бірчак.

Про великий внесок В.Бірчака в культурно-освітню діяльність Закарпаття свідчать знову ж таки спогади в його праці «Карпатська Україна». Прощаючись із Ужгородом (переїзд до столиці Хуст), він писав: «Прощай Ужгороде! Найперше редагував я в тебе з Василем Пачовським тижневика «Народ», першу газету з українським словом, опісля чотири роки працював я тут у Шкільному Відділі, складаючи шкільні книжки, чотирнадцять років учив учнів у гімназії української мови та філософії й читав латинських класиків. Поза школою працював у «Просвіті», в управі театру, в «Українському слові», в «Пласті» та в інших товариствах, де міг та мав час. Для тебе й написав я кілька книжок, може добрих, може злих, та це вже не твоя вина». Завершує спомин такими словами: «Прощай (Ужгороде – автори) і збережи в людських душах, що ми, українці, засіяли в тебе».

Це є переконливим свідченням того, що культурно-освітній діяч першої половини ХХ століття в Закарпатті В.Бірчак віддавав свій талант, інтелект та щире серце освіті та духовному збагаченню закарпатців.

Аналіз діяльності В.Бірчака показує, що він плідно співпрацював з українським істориком М.Грушевським, письменником І.Франком, А.Волошином, І.Панькевичем, О.Іванчовим, Я.Неверлі, які писали підручники. Написані в той час підручники І.Панькевичем – «Грамматика руського язика», М.Григаші – «Загальна географія», О.Іванчовим – «Географія», Я.Неверлі – «Грамматика і правопис української мови», А. Волошином, А.Алишевським – «Логіка», Е.Бокшаєм – «Закон Божий» були наближені до умов краю, насичені

місцевим матеріалом та творами українських поетів і письменників. Вони сприяли формуванню справжнього громадянина, національної самосвідомості.

Аналіз підручників, посібників дає підставу твердити, що автори А.Волошин, В.Бірчак, І.Панькевич, Я.Неверлі, В.Пачовський не відривали історію Закарпаття від історії всього українського народу. Вони вважали, що «учням необхідно дати образи з історії Підкарпатської Русі з особливим взглядом на історію руського народу загалом». Зміст підручника руської читанки «Весна» для 1-го класу гімназій і горожанських шкіл В.Бірчака знайомив учнів з творчістю Т.Шевченка та І.Франка, Ю.Федьковича, С.Руданського, Л.Глібова, М.Шашкевича, Л.Толстого і В.Гренджі-Донського. В ній у доступному викладі розповідалось про Кирила і Мефодія і була викладена історія Ужгорода і Мукачева.

У книжці «Руська читанка для II класу гімназійної и горожанських шкіл» (Прага, 1922 р.) Накладом Державного видавництва) віддзеркалено прагнення В.Бірчака «дати учням знання про рідний Карпатський край, прищепити любов до його народу, народних звичаїв, природи, любов і повагу до людей праці, творчої інтелігенції, а також дати знання про історію та соціальні проблеми закарпатоукраїнського народу». У цьому підручнику В.Бірчаком висунуто та обґрунтовано ідею вивчення народознавства, краєзнавства в гімназіях. Тут знаходимо статті «Про природні багатства Подкарпатской Руси за М.Творидло». «До родної землі» – І.Франка, його ж – «В полонині», М.Устиновича – «Верховинець», Ю.Жатковича – «Нарис історії Грушівського монастиря» (с. 204), «Про першого історика Подкарпатской Руси Иоаникия Базиловича», Г.Б.Лепкі – «Про перші друкарні на Русі», М.Грушевського – «Татарський погром Русі» (с. 230) тощо.

У Читанці значне місце В.Бірчак відводить казкам, які мають велике пізнавальне і виховне значення. Уже на третій сторінці Читанки учні гімназій і горожанських шкіл знайомляться з «Чудотворною іконою» – К.Дубровського, творами «Як Лис водив Медведя на мед» – І.Франка, «Два морози» – Б.Грінченка, народною казкою «Телесик», які виховують честлюбство, правдивість, працьовитість, критичність та інші риси характеру, притаманні юнакам. У той же час засуджуються такі негативні риси, як користолюбство, пихатість, себелюбство.

Значення природи, її вплив на життя людини показано в таких статтях, як «Сонце», «Сход сонця», «Вандровка дикої качки», «Природа, праця и капитал», «Туга за родною землею».

З Читанки учні дізнаються про життя і діяльність видатних постатей сучасності і минулого, зокрема, Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, Олександра Духновича, Івана Франка, президента Чехословацької республіки Т.Масарика, яким присвячені окремі статті.

Володимир Бірчак був не лише активним культурним діячем, а й талановитим педагогом гімназії. Його лекції мали велике пізнавальне і наукове значення. Він читав лекції на високому академічному рівні, з високою педагогічною майстерністю, що об'єднувала в собі гуманістичну направленість,

професійні психолого-педагогічні та методичні знання, оптимістичне прогнозування та педагогічну техніку. Кредо його діяльності – проблема активізації інтелектуально-пізнавальної діяльності гімназистів, що, на його думку, і є одним з найважливіших факторів свідомого опанування змісту державної програми. З цією метою широко застосовував такі розумові операції, як порівняння, аналітико-синтетична діяльність, вдавався до застосування абстракції, класифікації, систематизації тощо.

Наступною важливою проблемою професор Володимир Бірчак вважав боротьбу із зубрінням учнями гімназії навчального матеріалу, відсутністю недостатнього усвідомлення ними розвитку логічного мислення. Як доводив вчений, логічне мислення можна розвинути лише через застосування таких основних форм, як судження, розум, міркування та індуктивно-дедуктивні форми, а також через формування логічних понять, створення проблемних ситуацій, диспутів.

Така концепція допомагала вченому розвивати на лекціях власний внутрішній план, формувати власні переконання, мотиви, інтереси й властивості особистості, без яких неможлива справжня творчість. Відрадно, що це талановитому педагогу вдавалося. Він вимагав активності, творчості не лише від учнів, а й від самого себе. В.Бірчак був еталоном, особистим прикладом, завдяки чому користувався у студентів заслуженим авторитетом.

Відрадно констатувати, що Володимир Бірчак відомий як культурно-освітній діяч та талановитий педагог і просвітитель, якому була властива палка любов до українського народу. Він підтвердив, що «український народ живе, що він пережив татарщину, неволю різних сусідів, але на наших очах він збудився і став до кривавого бою за свою самостійність – за право на своє життя... Ми стали свідомі українці, закоштували великого божого дару – волі... наші душі завжди будуть вільні – українські».

Антон Годинка (публікувався під псевдонімами: Сокирницький Сирохман, Сокирницький Сиротюк, Тоній Романув, 1864-1946 рр.). Народився А.Годинка 7 лютого 1864 року в с. Ладомирова (нині Словаччина) і в ранньому віці разом з батьками переїхав в Сокирницю (нині Хустський район). Освіту здобув в Мараморош-Сиготській та Ужгородській гімназіях (1871-1882 рр.), Ужгородській духовній семінарії, Будапештській Центральній Теологічній Академії (1882-1886 рр.). З 1888 року працює науковцем в Угорському Національному музею, завідділом слов'янських рукописів. У 1889 році захищає дисертацію з історії у Відні і в 1895 році отримав наукове звання приват-доцента філософського факультету Будапештського університету. З 1906 року працює професором Братиславської Академії права, в 1918 році його обирають завідуючим кафедрою угорської історії Братиславського університету. З 1923 по 1935 рік працює завідуючим кафедрою загальної історії Пейчського університету. В 1926-1927 роках декан філософського факультету, у 1932 році – ректор цього університету. З 1911 року член-кореспондент, а з 1933 року дійсний член Угорської Академії наук.

В наукових колах насамперед відомий як історик, автор чисельних праць з історії Угорщини та Підкарпатської Русі. Його перу належить багато історичних праць, котрі не втратили свою цінність і сьогодні. Серед них варто назвати наступні: «Історія Мукачівської греко-католицької єпархії», «Збірник документів з історії Мукачівської єпархії, 1458-1715 роки» (1919 р.); «Збірник документів з історії Ужгородської Домінії і міста» (1917 р.); книга «Утцюзнина, газдувство и прошлость южнокарпатських Русинов» (1923 р.), яку видали на русинській, англійській і французькій мовах; збірку русинських пісень «Сто наших співанок»; склав русинсько-угорський словник (1922 р.) та інші. У 1941-1943 роках виконував функції почесного голови «Подкарпатского общества наук».

Через чисельні наукові праці А.Годинка знайомив європейську громадськість з побутом, культурою та історією підкарпатських русинів

Активну участь у соціально-культурних і національних перетвореннях в Закарпатті у 20-30-х роках ХХ століття брав директор Берегівської гімназії **Андрій Алиськевич** (1870-1949 рр.). Народився в с. Залуква, Галичина, вищу освіту здобув у Віденському та Львівському університетах. З 1896 по 1919 рік працював викладачем гімназії в Бродах і Львові, директором жіночої учительської семінарії у Львові (1908-1910 рр.), згодом був директором державної української гімназії в Перемишлі (1910-1917 рр.) і Дрогобичі (1918-1919 рр.). В 1904, 1906-1908 роках редагував дитячий журнал «Дзвінок» (Львів). У 1918-1919 роках активний діяч Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), організатор шкільної справи. З розпадом ЗУНР емігрував до Чехословаччини, оселився на Підкарпатській Русі. В 1919 році, на пропозицію Августина Волошина, його призначено директором гімназії в Берегові. З 1922 року очолював гімназію в м.Ужгороді.

Андрій Алиськевич – активний учасник освітньо-культурних перетворень у Закарпатті, брав участь в організації і діяльності пласту та Педагогічного товариства в м.Ужгороді. Як германіст вивчав німецькі діалекти і написав кілька підручників з німецької літератури. У співавторстві з Августином Волошином видав для професійної підготовки вчителів учительської семінарії підручник «Логіка» та кілька підручників німецької мови для учнів середніх шкіл. Періодично друкував матеріали на педагогічну тематику в журналах «Народная школа», «Підкарпатська Русь» та інших.

Значний внесок у збереження української мови в Закарпатті зробив викладач Ужгородської гімназії **Іван Артемович Панькевич** (1887-1958 рр.). Народився І.Панькевич 6 жовтня 1887 року у с. Цеперові на Львівщині у селянській сім'ї. Закінчив Віденський університет (1912 р.), викладав російську мову у Віденській консульській академії, де почав вивчати діалекти української мови. Після розпаду Австро-Угорщини у грудні 1919 року вчений-педагог на запрошення Головного шкільного референта Підкарпатської Русі Й.Пешака приїхав в Ужгород. Тут він отримує посаду інспектора крайового шкільного управління, водночас стає викладачем Ужгородської реальної гімназії.

Доктор Іван Панькевич – один із засновників у 1920 році двох культурно-освітніх товариств («Просвіта» та «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі») і скликання першого учительського конгресу, член видавничої, наукової, театральної, бібліотечної та музейної комісії. Редагував (разом з А.Водопійним, В.Гаджегою, В.Бірчаком) «Науковий збірник» і журнал «Підкарпатська Русь». Останні роки життя (1947-1958 рр.) – професор української мови та літератури Празького університету.

І.Панькевич – автор фундаментальних досліджень з діалектології Закарпаття. Його закономірно відносять до першопрохідників національного відродження Закарпаття 20-30-х років.

Постать Івана Артемовича Панькевича символізує прогрес поступового переходу шкіл Закарпаття на українську літературну мову навчання. Він все свідоме життя присвятив педагогіці, серед його учнів – відомі політики і дипломати, вчені, педагоги, лікарі та юристи, інженери і художники, письменники і журналісти. Закарпатський період педагогічної діяльності вченого вирізняється особливою широтою науково-педагогічних пошуків. Сповідуючи принцип навчання дітей рідною мовою, він послідовно втілював його у педагогічну практику.

І.Панькевич брав участь у формуванні системи шкільництва на Закарпатті, створенні вчительських семінарій, гімназій, розробці навчальних планів, методик викладання і оцінювання знань, підборі педагогічних кадрів.

Після приєднання Закарпаття до Чехословаччини і створення нової системи освіти одним із найпроблемніших завдань постало питання підготовки навчальної літератури. За умов відсутності підручників із української (руської) мови І.Панькевич приступив до написання своєї граматики. Як стверджують дослідники, він був на той час чи не єдиним професійним знавцем української мови у краї, мав досвід створення навчально-методичної літератури. Написана молодим на той час вченим-педагогом «Граматика руського язика для молодших клас шкіл середніх і горожанських» вийшла друком у 1922 році. Міністерство шкільництва рекомендувало її як офіційний підручник.

Підручник обсягом у 108 сторінок складається з чотирьох розділів. І.Панькевич вважав своїм обов'язком укласти новаторський як для Закарпаття підручник української мови, але він змушений був іти на компроміс, що насамперед позначилось на різночитанні букв. Так, у розділах фонетика і морфологія автор змушений вдаватися до пояснень щодо своєрідності говорів Закарпаття, історії української мови. Він продовжує удосконалювати граматику, в 1927 році видає перероблене і доповнене видання підручника обсягом у 132 сторінки. У 1936 році вийшло останнє перероблене і доповнене видання обсягом у 197 сторінок. Цей підручник складається з 13 розділів і додатку, який присвячено церковнослов'янській мові, подано азбуки: кирилицю і глаголицю, а також визначено характер говорів Закарпаття: лемківського, бойківського і гуцульського; окреслено регіони їх розміщення. Зміст книги максимально наближений до тогочасної української літературної мови.

І.Панькевич створював свої підручники в умовах мовної дискусії чи так званого «языкового вопрса», який був штучно нав'язаний, з одного боку, чехами, які воліли чехізувати місцеву освіту і культуру, а з іншого – російською еміграцією з місцевими русофілами та русинофілами. Послідовна і науково обґрунтована праця І.Панькевича сприяла утвердженню української мови у шкільництві, пресі, суспільному житті. Граматики І.Панькевича допомогли виробленню і становленню в освіті та культурі краю української мовної традиції. Вона була підтримана і передовими місцевими педагогами А.Волошином, О.Маркушем, Ю.Боршошем-Кум'ятським, В.Желтваем, Ю.Реваєм. Підручники І.Панькевича вплинули на написання граматик та підручників для народних шкіл: «Рідне слово» (1923 р.), «Руська бесіда» (1932 р.) О.Маркуша і Ю.Реває, «Практична граматика руського языка» (1928 р.) А.Волошина. Мовою граматики І.Панькевича користуються численні україномовні періодичні видання, як-от: «Підкарпатська Русь», «Учитель», «Українське слово», «Карпатська правда», «Працююча молодь». «Пчілка», «Голос життя», «Наш рідний край», «Літературна неділя» та ін.

І.Панькевич довгий час був редактором часопису Педагогічного товариства «Підкарпатська Русь», редагував 14 томів Наукового збірника товариства «Просвіта». У цих виданнях він друкував багато матеріалів з проблем освіти і культури, поширював передовий педагогічний досвід.

Педагогічні погляди І.Панькевича базувалися на передовому педагогічному досвіді європейських країн, насамперед, у формуванні національної школи. Він сповідував принцип академічної свободи, який дозволяв викладачам проявляти творчі здібності, формувати й удосконалювати навчальні програми, займатися науково-пошуковою роботою. Великого значення вчений-педагог надавав освітній адміністрації, яка повинна, на його думку, сприяти навчально-методичному та матеріальному забезпеченню навчального процесу, дбати про підвищення рівня педагогічної освіти, післядипломної перепідготовки вчительства і його матеріальних статків. Учитель, на думку І.Панькевича, є світочем національного духу.

Після угорської окупації Ужгорода у 1938 році І.Панькевич їде до Праги, де викладає в Українському вільному університеті, а згодом у Карловому університеті.

Помер І.Панькевич 25 лютого 1958 року.

Видатним педагогом і освітньо-культурним діячем Закарпаття 20-30-х років ХХ століття був професор **Яків Голота** (1888-1964 рр.). Він народився 30 жовтня 1880 року в містечку Бранешти, що на Буковині. На Закарпаття приїхав в результаті акції Президента Чехословаччини Т.Г.Масарика для допомоги у здійсненні освітньо-культурних реформ, що проводились у повоєнні роки в краї.

Початкову освіту одержав у рідному містечку, згодом закінчив гімназію в м.Коломиї. Потяг до знань привів його на філософський факультет Чернівецького університету, який успішно закінчив у 1905 році. Одержавши диплом професора середніх шкіл з правом викладання української мови,

літератури, історії та географії, Я.Голота працював у вчительських семінаріях в Чернівцях та Дрогобичі. У період Першої світової війни йому було відмовлено у відстрочці і мобілізовано на фронт. Я.Голоті прийшлося служити офіцером австро-угорської армії, воював він і у складі Української Галицької армії. Поразки національно-визвольних змагань і падіння УНР змусили його емігрувати до Чехословаччини, де він одержав громадянство.

Після приєднання Закарпаття до Чехословаччини Яків Голота приїхав в Ужгород. За призначенням реферату шкільництва Підкарпатської Русі у 1920 році він отримує посаду директора Берегівської української гімназії. Головним завданням бачить перебудову освіти на нових демократичних засадах. У тодішньому Берегові панувала атмосфера мадяризації, що здійснювалась майже тисячолітнім пануванням Угорщини і Австро-Угорщини. В цих умовах прийшлося формувати новий контингент учнів із селянських українських родин. Викладацький колектив, згуртований із передової місцевої національно свідомої та української емігрантської інтелігенції, взявся створювати належну матеріальну базу школи, повів боротьбу за втілення української національної ідеї в освіті і шкільництві. Яків Голота бачив свій обов'язок не лише довкола проблем гімназії, але й у створенні курсів для неписьменних, малоосвічених. Він читав публічні лекції на теми національно-визвольного руху, був одним із організаторів і активно працював у новоствореному товаристві «Просвіта», Педтоваристві, в молодіжній організації «Пласт».

В умовах нестачі педагогічних кадрів вищої кваліфікації Шкільний реферат Підкарпатської Русі переводить його у 1922 році до престижного спеціального навчального закладу – Мукачівської торговельної академії, яка готувала висококваліфікованих торгових спеціалістів, банківських працівників, позитивно, що частина її випускників йшла працювати і вчителями.

Тут професор Яків Голота працював протягом 11 років (1922-1933 рр.). Він читав лекції з української мови і літератури, історії, географії, намагаючись внести в торговельну академію справді високий дух академічної науки. Законом його педагогічної діяльності було донесення знань до кожного студента, він умів активізувати інтелектуально-пізнавальну діяльність вихованців, їх психологічний стан, підняти інтерес до науки. Вів боротьбу проти зубріння, за творче свідоме опанування навчальної програми.

У 1933 році Августин Волошин з метою зміцнення рівня педагогічних кадрів учительської семінарії запрошує його до Ужгорода. В учительській семінарії Яків Голота викладає історію, українську мову, літературу, географію, намагається сформуванати у студентів власний світогляд, зорієнтувати їх духовний світ у русло національної ідеї, майбутнього служіння своєму народові.

Професор Я.Голота проводив плідну освітньо-культурну роботу в товаристві «Просвіта», Педагогічному товаристві та в організації «Пласт», де був керівником куренів. Всі культурно-спортивні заходи в семінарії проводились за активною участю пластунів, мали своєрідний національний характер, сприяли утвердженню української національної ідеї серед

семінаристів. Своєю відданою працею він заслужив авторитет серед професорсько-викладацького складу, про нього добрим словом згадували як директор семінарії А.Волошин, так і його колеги-викладачі Михайло Дутка, Іван Мураній, Микола Егрешій, Ернест Дунда та ін.

Після рішення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року Ужгородську греко-католицьку учительську семінарію евакуйовано до Севлюша, де директором було призначено о.Василя Лара. Яків Голота став провідним професором, він душою і серцем вболівав за здійснення української національної ідеї, створення незалежної Карпатської України. Брав участь у відомих подіях на Красному полі під Хустом у березні 1939 року.

Студенти під керівництвом офіцера Я.Голоти зі зброєю в руках обороняли Севлюш, а коли місто впало, дали бій хортистам на Красному Полі, зайнявши бойові позиції уздовж залізничної колії по лінії і Виряця-Королево–В.Копаня-Рокосово. В нерівних запеклих боях з угорськими гонведами багато студентів вчительської семінарії віддали своє життя за свободу і за незалежність Карпатської України.

Ці трагічні події Я.Голота описав у статті «Від Королева до Хуста», яка була опублікована у збірнику «Карпатська Україна в боротьбі», що побачив світ у 1939 році у м.Відні.

Помер Яків Голота в чеському місті Брно 17 вересня 1964 року.

До плеяди видатних педагогів й культурно-освітніх діячів 20-30-х років в Закарпатті належить **Августин Іванович Штефан** (1893 – 1986 рр.). Августин Штефан народився 11 січня 1893 року в с.Порошково. Його мати Ольга була донькою порошківського пароха Євгена Фенцика, котрий 20 років власним коштом видавав газету «Листок». Батько Емілій (1868-1930 рр.) теж походив із давньої духовної родини. Священиками були дід Антон (1828-1888 рр.) і прапрадід Іван (друга половина XVIII ст.). Як особистість А.Штефан сформувався в Берегівській гімназії (1902-1910 рр.), Ужгородській духовній семінарії (1910-1914 рр.) та Будапештському університеті (1914-1917 рр.), який закінчив з дипломом викладача математики й фізики. Педагогічну діяльність розпочав в Ужгородській учительській греко-католицькій семінарії у 1918 році, потім викладав в Ужгородській гімназії (1920-1922 рр.), був директором Державної торговельної академії в Ужгороді, а згодом у Мукачеві (1922-1938 рр.). Під впливом Августина Штефана формувалось нове покоління свідомих української приналежності закарпатців.

Працюючи директором академії, всю свою педагогічну діяльність здійснював з почуттям великої державної відповідальності за навчання і виховання та за формування особистості студента, пам'ятаючи, що процес виховання – в єдності духовного життя вихователя і вихованців. Володів педагогічним тактом, умів знаходити найбільш ефективні засоби впливу на студентів, дотримувався почуття міри в застосуванні виховного впливу, вирішенні проблемної ситуації. Талановитому педагогу були властиві комунікативні здібності, здібність спілкування з вихованцями, вміння

створювати добрий психологічний клімат, враховувати індивідуально-психологічні особливості учнів.

Августин Штефан був великим патріотом свого народу і тому значну увагу звертав на національну систему виховання, усвідомлюючи, що вона ґрунтується на міцних підвалинах культури рідного народу минулих епох і сучасності, якнайбільше сприяє соціальному престижу, інтелектуальності, освіченості та інтелігентності як важливих складових духовності людини. Водночас Августин Штефан брав активну участь у політичному житті краю. У період автономії він відповідав за освітню й релігійні справи (листопад 1938 – березень 1939), був членом виконавчого Комітету Українського національного об'єднання (січень 1939 року), членом (лютий 1939 року) і головою (березень 1939 року) Сейму, міністром освіти і релігійних справ (березень 1939 року).

Августин Штефан брав участь у діяльності Хустських Всенародних Зборів (січень 1919 року) і Ужгородської Народної Ради (травень 1919 року). З 1920 по 1924 рік А.Штефан був членом Руської Хліборобської (Земледільської) партії, а з 1929 по 1938 рік – Аграрної партії. Також він був радником міської управи Ужгорода (1922 р.) та Мукачева (1933-1937 рр.) і виконував обов'язки постійного екзаменатора Крайової комісії для педагогів горожанських шкіл.

За угорської влади А.Штефан був в еміграції – у Югославії, згодом у Братиславі, Празі, Західній Німеччині, а з 1949 року – у Сполучених Штатах Америки, де викладав українську мову і літературу в Українському католицькому інституті для дівчат (Стамфорд, штат Коннектікут), (1949-1969 рр.), і прищеплював студенткам почуття поваги і любові до української мови та літератури, до творів Т.Г.Шевченка, Лесі Українки, І.Франка та інших українських письменників і митців.

Августин Штефан плідно займався науково-дослідною та видавничою діяльністю. Він був редактором газети «Русин» (1920-1921 рр.), членом редакції газет «Учительський голос» (1929-1938 рр.), «Українське слово» та «Земля і воля» (1934-1938 рр.), відповідальним редактором журналу «Підкарпатська Русь». З-під пера видатного педагога, освітньо-культурного діяча, палкого патріота Підкарпатської Русі вийшли у світ «Граматика української мови» (1931 р.), «Карпатський березень» (Бріджнорт, Коннектікут), «Наш Ужгород» (1950 р.), «Кольори герба і прапора Закарпаття» – «Альманах проведіння на рік 1971» (Філадельфія, Пенсільванія, 1970 р.) та інші праці, які мають велике пізнавальне, виховне і практичне значення.

Августин Штефан заслужено належить до когорти видатних і талановитих педагогів та культурно-освітніх діячів Закарпаття. Йому, як педагогу, були властиві творчість, педагогічна майстерність, широкий інтелектуальний діапазон та вміння направляти і підпорядковувати усю діяльність вимогам державного обов'язку закарпатоукраїнського народу.

У яскравій скарбниці педагогічних і літературних здобутків у Закарпатті уже в двадцятому столітті визначне місце належить **Олександру Івановичу Маркушу** (1891-1971 рр.), соратнику Августина Волошина, який відзначався

творчою і плідною педагогічною, культурно-освітньою і письменницькою діяльністю.

О.Маркуш все своє життя присвятив справі покращення освіти молоді та дорослих, яких також залучав до активної участі у громадській роботі. З його ініціативи поживалась діяльність хат-читалень товариства «Просвіта», організовувались колективи художньої самодіяльності, які ставили в селах Тячівщини і Хустщини п'єси «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм» тощо. У більшості шкіл округу, де О.Маркуш був головним інспектором, драмгуртками ставились такі п'єси для молоді, як «Коза-дереза», «Дід Мороз», «Св. Миколай» та ін. З ініціативи О.Маркуша були організовані і шкільні дитячі хори та хор вчителів з міста Тячева та навколишніх сіл.

Діяльність О.І.Маркуша сприяла підвищенню активності педагогів, налагодженню тісних зв'язків учителів з батьківською громадськістю, їх громадянській зрілості і національній самосвідомості. Учителюство бачило в його особі щирого, широкоосвіченого, творчого і глибоконадійного керівника, порадника, помічника.

Заслуга О.Маркуша як інспектора полягала в тому, що він постійно дбав про виховання в учительських колективах здорових стосунків на принципах високої інтелігентності, духовності, педагогічного такту. Він вимагав від учителя бути поміркованим, стриманим, але вимогливим.

Олександр Маркуш боровся за гідність особистості дитини, виступав проти фізичного покарання вихованців, ратував за виховання в учнів прагнення добре вчитись, пізнавати невідоме.

З-під його пера вийшли у світ понад двадцять навчально-методичних посібників, багато шкільних підручників для початкових і горожанських шкіл, чисельні статті на дану тему. Найпопулярніші з них: буквар «Зорниця», «Рідне слово», «Руська бесіда», «Чужі краї – чужі люди», географія «Нова Європа», «Далеким світом», «По рідному краю» та ін. У 1937 році, у Празі, надруковано підручник «Краєзнавство» для учнів 4-5-х класів народних українських шкіл. Цікаві роздуми О.Маркуша з приводу таких питань, як «Найдавніші жителі Підкарпатської Русі», «Гуцулщина», «Дещо з історії культури», «Наші предки славяне», «Наша материнська мова».

Заслужений авторитет О.Маркуш здобув як організатор і головний редактор молодіжних часописів «Віночок», «Наш рідний край» (1923-1939 рр.). Ці часописи, а також «Руська молодеж» були улюбленими серед молоді і дорослих, підвищували їх освітній рівень і національну свідомість. Журнали були великою підмогою у виховній роботі учителів з учнями, оскільки в них друкувалися дослідження з краєзнавства.

Журнал «Наш рідний край» редактор О.Маркуш видавав певний час на власний кошт. У ньому друкувалось чимало творів українських класиків, дебютували поети – Юлій Боршош-Кум'ятський, Ф.Лазорик, М.Рішко, прозаїки – Ф.Потушняк, В.Фенич, фольклористи – В.Піпаш-Косівський, П.Пойда. У вересні 1998 р. група освітян-ентузіастів у складі: Д.Федака – головний редактор) та членів редакційної ради З.Жофчак, М.Мушинка, М.Онуфрій,

І.Рогащ, В.Росул, І.Сенько, В.Сливка, М.Талапканич, В.Химинець, І.Чендей поновили видання часопису «Наш рідний край». Головним завданням редакція журналу вважала донести до читача «...первозданне народне слово, образотворче і прикладне мистецтво краю, класичні й сучасні набутки літератури і мистецтва, учнівські проби пера і пензля, словом – нашу духовну і матеріальну культуру з її минулим, сьогоденням і майбуттям».

Виступаючи проти буржуазної політики денаціоналізації закарпатських українців, організатор народної освіти керувався інтернаціональними ідеями, дбав не лише про освіту українців округи як інспектор шкіл Тячівщини, а й піклувався про навчання рідною мовою угорців, румунів та німців. У 1932 році О.Маркуш видає підручник української мови для угорських шкіл «Руська бесіда», укладає українсько-угорський термінологічний словник, бере участь у створенні підручника для румунських шкіл.

На допомогу вчителям і батькам у вихованні молоді і духовно-морального її збагачення, крім серії шкільних підручників, психолого-педагогічних і методичних статей, О.І.Маркуш написав багато оповідань, які друкувались в альманахах і в періодичній пресі. За буржуазних режимів Чехословаччини та Угорщини О.Маркуш видав три книжки оповідань – «Виміряли землю» (1925 р.), «Ірину засватали» (1941 р.), «Коровку гнали» (1943 р.) та повість «Юліна» (1942 р.). Головна тема творів – життя селян. Герої його новел – вихідці з низів, прості люди. Селянин в оповіданнях Маркуша – розумний, вольовий, кмітливий, стійкий і мужній, завжди з природною хитринкою. Письменник вдало показує моральний розклад експлуататорської верхівки, міського й сільського панства, їх бездушність і внутрішнє убозтво. Маркуш вдало протиставляє їм моральну чистоту, гуманність і мудрість простих людей.

Про широкий інтелектуальний розвиток і діапазон педагога й письменника О.І.Маркуша свідчать знання ним багатьох мов, його перекладацька діяльність. Він плідно перекладав твори класиків і сучасних письменників Угорщини. Великий інтерес становили для О.Маркуша твори Арані, Гордані, Міксата, Петефі. Уся його творча, як письменницька, так і культурно-освітня, діяльність створила йому заслужений авторитет.

Видатним педагогом 20-30-х років ХХ ст. на Закарпатті був соратник Августина Волошина **Юліан Іванович Ревай** (1899-1979 рр.). Майбутній педагог і політичний діяч народився 27 липня 1899 року в селі Мирча на Березнянщині у селянській родині. Початкову освіту здобув в школах Мирчі та Костьової Пастелі, після цього закінчив Ужгородську гімназію. У 1913-1917 рр. він навчається в Ужгородській учительській семінарії, де панував на той же мадяронський дух. Після закінчення семінарії молодий вчитель кілька років працював у віддалених селах Мараморощини.

З приєднанням Закарпаття до Чехословаччини Ю.Ревай активно включається у розбудову шкільництва на Мараморощині. Організовує шкільну освіту у селах, турбується про матеріальне забезпечення шкіл, організовує курси для неписьменних. Старання Ю.Ревая були помічені, і в 1922 році йому

запропонували високу посаду – референта економіко-адміністративного відділу Міністерства шкільництва і освіти Чехословаччини в Ужгороді, а водночас інспектора шкіл.

Працюючи Референтом відділу Міністерства освіти (1923-1935 рр.) і членом Ради народної освіти краю та шкільним інспектором, чітко впроваджував у життя освітню політику по ліквідації неписьменності та малописьменності, виступав за охоплення навчанням всіх школоповинних дітей, принципово виступив проти русофільства, розвінчував штучно витворене «мовне питання». В одній із своїх статей він писав: «Українці не бояться жодного плебісциту відносно мови, але хай він буде проведений на підставі регулярних приписів, що мають моральну основу, допускають публічний контроль й знеможливають і чотириразову корекцію». Юліан Ревай категорично заявив, що «нема тої сили, яка могла б відібрати від наших дітей українські підручники». Демократ за духом, він рішуче виступав за правдивість у публічних питаннях, пресі, відстоював пріоритети науки й моральності.

Про русофільські підручники Ю.Ревай однозначно заявив, що «велика перемога Сабової граматики означає не лише повну моральну поразку, але прямо розгром табору й нечуване розв'язання, бо є він розбитий на якихось шість піднапрямків». («Нова свобода», 1938 р., 8 липня). Як освітянський чиновник, він був добре ознайомлений із станом шкільництва. Він брав безпосередню участь у розбудові шкільництва, радів розгортанню системи шкіл, гімназій, семінарій, ремісничих шкіл, будівництву нових шкільних приміщень, поліпшенню якості навчання, яке приходило із реорганізацією освіти та покращенням шкільних програм навчання.

Протягом 20-30-х років Юліан Ревай обирався секретарем Педагогічного Товариства (1924-1935 рр.), членом його президії та ради, проводячи велику організаторську роботу по згуртуванню педагогічних кадрів краю, пропаганді і реалізації української національної ідеї в освіті і суспільному житті. Активний борець за розвиток української національної школи Ю.Ревай ратував за навчання рідною мовою, за духовне збагачення закарпатських русинів-українців. Разом з О.Маркушем він написав ряд підручників з руської мови та літератури для початкової школи: «Перша читанка» (Прага, 1931 р.), «Отчизна» (Прага, 1931 р.), «Світло» (Прага, 1932 р.) та ін.

Ю.Ревай вважав за правильне поступовий перехід навчання в школах від народної мови до української літературної. Свої погляди на мову він найкраще розкрив у статті «Руські граматики і словарі на Підкарпаттю» (1930 р.). Як послідовний борець за навчання дітей рідною мовою Ю.Ревай упорядкував угорсько-руський словник (Magyar-ruszin szotar, 1928 р.).

Юліан Іванович Ревай був активним діячем освітньо-культурного і політичного руху в краї. Протягом 1924-1935 рр. він успішно редагував часопис «Учитель», де пропагував передовий педагогічний досвід, нові програми і підручники, висвітлював життя педагогічних колективів та шкіл. У своїх статтях порушував проблеми престижу сільського вчителя, його морально-духовного зростання, матеріального забезпечення.

Його перу належать такі праці, як «Довкола автономії Підкарпатської Русі» (1936 р.), «Русько-мадярська термінологія» (1923 р.) та вже згадуваний словник, які зіграли значну роль в опануванні руської мови вчителями, особливо змадяризованими за часів Австро-Угорщини.

Організаторська і творча діяльність Ю.Ревая особливо розкрилася на посаді шкільного інспектора. Ю.Ревай вивчав життя шкіл, психологічний стан у вчительських колективах, виробив свою систему інспектування, в основу якої заклав тематичні та фронтальні обстеження шкіл. Він націлював управителів шкіл на обов'язкове охоплення всіх школоповинних дітей навчанням, виконання державних навчальних програм, закладених в «Нормальних дефинитивних учебних основах для народных (початкових) школ» (1943 р.).

Інспектор звертав увагу на наявність і стан шкільного приладдя, підручників, санітарно-гігієнічних вимог тощо. Постановка національного, фізичного, естетичного і трудового виховання була теж предметом його дослідження.

Ю.Ревай був дуже вимогливим до діяльності учителя, вважав його інженером людських душ і пред'являв до педагога такі вимоги:

- володіти інтелігентністю, педантністю, високим інтелектом;
- мати педагогічне покликання, бути зразком моральності, доброчесності, джерелом людяності;
- протягом всієї діяльності займатися самоосвітою, збагаченням педагогічної майстерності;
- бути педагогічно творчими, забезпечити учнів знаннями державної навчальної програми.

Ю.Ревай запорукою успіху навчального закладу вважав кваліфіковане керівництво школою її управителем. На його думку, для керівника школи важливо бути обізнаним з чинним законодавством про освіту, компетентним у науках педагогіки, психології, методики навчання і виховання, мати психолого-педагогічний підхід до вчителя, витриманість, об'єктивність при оцінці діяльності, тактовність, надавати перевагу демократичному стилю керівництва. Управитель школи повинен добре знати психолого-педагогічні та дидактичні основи навчально-виховного процесу, бути в курсі педагогічних новинок, досвіду видатних педагогів-новаторів.

Ю.Ревай був одним із найпопулярніших політичних та освітньо-культурних діячів протягом усього міжвоєнного періоду, він справедливо вважався одним з творців Карпатоукраїнської держави. Виходець із трудового селянства, він сповідував не тільки ідеї національної гідності свого народу, але й ідеї соціальної справедливості. У 1920 році Ю.Ревай став одним із організаторів Соціал-демократичної партії у м.Мукачеві, членом її президії. Від соціал-демократичної партії обирався депутатом чехословацького парламенту (1935-1938 рр.), що дозволило йому безпосередньо на законодавчому рівні відстоювати закладені в Конституції Чехословаччини автономні права Підкарпатської Русі. Як член парламентської групи, голова Центральної Руської (української) Народної Ради у період політичної кризи 1938 року,

Ю.Ревай вів з чехословацьким урядом переговори про надання краю автономії. 11 жовтня 1938 року він отримав портфель міністра транспорту і громадських робіт в уряді А.Бродія. У кабінеті уряду А.Волошина 26 жовтня того ж року він отримує ту ж посаду і до того ж обов'язки у справі охорони здоров'я та соціального забезпечення. Ю.Ревай був одним із авторів законопроекту про автономію Підкарпатської Русі, що його затвердив парламент Чехословаччини 22 листопада 1938 року.

В умовах політичної нестабільності Ю.Ревай бере участь у створенні єдиної урядової партії Українського Національного Об'єднання (УНО), стає членом Союму Карпатської України. 15 березня 1939 року на першому й останньому засіданні Союму Карпатської України Ю.Ревая було обрано прем'єр-міністром і міністром закордонних справ. Але на цій посаді у зв'язку з трагедією проголошеної держави йому не вдалося проявити свої здібності. Про авторитет Ю.Ревая серед освітян і, закарпатців загалом, красномовно розповідають тогочасні газети.

Про великий авторитет Ю.Ревая і А.Волошина засвідчує і львівський часопис «Новий час» 10 жовтня 1938 року, який писав: «Про наявність у складі цього уряду загально відомих діячів політиків Августина Волошина й посла пражського Союму Юліана Ревая – для нас найкраща за порука, що кермо події і життя буде у надійних і досвідчених руках...». «Міністри А.Волошин та Ю.Ревай, – повідомляла львівська газета «Діло» (1938 р.), – державні і випробувані українські діячі, які не потребують національні легімітації».

Після падіння Карпатської України Ю.Ревай емігрував до Праги, звідки у 1948 році перебирається в США.

Як патріот Ю.Ревай і за океаном не зневірився у перемозі української національної ідеї. Він очолює Український конгресовий комітет Америки (1949-1957 рр.), працює директором створеного ним у 1964 році Карпатського дослідного центру в Нью-Йорку, який нині носить його ім'я. Цей науковий заклад досліджує проблеми історії та культури русинів-українців.

Юліан Ревай пішов із життя у 1979 році.

Значний слід на освітянській ниві Підкарпатської Русі залишив за собою і **Іван Гарайда** (1905-1944 рр.). Народився І.Гарайда 29 січня 1905 року в с.Зарічево (нині Перечинський район). У 1919 році разом з батьками виїхав до Угорщини. У 1924 році закінчив гімназію в Секешфегерварі, з 1924 по 1928 рік навчався на юридичному факультеті Будапештського університету та в Ягелонському університеті в Кракові. Отримав звання доктора права, працював на посаді професора в Кракові. Як історик досліджував середньовіччя Угорщини, склав польсько-угорський словник і русинський словник іншомовних слів.

З 1940 по 1944 рік працював виконавчим директором Подкарпатського Общества Наук (ПОН), виконував функції видавця, редактора, літературного коректора публіцистично-етнографічного журналу «Літературна неділя», наукового квартальника «Зоря», щомісячника «Руська молодь» (1941-1944 рр.); щорічного «Великого сільсько-господарського календаря» (1942-

1944 рр.); тридцяти книг серії «Народна бібліотека», сорока випусків серії «Літературно-наукова бібліотека». У співавторстві з М.Лелекачем склав «Бібліографію подкарпатської руської літератури» (1943 р.), «Загальну бібліографію Подкарпаття» (1944 р.).

Головним завданням на посаді виконавчого директора ПОН І.Гарайда вважав створення граматики русинської мови. В 1941 році вийшла його «Грамматика руського язика». І.Гарайда виконав велику просвітницьку роботу, досліджуючи і пропагуючи культуру, історію та мистецтво Підкарпатської Русі. В 1944 році заарештований радянською контррозвідкою (звинувачений в антирадянській діяльності), в цьому ж році помер в тюрмі в Ужгороді.

З-поміж яскравого сузір'я талановитих митців слова та діячів педагогічної думки одне з щонайперших місць у Закарпатті в двадцятому столітті належить письменникам-педагогам – **Федору Михайловичу Потушняку** (1910-1960 рр.) та **Петру Васильовичу Лінтуру** (1909-1969 рр.).

Сільський вчитель, а пізніше викладач гімназії, доцент університету, Ф.М.Потушняк усю свою педагогічну і культурно-освітню та письменницьку діяльність присвятив закарпатському народу, його освіті та культурі. Уже в 1934 році Федір Потушняк видав збірку поезій «Далекі вогні», а також збірки оповідань «Земля» (1938 р.) та «Голод» (1939 р.). У цей час Федір Потушняк написав ряд оповідань, які побачили світ у збірках «В долині синьої ріки», «Спокуса», «Мати-земля», «Честь роду». З великою художньою силою і життєвою правдивістю Ф.Потушняк змальовує страшні картини соціального визиску, безправ'я, голоду, злиденність, забобони, знущання над людською гідністю. Вершиною творчості письменника став роман-епоса «Повінь», в якому талановито відтворено життя і боротьбу трудящих Закарпаття впродовж першої чверті ХХ століття.

Ф.Потушняк у своїх новелах талановито змалював злидні старого села («Смерть Петушка», «Крадіж», «Боляки»), зобразив затурканість і темноту селян, створив виразні типи панів, багатіїв, церковників, які викликають у читача гнів і свідчать про падіння старого суспільства («Лови», «Заздрість», «Спогад»).

На посаді викладача університету Ф.Потушняк виховував студентів як громадян Карпатського краю. Свої дисципліни викладав на академічному рівні. Прищеплював любов студентам до етнографії, археології та краєзнавства Карпатського регіону, організовував археологічні розкопки. У пресі часто виступав під псевдонімом Ф.Пасічник.

Плідну культурно-освітню діяльність у Закарпатті в період буржуазної Чехословаччини проводив педагог-письменник Петро Васильович Лінтур. Упродовж багатьох років П.Лінтур працював викладачем Хустської гімназії, де виховував у студентів любов до рідного Карпатського краю та його народу. Як викладач володів ораторськими здібностями.

Петро Васильович Лінтур у своїй педагогічній і літературній діяльності надавав особливого значення творчості, формував у студентів естетичну культуру, здібність перетворювати дійсність за законами краси. Педагог

доводив необхідність формування у студентів людських почуттів і волі, які забезпечать, на його думку, перетворення знань у переконання.

П.Лінтур проводив великі наукові дослідження у сфері літературного процесу в Закарпатті і українсько-російських та загальнослов'янських літературних зв'язків.

Багато сил віддав Петро Васильович вивченню фольклору Закарпаття. Підготував і видав збірки народної творчості – «Закарпатські казки Андрія Калини», «Народні балади Закарпаття». «Казки зелених гір», в яких відтворені слов'янські зв'язки. Він відомий і як кваліфікований перекладач слов'янської класики. Багато книг П.Лінтура перекладені російською, чеською та німецькою мовами.

Петро Васильович Лінтур увійшов в історію як один з талановитих педагогів і письменників, що присвятив свій талант збагаченню освіти та культури закарпатського народу.

До еліти закарпатських культурно-освітніх діячів минулого заслужено належить учитель-письменник, поет **Юлій Васильович Боршош-Кум'ятський** (1905-1978 рр.). Він виходець із селян, а тому віддавав свої знання, вміння, педагогічний і письменницький талант своєму народові, навчанню і вихованню молоді. Педагог і поет, він добре усвідомлював, що боротьба з неписьменністю і темрявою – це шлях до свободи і щастя народу. Ю.Боршош-Кум'ятський належить до прогресивної плеяди педагогів, які і за умов буржуазних режимів в Закарпатті були сіячами розумного, доброго, вічного, виконували значну культурно-освітню роботу, боролися за пробудження національної самосвідомості українців Закарпаття.

Незважаючи на заборони й переслідування з боку тодішніх властей буржуазної Чехословаччини та гортіївської Угорщини, він навчав верховинських дітей українською мовою в селах – Боржавському, Лузі, Кобилецькій Полянні, в містах Рахові та Міжгір'ї. Він завжди ставився до педагогічної роботи з почуттям відповідальності, усвідомлюючи, що вчитель-вихователь є носієм знань, моральності і здобутків передового досвіду людства.

Окрім педагогічних діянь, Ю.Боршош-Кум'ятський завжди піднімав питання про возз'єднання Закарпаття з іншими українськими землями. Боровся він за освіченість селянських дітей Верховини, які в період панування чужоземних поневолювачів були придушені голодом і освітньою темрявою.

Уже в середині 20-х років Ю.Боршош-Кум'ятський розпочав письменницьку діяльність, визнаючи, що поштовхом до неї була материнська пісня, той «материнський вогник», що відкрив йому країну рідну. Уся його творча діяльність, поезія проникнуті ідеєю народності, любові до рідного краю і свого народу. У віршах «Бджілка і голуб», «Зозуленька», «Ой, на горі», «З мого краю» він закликає дітей вчитися, любити свій рідний край і рідну українську мову.

Другим народженням поета стала книжка «Країна див» (1934 р.), в якій засуджується буржуазний лад, що зробив Закарпаття краєм пекельних мук. Він писав:

Це є той край.
Де волі немає.
Де правди немає...

У роки угорсько-фашистської окупації Ю.Боршош-Кум'ятський у своїх поемах «Дмитро Калинюк», «Храм у Богдані» та в пейзажних віршах вселяв віру народу в краще майбутнє, у прихід нового дня, світанку, жаданої весни. Поезія Ю. Боршоша-Кум'ятського відтворює традиції закарпатської народної творчості і є творчістю народного поета, мистецькою культурою сучасної поезії. Він справжній «Співець Країни див».

Певну роль у розвитку освіти і поезії Закарпаття, як і в історії літератури українців Чехословаччини, відіграла творчість **Андрія Васильовича Карабелеша** (1906-1964 рр.).

А.Карабелеш як учитель формувався під впливом педагогічної спадщини К.Д.Ушинського, М.І.Пирогова, Н.Г.Чернишевського, М.О.Добролюбова, Л.М.Толстого. Він виявляв великий інтерес до педагогічної теорії «вільного виховання» Льва Толстого. Вірив, що людина має право вільного формування свого світогляду, переконань без будь-якого насильства з боку суспільства і освітньої політики пануючих класів. Педагог вважав, що вільне виховання «сприяє саморозвитку, саморозкриттю моральних якостей дитини, її нахилів і здібностей, закладених у дитині від народження».

А.Карабелеш, викладач в гімназіях, не погоджувався з офіційною політикою пануючих властей Чехословаччини з питань навчання дітей національних меншин, права на освіту і національні свободи, які з наступом фашизму значно обмежувались, знаходились в небезпеці.

А.Карабелеш, будучи учнем Мукачівської російської гімназії, а пізніше викладачем Хустської і Мукачівської гімназій, знаходився під впливом російських емігрантів, русофільства, що відбилось на формуванні його світогляду і переконань. Це вплинуло і на те, що А.Карабелеш художню поезію писав російською мовою.

Перша збірка віршів «Избранные стихотворения» (1928 р.) вийшла у видавництві «Школьная помощь», в якій висвітлювались погляди І.Ольбрахта, І.Арістова, І.Еренбурга. Перші вірші А.Карабелеша, як вказано в «Літературних портретах українських письменників Чехословаччини» (Пряшів, 1989 р.), здебільшого пройняті сумом, втечею від реального світу, переважають в них мотиви і образи символізму та релігії. У 1929 році з-під пера Карабелеша виходить у світ наступна збірка – «В лучах рассвета», де зосереджується увага на соціальному стані селянства і студентства.

У 1953 році вийшла збірка поета «На смертельном рубеже» – записки із фашистських концтаборів, в яких передані всі страждання, пережиті педагогом і патріотом Карабелешем. Вірші ці носять оптимістичний, бойовий характер, засуджуючи фашизм, війну, прославляють героїзм людей, їх віру у справедливість і перемогу над ворогом.

Виховні, ідейно-патріотичні ідеї не покидали поета-педагога й у хвилини найтяжчих випробувань, що випали на його долю. Почуття туги за рідним

Закарпаттям проступають і в таких віршах, як «И снится мне родная Русь», «В Карпатах», «Край родной» (1943 р.), «За колючей оградой» (1943 р.), «Встал богатырь» (1944 р.).

Пережив А.Карабелеш не тільки тюрми і концтабори, а й виключення його зі Спілки письменників Словаччини (реабілітований був лише у 1964 році).

Педагогічна та поетична діяльність Андрія Карабелеша збагатила духовне життя вчителів та інших верств населення, показала ціну любові до рідного Закарпаття та його народу. Педагогічна і поетична творчість А.Карабелеша справедливо увійшла до скарбниці не лише закарпатоукраїнців, українців Пряшівщини, а й літератури загальноукраїнської.

Однодумцем Андрія Карабелеша був **Михайло Степанович Попович** (1908-1953 рр.) – перший письменник Закарпаття, що походив не з династії священників і не мав духовного сану.

Молодий гімназист Мукачівської гімназії під впливом викладачів-білоемігрантів потрапляє в сферу «русофільства», що позначилось на його ранній творчості. У 1928 році об'єднання карпатоукраїнських студентів «Возрожденіє» випустило у світ невелику книгу М.Поповича «Первые стихи», які показують пригнічення закарпатського народу, а також його віру в краще майбутнє, нове життя.

Привертають увагу вірші «Синам Карпатським», «Горнило художньої творчості», в яких поет виступає проти політики денаціоналізації, пропагує освіту і науку:

Ясный свет науки
От беды спасает,
И путь лучшей жизни
Людям освещает.

Окремі твори М.Поповича присвячені селянській темі, такому соціальному злу, як вимушена еміграція за океан. М.С.Попович правильно відтворює такі національні риси характеру закарпатського селянства, як розум, талант, волю, які вміють знаходити вихід з важких ситуацій. І це зрозуміло. Адже сам поет – виходець із селянської родини.

Культурно-освітня та письменницька діяльність М.Поповича має не тільки пізнавальне, але й велике виховне значення, оскільки сприяє духовному та культурно-освітньому збагаченню закарпатською народу і в наш час.

Біля колиски національного відродження краю та нової української літератури Закарпаття стояв **Василь Степанович Гренджа-Донський** (1897-1974 рр.). В умовах денаціоналізаторської політики буржуазної Чехословаччини, що перейняла естафету буржуазної Угорщини, В.Гренджа-Донський, як однодумець Августина Волошина, боровся за долю українського закарпатського народу, зробив вагомий внесок у національне відродження краю. Його називають Котляревським-Шашкевичем-Федьковичем

Закарпатської України разом, оскільки він виконував таку ж роль для Закарпаття, як і усі три сподвижники для українського народу.

Відродно, що В.Гренджа-Донський був першим закарпатським поетом, який сміливо виступив проти соціального і національного гніту і став символом боротьби трудящих краю за свої права. Він був тією зіркою, яка заспівала пісню свого народу. Це була пісня серця, створена з крові і сліз народного болю. Він мріяв і все робив, щоб його народ став великим у своїм ріднім краї. Автор нагадував краянам, що вони – сини великого народу, що їх батьки загинули за свободу, закликав любити рідний край, материнську мову, руське слово.

Збірки «Квіти з терням», «Золоті ключі», «Шляхом терновим» відіграли велику роль у становленні літератури Закарпаття, остання з яких (перша книга українською літературною мовою) видана українським фонетичним правописом.

Справжній творчий злет В.Гренджі-Донського як редактора «Нової Землі» припадає на другу половину двадцятих років. Твори поета, надруковані в «Новій Землі», – визначне досягнення автора і літератури Закарпаття.

У 20-х роках В.Гренджа-Донський пише цілу низку віршів для дітей. У 1925 році вийшла в світ його книжка «Китиця квіток», змістом якої були рідний край, його чарівна природа, мила руська мова. Ця книжка методично була скерована на освітньо-виховний процес молодших школярів.

Писав В.Гренджа-Донський і про героїчну добу 1918-1919 років, події якої знайшли відтворення в поемі «Вставаймо». Кращі сторінки поеми змальовують революціонізацію свідомості трудящих Закарпаття, які на Хустському конгресі 9 січня 1919 року заявили про свою волю приєднатися до України.

Відродно констатувати, що справжній творчий злет В.Гренажі-Донського припадає на другу половину двадцятих років. У той період він так висловлював свої переконання: «Ми мусимо взятися... за організування опору проти денационалізаційних стремлінь, за маніфестування нашої національної та культурної єдності з нашим пнем – цілим великим українським народом».

В.Гренджа-Донський проводив велику культурно-освітню діяльність на другій своїй Батьківщині – в Словаччині, де брав участь в антифашистському русі.

Аналіз діяльності В.Греджі-Донського підтверджує, що він залишив свій гідний слід у національному відродженні Закарпатської України та українців братньої Словаччини.

Певний внесок у культурно-освітню діяльність у першій половині ХХ століття зробили такі педагоги-письменники і композитори, як Йосип Жупан, Іван Рознійчук, Петро Світлик, Василина Божук-Штефуца, Петро Міговк, Іван Керча, Микола Рішко, Марія Кабалуок-Тисянська, діяльність яких була направлена на освіту та духовне збагачення закарпатоукраїнського народу.

УП.ВИДАТНІ ВИХОВАНЦІ УЖГОРОДСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Вихованці Ужгородської гімназії – діячі освіти, науки, культури

- Архій Йосип – поет (1920-1996)
Бабидорич Михайло-журналіст (1923-1998)
Базилевич Йоаннікій – історик, церковний діяч (1742-1821)
Баконі Золтан – художник (1916-1989)
Бачинський Андрій – церковний і культурний діяч, публіцист (1732-1809)
Бескид Антоній – громадсько-політичний діяч (1885-1933)
Бонкало Шандор – філолог (1880-1959)
Борецький Адальберт – художник (1910-1990)
Борецький Василь – лікар (1924-
Боролич Юрій письменник (1921-1973)
Боршош-Кум'ятський Юлій – письменник, педагог (1905-1978)
Бряцайко (Байор) Юлій адвокат, політичний діяч (1879-1955)
Бряцайко Михайло – громадсько-політичний діяч (1883-1969)
Венелін-Гуца Юрій – історик (1802-1839)
Волошин Августин – культурний, громадсько-політичний і державний діяч (1874-1945)
Гаджсга Василь – церковний діяч, історик (1864 1938)
Гараксим Людовіт – історик (1928-
Годинка Антал – історик (1864-1946)
Гомічков Микола – педагог, публіцист, громадський діяч (1833-1884)
Грабар Костянтин – священник, громадський діяч (1877-1938)
Гебей Петро – церковний діяч (1864-1931)
Гойда Юрій – поет (1919-1955)
Дайко Габор – поет (1769-1796)
Діянич Василь – поет, публіцист (1925-1980)
Дутко Ольга – педагог, музиколог (1910-
Духнович Олександр – письменник, педагог, церковний діяч, видавець (1803-1865)
Жаткович Юрій – історик, громадський діяч (1855-1920)
Задор Дезидерій – педагог, композитор (1912 1985)
Ігнат Андрій – педагог, філолог, історик (1918-1977)
Ільницький Олександр – церковний діяч, журналіст (1889-1947)
Камінський Йосип – політичний діяч (1878-1944)
Карабслеш Андрій – поет (1906-1964)
Качій Юрій – краєзнавець, журналіст (1925-1990)
Кимак Віктор – журналіст, історик (1840-1900)
Кішко Олександр – педагог, лікар (1926-1987)
Кішко Степан – педагог, фізик, громадський діяч (1922-1988)
Клочурак Степан – громадсько-політичний діяч (1895-1980)

Коцак Арсеній – педагог, мовознавець, церковний діяч (1737-1810)
 Кузан Георгій – церковний діяч (1914-1984)
 Куртяк Іван – політичний діяч (1888-1933)
 Лелекач Микола – історик, педагог (1907-1975)
 Лучкай Михайло – педагог, мовознавець, історик (1789-1843)
 Медвідь Микола – педагог, військовий (1913-1944)
 Митрак Олександр – священник, письменник, лексикограф (1837-1913)
 Мишанич Олекса – літературознавець (1933-
 Молнар Золтан – педагог, природознавець (1910-
 Мушка Юліус – педагог, художник (1919-
 Небесник Іван – філолог, педагог (1925-2000)
 Новак Михайло – педагог, філолог (1919-
 Новак Степан – педагог, мовознавець (1913 –
 Орлай Іван – медик, історик, педагог (1770-1829)
 Пекар Василь-Атанасій – церковний діяч, педагог, історик (1922-
 Петрус Василь педагог, лікар-мікробіолог (1925
 Попович Василь церковний діяч (1796-1864)
 Раковський Іван – публіцист, освітній діяч (1815-1885)
 Ревай Юліан – видавець, громадсько-політичний діяч (1899-1979)
 Росоха Іван – журналіст, видавець, громадсько-політичний діяч (1921-
 1993)
 Рубій Йосиф – етнограф, публіцист (1838-1919)
 Сабов Євмен – педагог, філолог, священник (1859-1934)
 Сабов Кирило – педагог, видавець, публіцист (1838-1914)
 Сак Юрій – педагог, філолог-класик (1917-1998)
 Самовольський Едмунд – скульптор (1878-1914)
 Сільвай Іван (Метеор) – церковний діяч, поет, прозаїк (1838-1904)
 Ставровський Іван – педагог, церковний діяч (1822-1878)
 Ставровський Омелян – педагог, історик (1924-1996)
 Стойка Олександр – церковний і громадський діяч (1890-1943)
 Стрипський Гіядор – педагог, видавець, громадсько-культурний діяч
 (1875-1946)
 Сулинчак Василь – історик, педагог (1892-1969)
 Таркович Григорій – церковний та культурний діяч (1754-1841)
 Товт Олександр – журналіст (1922-
 Фединець Олександр-лікар-хірург (1897-1987)
 Федеші Юлій – видавець, громадський діяч (1875-1947)
 Фенцик Василь – педагог, фізик (1915-1993)
 Фенцик Стефан – церковний і громадсько-політичний діяч (1892-1945)
 Фінцицький Михайло – фольклорист, краєзнавець, громадський діяч
 (1842-1916)
 Фізер Іван – педагог, літературознавець (1924-
 Фогораші Іван (Бережанин) – педагог, мовознавець (1768-1834)
 Фодор Степан – педагог, ботанік (1907-2000)

Чургович Іван – педагог, церковний діяч (1791-1862)

Чучка Павло – педагог, мовознавець, громадсько-культурний діяч (1928-

Шандор Вікентій – громадсько-політичний діяч (1907-

Щлепецький Іван – лікар, історик літератури, громадсько-культурний діяч (1907-1976)

Штефан Августин – педагог, громадсько-культурний і політичний діяч (1893-1986)

Шерегій Євген – музиколог, театральний діяч (1910-1985)

Шолтес Золтан – художник (1909-1990)

Штефуровський Степан – педагог, філолог (1914-1997) і багато інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів обласного управління освіти і науки Закарпатської ОДА з 1945 по 2011 рік.
2. Бабіна О.І. Становлення та розвиток гімназійної освіти в Україні (в кінці ХІХ на початку ХХ століття): Дис. канд. пед. наук – К., 2000. – 220 с.
3. Баїк Л., Мітюров Б. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях в період панування Австро-Угорської монархії. – Дрогобич, 1965. – 60 с.
4. Ö.Blanar. Háromszázados története (1613-1913). – 444 p.
5. Берегівська українська гімназія /За ред. В.Худанич. – Ужгород, 1997. – 117 с.
6. Волковський Д. Горожанська наука для народних и горожанських школ. – Ужгород. 1934. – 80 с.
7. Волошин А. Перегляд історії шкільництва Підкарпатської Русі //Августин Волошин. Твори. Видання підготували О.Мишанич, П.Чучка. – Ужгород, 1995. – С. 128-148.
8. Волошин А. Педагогічні твори. – Ужгород, 2007. – 576 с.
9. Годичный отчеть за 1935-1936; 1936-1937; 1938-1939 учебные годы. Державная подкарпаторус. Гимназія въ Ужгородь. – Ужгородь, 1935, 1936, 1937, 1938.
10. Годичный отчеть за 1938/1939; 1939/1940, 1940/1941; 1941/1942; 1942/1943; 1943-1944 учебные годы. Унгварская мадь. Кор. Державная гимназія. Составиль д-ръ Василий Сулинчакъ. – Унгварь, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944.
11. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Київ–Ужгород, 1988. – 164 с.
12. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (ХІХ-ХХ ст.). – Ужгород, 1992. – 292 с.
13. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття. – Ужгород, 1997. – 248 с.
14. Гомоннай В.В., Росул В.В., Ходанич П.М. Педагогічна освіта на Закарпатті. – Ужгород, 2003. – 112 с.
15. Грищенко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1966 рр.). – К., 1966. – 306 с.
16. Грищенко М.М. Народна освіта в західних областях Української РСР. – К., 1960. – 186 с.
17. Довідник Ради клубу гімназистів колишньої Ужгородської гімназії /Автори-укладачі – І.І.Берцик, І.Ю.Манзулич, П.П.Чучка, – Ужгород, 2002. – 134 с.
18. Егоров А.Д. Гимназическое образование в России. – Иваново, 1990. – 96 с.

19. Ігнат А.М. Середні школи на Закарпатті в період феодалізму / Доповіді та повідомлення Ужгородського держуніверситету. Серія філологічна. № 5. Ужгород, 1960. – С. 93-96.
20. Ігнат А.М. Стан освіти на Закарпатті в 20-30 рр. ХХ ст. // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. – Ужгород, 1970. – С 212-222.
21. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в ХІХ – поч. ХХ ст. – Ужгород, 1971. – 70 с.
22. Кемінь В.П. Українське шкільництво у країнах центральної, східної та південної Європи (1918-1996 рр.). – К., 1997. – 118 с.
23. Константинов Н.А. Очерки по истории средней школы: гимназии и реальные училища в конце ХІХ века. – М., 1956. – 246 с.
24. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ ст.): Історико-педагогічний аспект. – Тернопіль, 2000. – 328 с.
25. Лопухівська А.В. З історії розвитку гімназії і ліцеїв в Україні. – К., 1994. – 98 с.
26. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К., 2003. – 450 с.
27. Нариси історії Закарпаття / За ред. Гранчака І.М. – Ужгород: 1993. – т.1. – 436 с.; 1995. – т.2. – 664 с.; 2003. – т.3. – 648 с.
28. Олександр Духнович. Твори в 4-х томах /Упоряд. Рудловчак О., Микитась В. – Пряшів, 1968. – 792 с.
29. Пам'ятна папка гімназисту (до 390-річчя Ужгородської гімназії) / За ред. І.Берцик. – Ужгород, 2003. – 66 с.
30. Пачовський В. История Подкарпатской Руси. – Ужгород, 1921.– 144 с.
31. Рыбалова Е.А. История женских гимназий России во второй половине ХІХ начале ХХ веков. – М., 2004. – 212 с.
32. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – поч. ХХ ст.) /За ред. Ярмаченко М.Д. та інші. К., 1991. – 384 с.
33. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. – К.,1998. – 336 с.
34. Ужгородська гімназія: Історія, матеріали, спогади /За ред. П.Чучка. – Ужгород, 2001. – 270 с.
35. Ужгородська гімназія у фотознімках. Укладачі видання: І.Берцик і П.Чучка ст. . – Ужгород, 2001. – 92 с.
36. Українська (руська) гімназія Пряшів /За ред. О.Бондра. – Пряшів, 2006. – 96 с.
37. Фатальчук С.Д. Становлення та розвиток гімназійної освіти східноукраїнського регіону (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): Дис. канд.. пед. наук. – Слов'янськ, 2006. – 218 с.
38. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття. – Ужгород, 2009. – 462 с.

39. Химинець В.В., Стрічик П.П. Становлення та розвиток гімназійної освіти // Слово вчителя. – 2012, №1 (164) – №7 (170).
40. Химинець В.В. Становлення та розвиток гімназійної освіти в Підкарпатській Русі //Слово вчителя. – 2012. – №9 (172) – №10 (173).
41. Химинець В.В. Освіта Закарпаття. Закарпаття автентичне //Аудіовізуальна версія міжнародного довідника «Закарпаття. Хто є хто». – Ужгород, 2011. – С. 288-292.
42. Химинець В.В., Стрічик П.П., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття з найдавніших часів до початку ХХ століття //Освіта Закарпаття. – 2008. – №7. – С. 13-25.
43. Хичій О. Історія шкільництва на Закарпатті з ХVІІІ ст. до возз'єднання його з Радянською Україною //Наукові записки Ужгородського держуніверситету. Том ХХІХ. – Ужгород, 1957. – С. 331-352.
44. Хустська гімназія /За ред. В.Маркусь, В.Худанич. – Ужгород, 1994. – 108 с.
45. Чума А., Бондар А. Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині: Історичний нарис. – Пряшів, 1967. – 126 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	
I. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ	
1.1. Генезис освіти	
1.2. Історичні передумови становлення освіти на Закарпатті	
1.3. Найдавніший період розвитку писемності та освіти	
II. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ	
2.1. Становлення та розвиток гімназійної освіти в Європі	
2.2. Гімназії Російської імперії	
2.3. Гімназійна освіта в Україні	
III. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ	
3.1. Колегіум у Гуменному	
3.2. Колегіум в Ужгороді	
3.3. Королівська гімназія в Ужгороді	
3.4. Видатні освітні постаті ХУІІ -ХУІІІ століття	
IV. РОЗВИТОК ГІМНАЗІЇ ПІД ВПЛИВОМ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1848-1849 РОКІВ	
4.1. Ужгородська гімназія наприкінці першої половини ХІХ століття	
4.2. Освітні діячі першої половини ХІХ століття	
4.3. Закарпатські будителі	
V. ГІМНАЗІЯ ЧАСІВ АВСТРО-УГОРСЬКОГО ПЕРІОДУ (1867-1918 РОКИ)	
5.1. Освітня політика	
5.2. Особливості навчально-виховного процесу	
5.3. Гімназійні гуртки та музеї	

5.4. Фонди гімназії

5.5. Основний корпус

VI. ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ ГІМНАЗІЇ.....

6.1. Організаційні заходи

6.2. Навчально=виховний процес

6.3. Гімназійна освіта за часів Другої світової війни

6.4. Педагоги та освітньо-культурні діячі першої половини ХХ століття